

Gerőcs Péter – Dér Asia

privát mészöly

Nem azért aprólékoskodunk itt tárgyakkal, fiókokkal, mintha a halott Öregemberről ne tudhatnánk, amit akarunk, s ami esetleg meg is felel annak, ami „történet”. Nem. Éppen most tehetünk úgy, mintha élne, és a nyomozásunkkal ölhetjük meg annyira, hogy ne fogjon rajta a halál.

Idézet Mészöly Miklós Film című regényéből

Krasznahorkai László

A régi *Mozgó Világ* halotti torán mutattak be Mészöly Miklósnak. Emlékszem, hogy nagyon belemerültünk a zsvájban a beszélgetésbe. Nagyon kíváncsi volt rám, vagy ez manifesztálódott. Én az elfogódottság miatt nemigen mertem kérdezgetni őt.

Nádas Péter

Többször rászántam magam, többször eljutottam a telefonig, de nem mertem fölhívni.

Márton László

Felhívtam. Nagyon szűkszavú volt. Emlékszem, hogy amikor azt mondtam, Mészöly Miklóst keresem, nem azt válaszolta, hogy én vagyok, hanem azt, hogy az beszél. És akkor hajlandó volt egy audienciát adni a Városmajor utcai lakásán.

Nádas Péter

Órákat beszélgettünk. Talán még elvitt valami kocsmába is; én nem szerettem soha kocsmába járni, de az is baromi érdekes volt, mert ő a kocsmajárókkal nagyon jó viszonyban volt, és gyakran megfordult itt.

Az azonos című film szöveggönyve.

Márton László

Akkor egy másfél órás beszélgetésre került sor, ezt pedig további húsz év beszélgetései követték.

Szigeti László

Kimentem Hraballal Kisorosziba; az egy nagyon szép élmény, ahogy ők egymással beszélgettek. Tulajdonképpen ott kezdődött az intenzívebb kapcsolat kettőnk között.

Móser Zoltán

Az első találkozás Miklóssal most eszembe jut, mert a Frankel Leó utcából jövök, ott lakott Jékely, és valamiért a Zsoli bácsinál voltam (akkor Miklósnak már volt egy kis Renault-ja, és már bérelt Kisorosziban). Jékely az Áprily-völgyben lakott, ő vitte föl. Egyszer csak azt mondja Zsoli bácsi: „Na, vedd elő a masinádat, vagy a puskádat, mert jön egy nagyvad, ezt lódd le!”

Illyésről és Miklósról mindig jó képet tudtam csinálni. Ennek az volt az egyszerű titka, hogy elfogadtak, és abszolút nem érdekelte őket, hogy én fotós vagyok, és ott a fényképezőgép. Erre azt szoktam mondani, hogy adták az arcukat.

Szegedy-Maszák Mihály

Elég sokat voltam Kisorosziban, mert ott volt neki egy kis kulipintyója. Ott elég rendszeresen, hol több emberrel, hol kevesebbel, majd a Városmajor utcában, a lakásán is többször találkoztunk. Aztán később volt olyan is, amikor itt ült.

Márton László

Én magam nem kerültem vele olyan szoros baráti kapcsolatba, mint például Nádas, vagy Esterházy, vagy akár Krasznahorkai, vagy akár Kukorelly.

Kukorelly Endre

Ami igazán összehozott minket az az, hogy én a szomszédja lettem Kisorosziban körülbelül tizenhat évig.

Nádas Péter

(képet mutat)

Ez az a kisoroszi faház, amihez aztán építettünk egy téglarészt, és az e melletti telket vette meg aztán a Miklós.

Esterházy Péter

Kisorosziiban hol véletlenszerűen, hol híva lett társaság. Mintha fiatalok volnánk, és volna irodalom, és előttünk az élet, és nyár van, sárga szoknyák...

Szigeti László

Lejött reggel a négy lépcsőfokról, és elkezdett beszélgetni a fákkal, a természettel; odavetette a pillantását, hogy itt vagyok. Tudom, hogy ez nem ráfogás volt: a Miklós elkezdett a környezetével kommunikálni. Ugyanis a környezetébe nem csak az ember meg az állat tartozott.

Ennyiben volt különleges. Ahogy a tárgyaihoz, és ahogy a természethez viszonyult. Ő egyenértékű partnerként tekintett minden valamiféle földi teremtményre.

Nádas Péter

(fotót mutat egy fáról)

A természet nagyon fontos volt. Úgy is mint a növények, úgy is mint a környezet: a hó, a sár, az eső. Minden nagyon fontos volt. Miklósnak is szerintem gyerekkorától, a dunai kalandjaitól.

Ez volt a Duna-parti fa. Templomfának hívtuk. Főleg az Alaine-nal sétáltunk ki ehhez a fához, vagy én egyedül. Miklóst a Templomfa, mint ilyen, nem érdekelte. Legfeljebb az elnevezés, meg az, hogy milyen hülyék vagyunk, és ott mindenfélét érzünk, amit persze egy normális ember nem érez.

Márton László

Volt benne valami természeti tüneményekre jellemző nagyon erőteljes belső szabadság. Egy olyan intelligencia, ami már-már a jósnoki tehetség határán volt, miközben mindenfajta misztikumtól teljesen mentes volt.

Krasznahorkai László

Olyan rendet épített föl magának, amelyben ő mindig egyszerre volt szabad és fegyelmezett, s ez a szabad fegyelmezettség még akkor is jól működött, amikor az idők során véglegessé lett, mik életvitelében és gondolkodásmódjában azok a tartóoszlopok, melyek aztán tartják ezt az egészet.

Nádas Péter

Masszívan – ez is az ő szava: a masszív –, sűrűen, masszívan protestáns családból származott. Annak az összes előnyével és hátrányával.

Szigeti László

Én mindig azt hittem, amikor még nem ismertem Miklóst, hogy ő egy tudós. Vagy biológus, vagy fizikus inkább. Ezt mondtam is neki, és egészen meglepett az a mondata, amely azonos volt Hrabaléval úgy, hogy nem tudtak egymásról: „Sok energiámba tellett, hogy elfelejtsem jogász voltomat.”

Szörényi László

...de az a gondolkodásmód! Tehát ha valaki megtanulja a hűvös elmének azokat a csodálatos lehetőségeit, amellyel egy összekutyult tényálladékot szét tudunk bontani híresztelésre, állításra és tényre...

Nádas Péter

Ő analizál. Egy irodalmi analízist hajt végre. Szétszed. Formákat szétszed, olyan formákat, amelyek megingathatatlanak tűnnek.

Szigeti László

Miklósnak nagyon sok válasza van egyazon kérdésre. Klasszikus esszéisztikus gondolkodása volt. Ha letettél elé egy tárgyat, azt annyi szögből tudta megközeleltetni, ahány szögből hozzáállt.

Esterházy Péter

Sokszor írt ilyen tudományos izékről is. Olvasott valamit, és akkor nemtom. Na most, amikor a matematika környékére jött – azt egy picit ugye meg tudom ítélni –, akkor az zseniális volt abban az értelemben, hogy szent meggyőződése, hogy valójában halvány dunsztja nem volt, mi az, de nagyon jó megérzései voltak.

Szörényi László

Motosz. Ezt mondta mindig: van egy motoszom. Tulajdonképpen az eszmecsírát hívta motosznak.

Esterházy Péter

Nem egyetemi tudása volt, hanem a tudása az írás aládúcolására szolgált, és arra tökéletesen működött.

Nádas Péter

Egy racionális ember volt, akinek rettenetesen erős volt a metafizikai érdeklődése. Tehát a fizikai tárgyak metafizikai vonatkozásukban érdekelték. Ezért halmozta a komputereket – majdhogynem nem is volt komputer, neki már volt komputere – meg a telefonokat meg a fényképezőgépeket, holott soha nem tanult meg fényképezni, meg mindenfélét, ami szerkezet volt. Ezek porosodtak, meg fiókokba kerültek, de nem adta oda. Abszolút nem. Őrizte, és mindig csak egy metafizikai szempontból érdekelte ez a sok fizikai.

Krasznahorkai László

Nagyon komolyan vette az életét, és volt a világszemléletében egyfajta illuzórikus elem. Azt hiszem, ez tette számára mérhetetlenül érdekessé az életet.

Nádas Péter

Alapvetően két emberrel volt mély viszonya: Alaine-nel, a feleségével, meg velem. Ez egy nagyon érdekes viszony volt, mert nagy volt közöttünk a korkülönbség. Volt benne egy kicsi apai; nekik nem volt saját gyerekük. Amikor megismertük egymást, akkor kétségtelenül és föltétlenül, ezt mindig mondták is, csak én ilyenre nem tartottam igényt. A szó lélektani értelmében egyáltalán nem, a szó szakmai értelmében igen, de az egy más viszony volt, az egy kölcsönös viszony volt.

Szigeti László

Atyám volt valamiképpen. Valamiképpen a barátom. És valamiképpen az az író, az a szövegtest, az a könyvtárnyi anyag, amit mindig el kellett vonatkoztatnom Miklóstól, hogy objektív módon tudjam olvasni és értelmezni a szövegét.

Krasznahorkai László

Nagyon nehéz volt megcsinálni azt, hogy az emberre ne hasson Mészöly írásmódja.

Márton László

Elég hamar világgossá vált, hogy az, amit ő ír, számomra zsinórmérték.

Nádas Péter

Az ő írásai nemcsak rám, hanem a következő nemzedékekre is úgy hatottak, mint a lehetséges irodalmi metódusoknak egy nagyon nagy gyűjteménye, tárháza, amiből bőven lehet meríteni; a kezdeményeknek – ez a Miklós szava – egy nagyon bőséges tárháza. Az is volt a meggyőződése, véleménye, hogy az idősek a fiatalok számára csak arra kellenek, hogy bányásszanak belőlük, és aztán hagyják ott. Én bányásztam, és használtam egy csomó mindent.

Esterházy Péter

Megtanulni, amit meg lehet, és menni tovább. Én a Mészölytől ebből a szempontból nagyon sokat tanultam.

Márton László

A hetvenes években jelentkezett akkori fiatal írók számára afféle idősebb, tekintélyesebb barátként mutatkozhatott. Ezek a Péterek voltak. Így nevezik őket, merthogy csakugyan Péter a keresztnévük: Lengyel, Hajnóczy, Esterházy, Nádas, de fordítva, mert először Nádas, aztán Esterházy és Balassa.

Esterházy Péter

Nem voltam a követője. Azt gondolom, úgy tudtam sokat tanulni tőle, hogy nem tudtam tőle tanulni, mert olyan fokon nem tudtam azt csinálni, amit ő csinál, hogy csak na.

Nem is voltam a fia, vagy a tanítványa, mert annál kicsit messzebb álltam tőle, hogy úgy mondjam, technikailag. Nem voltam sokat vele együtt. Egyszerre voltam nagyon közel, meg messzebb is tőle.

Szegedy-Maszák Mihály
Fiatalabb írók nem igazán voltak az ő követői. Tehát bizonyos mértékig ő egy láncszem volt, valamilyen folytonosságot képviselt, de négy szemközti beszélgetéseimből tudom, hogy ő sok mindennel nem értett egyet, amit ezek a nála fiatalabb írók csináltak.

Nádas Péter

Velem azonos korúak közül szerintem senkit nem inspirált rajtam kívül.

Krasznahorkai László

Közvetlen követője – irodalmi értelemben – Mészölynek nincs. Szerintem semmi nem áll távolabb a mészölyi stílustól, mint például az enyém.

Márton László

Az írói teljesítményeimet szerintem ő nem nagyon értékelte. Igazából csak megelőlegezte azt, hogy egyszer majd valószínűleg fogok írni valami olyasmit, ami az ő nagyrabecslését megfelelő mértékben alátámasztja.

Esterházy Péter

Emlékszem, amikor a *Fuhasok* nyolcvanháromban megjelent. Az csont nélkül tetszett neki. Mert a többenél ő azért mozgatta a nagyvonalúságát.

Pályi András

Azt kell mondjam, hogy ő hitt bennem, az írói kvalitásaimban. Azért mondom, hogy hitt, mert azok a szövegek, amiket akkoriban írtam, nem kellett, hogy azt váltsák ki: micsoda tehetség. Szóval ez valami érzék vagy szimat volt a részéről, a fene tudja, meg hát azt már soha nem tudom meg, kinek mit mondott a hátam mögött, de úgy emlékszem rá, és ilyen szempontból nagyon sokat jelentett nekem, hogy a megnyilvánulásaiban mindig nagyon biztató volt. Pedig nagyon másképp írtam én már akkor is, meg később is.

Nádas Péter

Nagyon szigorú mester volt. Amint látta, hogy most már túl sokat bányászom, tehát főnnáll az a veszély, hogy másolni kezdek, akkor mindig nagyon súlyosan nekem ment. Ez egyben a barátságunk és a nagyvonalúságunk is a bizonyítéka volt.

Kukorelly Endre

Hallatlan módon sokat tett értük, hogy ők sikeresek legyenek. Nemcsak Magyarországon, de külföldön is: Nádas, Esterházy, Krasznahorkai és mások. Nagyon sok embernek segített. Ő tényleg olyan volt, hogy magával nem foglalkozott különösképpen, másoknak meg segített. Ezt nem altruizmusból csinálta, csak a saját dolgai ilyen értelemben nem érdekelték különösképpen. Illetve nem tudom, hogy intézte el ezt magával, valószínűleg egy nagyon bonyolult képlet.

Márton László

Berlinben írta az egyik legfontosabb művét, a *Filmet*, de a kapcsolati tőke kiépítésére nem fordított figyelmet. Ezért aztán, amikor lejárt az ösztöndíj, szépen

hazajött Magyarországra; lassan-lassan rájöttek odakint, hogy nem lesz belőle Nobel-díjas.

Én egyszer végignéztem a Hanser Kiadóval folytatott levelezését. Nyomon lehet követni, ahogy őt hónapról hónapra, évről évre ejtik. Ahogy egyre kevésbé fontos. Ahogy már nem tervezik életműve kiadását. Ahogy már újabb műveinek a lefordíttatását sem tervezik. Ahogy már az a kérdés, hogy amikor újabb Hanser-kiadványokat kér, mondjuk hat könyvet, akkor azt elküldik-e neki, megéri-e a postaköltséget, és az a legfelsőbb döntés, hogy mondjuk a hatból hármat elküldenek.

Ezt ő nagyon világosan látta, és eleinte olyan regénytervekkel bombázza a Hanser Kiadót, amelyeket magyarul nem lehet ismerni, és valószínűleg soha nem tervezett megírni, csak tudta, hogyha ő most regényterveket ír, akkor esetleg felkeltheti az ellanóban lévő érdeklődést.

De a végén már csak azt mondja Michael Krügernek, a Hanser Kiadó akkor még nem vezetőjének, csak vezető szerkesztőjének, hogy „telik az idő, és nem mi lettünk vénebbek, hanem csak a sör habja vékonyabb”. Ami arról szól, hogy tudomásul vette: ebben az értelemben is margóra került.

Kukorelly Endre

Egyszer azt mondta nekem – szó szerint fogom idézni –, Bandikám, én elbasztam az életemet. Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy őt jobban érdekelték a nők meg a csajozás, mint az irodalmi karrierje.

Krasznahorkai László

Semmilyen engedményt nem volt hajlandó tenni azért, hogy őt a nyugat-európai kultúrákban megértsék.

Márton László

Úgy dolgozott, hogy sok munkával lehetőleg minél kevesebb külső elismerést érjen el, miközben volt egy belső mérce, aminek megítélésem szerint száz vagy kilencvenöt százalékban meg tudott felelni.

Szörényi László

Hallatlanul igényes volt és önpusztító abban az értelemben, hogy nagyon sokáig még csak másolatot sem készített műveiről, tehát például indigót nem használt. Ennek aztán olyan következményei is lettek, hogy van olyan műve, amely, legalábbis részben, elveszett, mert odaadta valakinek, aki aztán nem adta vissza.

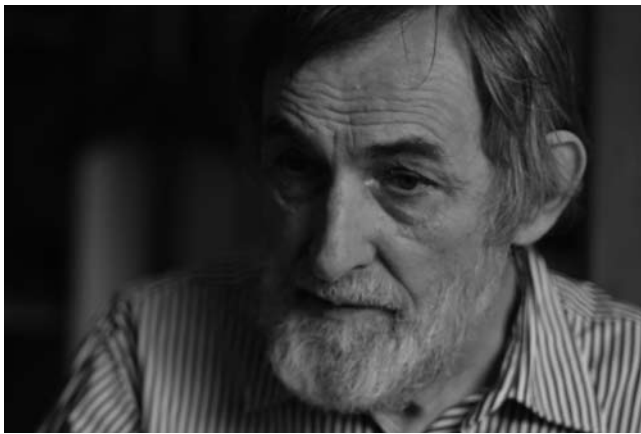
Szegedy-Maszák Mihály

Tudtommal ő nem tett olyan politikai engedményeket, amelyeket nagyon sokan a kortársai közül tettek. Még olyanról sem tudok, mint amilyenről mondjuk Ottlik esetében, akit én természetesen nagyon szerettem, de amikor a *Buda* készült, akkor ő Aczél Györgytől kapott anyagi támogatást.

Az OSZK-ban megtaláltam a halála után a fogalmazványait Ottliknak, amelyeket Aczélnek írt születésnapjára. Szegény nagyon kínlódott ezzel, de hát meg kellett tennie (ezek elég szörnyű szövegek egyébként), na most Mészöly ilyet nem tett.

Pályi András

Őt elsősorban a szakmai tisztesség, a szakma mint probléma izgatta. Ez vezette oda, hogy nem tehetett mást, csak ezt. Olyan végletekig vitte ezt a kérdést, hogy rengeteg olyan írásmű került ki a kezéből – szinte az egész életművet így lehet jellemezni –, hogy nagyon megnehezítette az olvasónak is a befogadást, és nagyon megnehezítette a kultúrpolitikának is, hogy kezdjen vele valamit.

Szörényi László

Mindazon kísérletek, amelyekre akár igenlőleg, akár látszólag igenlőleg, akár tagadólag válaszolt a Révai-féle kultúrpolitikát erőltető korszak (amikor a nagyregény volt a belépő, a megváltó, amikor mindenki próbált úgy trilógiát írni, hogy lehetőleg ne jusson el a jelenig, mert akkor olyan hazugságokat kellene mondania, amelyeket nem vállal), hogy hogyan lehet mégis az életművet a hazugság megkerülésével, a hazugság megtagadásával, a hazugság kihagyásával úgy ábrázolni, hogyan lehet ezt az álláspontot úgy megfogalmazni, hogy mégis hiteles legyen.

Nádas Péter

Tétován álltak vele szemben. Főként azért, mert a sült realizmus hívei voltak. Egy olyan realizmusnak a hívei, amely addigra teljesen használhatatlanná vált: egyfajta szociológiai vagy szociográfiai realizmusnak, ami állandóan a valóságfogalommal volt elfoglalva, de olyan közletről akarta megnézni a valóságot vagy megalkotni a valóságfogalmat, ami miatt a tárgyakat nem látta.

Miklós éppen abban volt nagy, hogy nagyon tárgyyszerű volt. Hihetetlen erővel tudott egy bogarat, egy köldököt, egy szemet, egy bármit leírni. Nagyon erősek voltak a közelnézetei.

Ez a közelnézet engem sokkal jobban érdekelt, sokkal jobban vonzott, mint az a fajta realizmus, amit akár a Lukács, vagy a szocialista realizmus nevenséges apostolai (ma már a nevük is elfelejtődött) akartak és kényszerítettek.

Szegedy-Maszák Mihály

Azt kell mondanom, hogy a vele egykorúak megálltak egy ponton, ő pedig továbbment.

Kukorelly Endre

Az életműve végigzongorázza az összes lehetőséget. Realista novellákkal kezdte, ilyen az első kötete, aztán jöttek a késő realista novellák, utána a hatvanas években jött a nouveau roman-os korszaka, ide tartoznak a színdarabjai és egyes regényei, majd jött egy avantgárd korszak, ide tartozik az *Alakulások*.

Krasznahorkai László

A mészőlyi próza valahogy önmagából született s önmagából alakult. Saját belső törvények, saját struktúrák szerint építkezett, s az itt kimunkált eredményekből egyre többet és többet használt föl – tulajdonképpen személyiségének szinte csökönyös önállósága, a maga szabadon zárkózott természetének magyarázata is kap innentől valami fényt.

Márton László

Vannak olyan írók a magyar irodalomban, akik soha nem váltak igazán népszerűvé, soha nem emlegették őket a fősodorban, és mégis ott tartják számon őket a legnagyobbak között. A magyar irodalom igazán jó ismerői (bár az is kérdés, hogy kik azok, hogy mi módon lehet szert tenni az arbiter elegantiarum címre, de tudjuk, hogy vannak ilyenek), azok Mészölyt a huszadik század második felének legnagyobb magyar írójaként tartják számon.

Szigeti László

Nem a móríci hagyomány írja tovább magát nagy méretekben, hanem a kosztolányis, a mészőlyi hagyomány.

Szörényi László

Annyira áthatotta a Mészöly által ajánlott, megvalósított, és igen elegánsan felmutatott prózatechnika azóta a magyar prózát, hogy nehéz tőle szabadulni. Az ember ma már másképp van, mint annak idején volt a hatvanas és hetvenes években, amikor Mészölynek a rajongói, követői vagy tanítványi köre még nem nőtt fel, nem autonomizálta magát, nem fordult akár szembe a mesterrel, mert ugye ez hozzátartozik a leváláshoz. Ezt ugyan én soha nem helyeseltam, igaz, hogy soha nem is óhajtottam regényíróvá válni, tehát nem ismerem azokat a kínokat, amelyek mondjuk Grendel Lajos szívét eltölthették, amikor neki egy olyan térbe kellett belépnie és elfogadtatnia magát, amelyet a Mészöly határozott meg, és ezt minden épelméjű ember tudta.

Krasznahorkai László

Mészöly folytathatatlan, mert annyira zárt. Nincs hozzá közvetlen kapcsolódás, vagy legalábbis én nem tudok róla, és senki nem is tudná nekem bebizonyítani, hogy volna olyan jelentős kortárs irodalmi kezdeményezés, amely levezethető volna a mézőlyi prózából, annak ellenére, hogy Mészöly nélkül nincs magyar irodalom. A hetvenes-nyolcvanas években kulcsszerepet játszott.

Van itt valami, ami magyarázatra szorul: hogy lehet, hogy egy író ilyen hatással van a modern magyar irodalomra, miközben közvetlen irodalmi hatást nem gyakorol senkire.

Esterházy Péter

Megnézel egy Mészöly-szöveget, ilyen nincs. Ma ez egy raritás. Csak mutatni tudom, megfogod, és nem megy széjjel. A legtöbb szöveg olyan, hogyha megfogod, rögtön szálakra széjjelesik.

Szeretem mondani, hogy ki mit csinált a mondattal, mert ugye nem sokan csináltak a mondattal valamit. Van az a régi, laza, kedélyes mondat, vagy véget nem érő, ami ott a tizenkilencedik század végén volt – részint a Mikszáth vagy a Kemény Zsigmond –, amivel a Kosztolányi kezdett valamit, amivel aztán az Ottlik szerintem nem kezdett valamit, hanem egyszerűen csak csinálta tovább, aminek egy érdekes leágazása a Krúdy, és a következő, aki valamit csinált, az a Miklós. Összefogta, és – reccs! – hihetetlenül, mint egy gyémántot, úgy össze bírta nyomni.

Nádas Péter

Hihetetlen vehemenciával, majdnem a papírt szétszakítva írt (akkoriban főleg golyóstollal írtunk, és a golyóstoll megnyomta a papírt, és maga a gép is megnyomta a papírt, mert ezek ugye mechanikus írógépek voltak; írógépszalag nem nagyon volt kapható és drága volt, tehát az utolsó pillanatig használtuk az írógépszalagokat, olyan erősen kellett ütni, hogy majdnem átütötte a papírt), és ezt ő még golyóstollal úgy áthúzta, hogy a kéziratokon kék foltokat hagyott maga után. Mintha senkinek nem szabadna ezt soha többé elolvasni. Üveglapon átnézve néha elolvastam, hogy mit írt eredetileg, de mintha ezt is meg akarta volna akadályozni: végleges legyen. A Kurtág is, a Becket is, mindenki az utolsó, leglényegesebb metaforát akarta megragadni.

Móser Zoltán

Szigorú volt, ahogy az írásaiban is. Én láttam az írógépén, hogy hihetetlen nehezen dolgozik. Hihetetlenül. Egyszeri javítások voltak, de amit leírt, az majdnem tökéletes volt.

Esterházy Péter

Miklós minőségét is mutatja egy korszerűtlenség. Szó szerint: korszerűtlenség. Más irányba mentek a dolgok, lazábbra, vagy nem tudom micsodába.

Szegedy-Maszák Mihály

Én egy kicsit hiányoltam a műveiben a humort. Persze lehet, hogy volt neki humora, és igaztalan voltam.

Krasznahorkai László

Nem. Miklósból – bár ő meg volt róla győződve, hogy van neki – valóban hiányzott a humor. És azt hiszem, azért, mert a humor történetesen neki magának sem hiányzott különösebben. Nemcsak az írásaiban tapasztalható ez, hanem a megnyilatkozásaiban is. Hihetetlen, mennyire nem volt benne semmi hajlam a léhaságra. Komoly volt, pontos, szigorú és szép.

Nádas Péter

A következő nemzedékek a humort kötelezőnek tartják, és mindenkitől elvárják, mintha valahol előre meg lenne írva egy nagy könyvben, hogy az irodalomhoz hozzátartozik a humor. Nem tartozik föltétlenül hozzá. Ez egy korszakos tévhit, egy hiedelem. Vannak humoros szerzők, és vannak szerzők, akik nem humorosak. A dolognak inkább a korszakkal van kapcsolata.

Esterházy Péter

Azt hiszem, a szövegeiben azért nem idegesített, mert nem jutott eszembe, hogy hiányzik. Tehát ugye az más, hogy nincs vagy hiányzik. És minthogyha nem hiányoznék.

Márton László

Ha humoron azt értjük, hogy a kedély gazdagsága, akkor az megvolt benne, és ennek a nyomait a szövegeiben is meg lehet találni. Viccelődni nem szeretett.

Móser Zoltán

Miklós viccet soha nem mesélt. Derű mindig volt az arcán. Igen. Búbánatosnak soha nem láttam.

Pályi András

Ez egy kérdés, hogy kinek van humora. Van ugye, aki állandóan viccelődik, erre mondom, hogy „milyen jó humora van”. Hát ő nem az a típus volt.

Márton László

...de a dolgok apró részletei iránt odaforduló szeretet, amit én a humor lényegének tartok, nagyon is megvolt benne. Más kérdés, hogy volt benne kíméletlenség is, de hát más, humorban gazdag emberek is tudtak kíméletlenek lenni. Szerintem Dickens is tudott kíméletlen lenni. Nem gügyögött, nem tett úgy, mintha megszépíthetné vagy megcukrozhatná a nyomorúságban tengődő élőlényeket, személyeket, tárgyakat. Kedvenc mondása volt, hogy nem érdemes a feketelevest rózsaszínűre sózni.

Másfelől azonban hiba volna egy keserű, mogorva, epés embert látni benne, mert nagyon sok derű is jellemző volt rá.

Szigeti László

Azt mondja Miklós Hrabalnak: „Hogy irigylem tőled, hogy olyan humorosan, iróniával tudsz írni, hogy annyira meg tudod nevetetni az embereket, és ez irigylésre méltó.” Mire azt mondja neki Hrabal: „Ugyan, ez semmi. Ilyet könnyű írni. Én úgy irigylem tőled azt a tragikumot, amit megragadsz. Azt a melankóliát, azt a tragikus atmoszférát, amit te leírsz. Ezt én nem tudom.”

Nádas Péter

A Miklós ahhoz a nemzedékhez tartozott, akik ezt a második világháborús világegést nagyon közelről élték át. Sőt, számára egyáltalán nem volt problémátlan, hogy ő mint katona, valószínűleg embert is ölt. És ha az ember embert öl, és főnnáll a lehetősége, hogy őt is bármikor megölhetik, és ezért kénytelen másokat ölni, vagy kísérletet tenni az ölésükre, akkor az egy elég sajátos szituáció, és az embernek a jókedve jobbára elmegy.

Szörényi László

Nem tudja megmondani, hogy azok, akiket ő lelőtt vagy célba vett, amikor tüzelnie kellett (ha nem tüzel, akkor őt lövik le ebben a felosztásban. De aztán ő újra megszökött, és ekkor bujkált Pécssett), azok közül ketten-hárman meghalhattak, de ezt ő nem tudja.

Márton László

Mutatott egy házat, ahol – ő azt állította – volt egy patika, a patika udvarán pedig volt egy gödör, és ő ott rejtőzködött az őt állítólag vagy ténylegesen kereső szovjetek elől.

Nádas Péter

Sokat beszélt a lehetséges gyilkosságairól. Sokat mérlegelte. Sokat foglalkozott vele. Néha egy kicsit tetszelgett is benne, mintha egy kicsit tetszett volna neki. Akkor mindig – *hosszú szünet* – hangos vitákra került sor közöttünk, hogy úgy mondjam. De hát a tetszés abból a szempontból minősül, hogy rákényszerült, nem volt más lehetősége, mint a lövés. A lövésnek tudatosnak kellett lennie. Ez volt a – lelkiismeret-furdalást nem mondanék, hanem a – konfrontációja, ő mindig így mondta: konfrontálódni, szembesülni a saját tetteivel. Szeretett volna utólag szembesülni azzal, hogy vajon ölt-e embert. Feltette, hogy valószínűleg ölt.

Szegedy-Maszák Mihály

Én nem tudtam erről, tehát ő hozta elő, de föltételezte (ez már nagyon későn volt, valamikor a kilencvenes évek elején), hogy én tudok erről. Nem tudtam erről. Az azonban biztos, hogy ezek a korai évek nagyon megrázták őt.

Nádas Péter

Egyik legnagyobb problémája az volt, hogy ezt nem tudta közvetlenül megírni. Többször megkísérelte, többször nekiment. Van egy tanulmánya a bajtársiasságról (talán a *Jelenkorban* jelent meg, nem tudom, melyik kötetbe vette aztán föl),

azon nagyon csúnyán összevesztünk, mert ott a bajtársiasságot egy olyan piedesztálra emelte, ami magát a gyilkos akciót ünnepli, azt, hogy a gyilkosság igénye engem arra kényszerít és kötelez, hogy egy másik gyilkost magamhoz közel érezsek, mert hát ki vagyunk téve a halál veszélyének, és össze kell tartanunk. Ennek egyfajta mitológiai jelleget adott. Ez nekem abszolút nem tetszett.

Szigeti László

Mészöly a megrendítően személyesből, az énjéből, azt hiszem, nagyon keveset épített be a szövegébe.

Nádas Péter

...de jelekkel azért tele van. Maga az előadásmód, hogy minden fölösleget, minden díszítést kidobunk, eltüntetünk, csak a lényegre koncentrálunk, maga ez az igény, a redukciónak ez az igénye, a háborús nemzedék stilisztikai sajátossága.

Esterházy Péter

Ezt például nagy trehány íróktól jól meg lehet tanulni – én például nem is tanultam meg igazán jól –, mondjuk a Mikszáthtól, hogy kellene fölösleges részek. Ezt nehéz megtanulni.

Nádas Péter

A Kurtág György egyszer megkért – ami életem legnagyobb kudarca volt –, hogy írjak neki operalibrettót. Olvasta az *Emlékiratok könyvét*, és tetszett neki... illetve bizonyos dolgok tetszettek neki belőle. Azt szerette volna, hogyha csak ezeket a csúcspontokat írom meg, az összes többit elhagyom. De hát nem tudok arra a csúcspontra fölkerülni, csak akkor, hogyha előkészítem.

Esterházy Péter

A Miklósé egy klasszikus modernista fölfogás: van egy optimális megoldás az egyetlen metafora felé. Megkeresni a *megoldást*.

Márton László

Úgy gondolta, akkor válhat a saját írói terepének jó ismerőjévé, hogyha az apró részleteket megfigyeli. Ez az ő esetében valószínűleg így is volt, neki erre volt szüksége. Nyilván nem lehet azt mondani, hogy minden írónak így kell dolgoznia, vagy ez az egyetlen módszer, ami eredményes alkotói munkára vezet.

Ez az a fajta éles fény, amiről Kosztolányi is beszél: egyszerre részvét, ugyanakkor az a pillantás, ami meg is semmisíti azt, amit részvéttel észlel.

Nádas Péter

Számomra ez az iskola volt rettenetesen fontos, de a redukciónak ez a mértéke számomra soknak bizonyult. Aztán a konfliktusunk vagy a szakításunk többek között emiatt történt; a felfogásbeli különbségek miatt – többek között.

Krasznahorkai László

Csak Nádas Pétert tudom említeni, akinél a gondolkodás kíméletlensége bizonyos fokig emlékeztet a mézőlyi gondolkodás kíméletlenségére, ugyanakkor a módszer, a működésre serkentő ok és e működés célja: gyökeresen eltér egymástól.

Márton László

A fiatalabb pályatársak kezdtek önállósodni. Ez mást jelentett Nádas Péter esetében, amikor lezárta az *Emlékiratok könyvét*, ezt Mézőly megoldotta egy gesztussal: írt egy rövid szöveget, ami lényegében azt jelentette, hogy áldását adja az *Emlékiratok könyvére*, és az érett Nádas Péter további működésére. Más írónál meg ez másképpen mutatkozott meg.

De mindenképpen egy önállósodási és leszakadási törekvés volt, másfelől meg annak tudomásul vétele és elviselése, hogy nézzünk szembe a tényekkel: az időskor nemcsak a tapasztalatok tárházát hozza meg az író számára, nemcsak az összegzés lehetőségét és egyfajta pátriárkai derűt és tekintélyt, hanem bizony marginalizálódást is jelent, elmaradást a fiatalabbaktól.

Pályi András

Leginkább a halála után kezdett leesni a tantusz, hogy nem olvassák. Amíg ő élt, főleg amíg dolgozott és publikált, addig valamilyen módon jelen volt, és az mindig csobbant valahogy. A halála után valóban nagyon gyorsan kiderült, hogy túllép rajta az irodalmi élet.

Szigeti László

Mándy. Pilinszky. Mézőly. Ottlik. De mondhatnám Németh Lászlót. Csoórit is idetehetem, és még jó pár nevet. Az ő társadalmi státusuk és az irodalom státusa oda került, ahová egy félművelt társadalomba való.

Szegedy-Maszák Mihály

Mézőlyről is nagyon különböző vélemények voltak és vannak. De Thomka Beáta például elég sokat tett az elismertetéséért. Nem tudom megítélni, hogy mennyire él. Már a PIM-ben a beszélgetéskor is fölmerült a kérdés, hogy esetleg nem eléggé olvassuk őt.

Szörényi László

Viszont az, hogy tényleg ismerhettem a Mézőlyt, azért ez egy nagy ajándék... nagyon nagy ajándék.

Móser Zoltán

Eszembe jut néha egy utcakanyarban, vagy egy fánál. Vagy ha Szekszárdra megyek.

Nádas Péter

Egy egész kivételes barátság volt, ami aztán mindenféle érdekes okok miatt elhidegült. A nyolcvanas évek közepére tulajdonképpen meg is szűnt, illetve a

Miklós haragot táplált irántam. Én nem. Megfogadtam, hogyha van egy ember, akire nem haragudhatok, akkor az ő.

Márton László

Nádas Péter egy szép napon fogta magát, és elköltözött Gombosszegre Kisorosziból, ahol addig Mészöly tőzsomszédságában volt. Hogy ennek megvoltak az előzményei, az biztosra vehető, én erről részleteket nem tudok. Az is szembeötlő, hogy a Mészöly első nagy szívinfarktusa szinte napra pontosan ekkor következett be.

Nádas Péter

Nagyon jelentős volt az életemben. Egy nagyon jelentős fordulatot adott...

Esterházy Péter

...nagyon... nagyon jó rá visszagondolni.

Kukorelly Endre

Mászkáltunk fürdőgatyában, lementünk úszni a Dunához, meg ilyesmi volt... tehát jó volt, baromira. Fáj is a szívem, hogyha Kisoroszira gondolok. Eladtam, de muszáj volt.

Ablonczy Anna

Az alkotói elvonulást Nádas Péter kezdte. De akkor még a faluban laktak. Mészöly Miklós, Nádas Péter és Alaine nagyon közeli barátságban voltak. Az vonzotta őket Kisorosziba, hogy annyira jó, békés, elzárt, csöndes hely. Aztán elkezdtek hozzájuk kijárni.

Szívesen beszélek róla, mert nekem megváltoztatta az életemet időtöltés tekintetében. Egy értékes házaspár, akik új dolgokat hoztak be. Alaine gyűjtötte például a vadvirágok magjait. Különben én is gyűjtöm, aztán van, ami megmarad, és van, ami nem. Vannak védett növények is. Alaine kedvence például a kikerics.

Alaine nagyon sokszínű volt: könyveket is írt, de mindig mondta, hogy ő nem író. Ennek ellenére írt, mert szeretett írni, nagy mesélőkedve volt. Mészöly Miklóstól persze kikapott időnként: „azt nem úgy kéne, meg hogy lehet ilyen mondatot leírni”, de Miklós sokszor az ő álmaiból és sztorijaiból merítkezett. Alaine, amikor mi később beszélgettünk, ezeket azonosította is. Sok minden előjött, és akkor ő néha mondta, hogy „ezt például én meséltem”.

Mélységesen tisztelték egymást. Egymás munkásságát és önmagukat, önmagukért.

Nádas Péter

Két nagy ember volt, két hihetetlen erős személyiség: az egyik nő, a másik férfi, és ez a szó klasszikus értelmében egy olyan idegenség volt a számukra, hogy egyszerűen nem tudták megszokni egymást. Az Alaine állandóan azzal élcelődött, hogy a Miklós férfi (hát mi a fene más lehetett), a Miklós állandóan azon bosszankodott, hogy az Alaine nő, miközben nem tudtak egymástól elszakadni sem.

Márton László

Nem akarom felstilizálni ezt a viszonyt, de egyfajta Oberon–Titánia vetélkedés.

Nádas Péter

Néha kiabáltak egymással, és ha a Miklós kiabált, akkor az emberben valóságosan megfagyott a vér, mert valóságosan voltak benne gyilkos ösztönök. Gyűlölet semmi, harag viszont rettenetes.

Krasznahorkai László

Miklós nem nagyon tudott nemet mondani, vagy talán nem is nagyon akart nemet mondani a női szépség kihívásaira, míg Polcz Alaine – valószínűleg egy súlyos lelki sérülése miatt is, amit a második világháború végén kellett elszenvednie, és amelyről nyilván mindenki tud – sokkal, vagy talán végletelesen tartózkodó volt. De azt soha nem szabad elfelejteni, amikor erről a „privát Mészölyről” van szó, hogy Miklós szerelmi ügyeiben sem volt léha. Volt a nőiségben a számára valami kalandosan szent, aminek nem tudott és nem akart ellenállni.

Márton László

Mészöly egy hódító személyiség volt. A fiatal nőkre nagy hatást tudott gyakorolni, és ezt a hatást gyakorolta is.

Nádas Péter

A barátnők egy részét lelki ápolásra rám hagyta. Ez számomra nagyon megterhelő és nagyon megalázó volt, mert hát hazudnom kellett, mármint őt kellett helyettesíteni a hazugságokban.

Szörényi László

Olykor az Alaine-féle kapcsolat idegesítette, időnként viszont elviselhetetlenné vált a számára. Ennek az volt az oka, hogy Alaine túlságosan jól ismerte őt. Egyszer az Alaine tett egy teljesen ártalmatlan megjegyzést, ami azonban nagyon súlyos volt, hogy ő egyébként naplót ír, és majd meg fogja írni a Miklóst is. Miklós pánikba esett, és könyörgött, hogy ezt ne tegye, ezt nem érdemli.

Nádas Péter

Miklós és az Alaine közötti nagyon erős konfliktusoknak én voltam a pszichológiai villámhárítója. Ugyanakkor pszichológiából az Alaine-től nagyon sokat tanultam, mert egy csomó munkáját a segítségemmel végezte el, ezen nincs mit szépitni. A Miklós nem tudta elolvasni a kéziratait, mert megőrült tőle, hogy rosszak voltak a mondatok. A feleségének ne legyenek rosszak a mondatai. Az Alaine csak rossz mondatokat tudott leírni, más mondatokat nem, de ezek a mondatok úgy voltak jók, ahogy rosszak. Tehát ezeken nem kellett különösebben javítani. De hát a Miklós használta ezeket. A *Pontos történetek*ben földolgozta az Alaine magnós szövegeit. Amikor azonban nem nyersanyagként, hanem mint tanulmány került a kezébe, akkor megőrült tőlük.

Tehát ez a feladat egy ideig – mondjuk 5-6 évig – rám hárult. De rám hárult a kettejük között lévő ennél még nagyobb konfliktus, a házassági konfliktusuk, amik általában abból eredtek, hogy a Miklós valakivel éppen megcsalta.

Kukorelly Endre

Alaine egyrészt egy szent volt. Abban az értelemben, hogy kibírta, amit a Mészöly csinált. Ő hurkokat csinált. Állandóan volt valamilyen nője, azzal ide-oda ment...

Krasznahorkai László

Feleségnek Polcz Alaine-en kívül, azt hiszem, Miklós számára senki nem lett volna jó.

Kukorelly Endre

... aztán visszament mindig az Alaine-hez.

Varga Katalina

Amikor velem volt egy évig, akkor is minden héten egyszer hazament Alaine-hez, Alaine pedig visszaengedte hozzám.

Én játszottam az egyik darabját, a *Bunkert*. Amikor volt a premier, vagyis nyilvános főpróba, csak azt vettem észre, hogy valaki a hátam mögött a vállamra teszi a kezét. Nem tudtam, hogy kicsoda, de az egy nagyon jó érzés volt.

Az én szerepem valószínűleg Polcz Alaine volt, őt játszottam. Nekik nem volt gyerekük, és azt mondták, hogy ha terhes leszek Miklóstól, akkor elvesz engem feleségül, hogy az ő nevét viselje a gyerek.

Ez is annyira jellemző, hogy én vele éltem, az ő férjével, ő pedig elengedte, és vagy ő hozott nekem virágot, vagy én neki, de teljesen mindegy.

Szigeti László

Én Alaine-nek egyszer elmagyaráztam: Alaine, maga nem gondolt arra, hogy Miklósnak azért is lehettek szép számmal barátnői, mert működik benne az az atavisztikus, biológiai erő, hogy minden férfi utódot akar hagyni, maga pedig nem szülhetett neki gyereket.

Nádas Péter

Időről időre összeomlott, és szüksége volt valamilyen támogatásra.

Márton László

Egy hosszú harc alakult ki. Alaine mindenféle módokon megpróbált ennek (ti. a megcsalásoknak – GP) ellene hatni.

Nádas Péter

Nem annyira a csalásoktól szenvedett, hanem inkább attól, hogy azt mondta, pénteken délután kettőkor jön haza, és hétfőn még nem volt sehol. Alaine pedig nem tudta, hogy hol van. Vagy hogy van-e.

Pályi András

Amikor a feleségemmel kint voltunk Prágában, a pályaudvaron összefutottunk Miklóssal. Egy fiatal csajjal volt. Teljesen el voltam képedve. Később hallottam neki erről a dolgáról, de akkor már – azt hiszem – volt neki külön lakása.

Szörényi László

Folyton kihúzta a gyufát, és a pusztulás orra alá pörkölt egyet: mi lenne, ha ő mégiscsak elválna, újra megnősülne, és lenne gyereke. Ennek megfelelően a nők, amikor eljutottak arra a fokra, hogy már teljesen a Miklós bűvkörében éltek, és mindenre hajlamosak lettek volna: szakításra és a vele való összeházasodásra, akkor ijedt meg. Hogy most ez valódi ijedtség volt-e, vagy pedig az Alaine-nak a varázslatos képességei kezdtek hatni: a büntudat felébresztése, a saját betegségeinek a felfokozása, Miklósban a büntudat olyankor megháromszorozódik, abbahagyja, és így tovább, ezt nem tudom. Azt lehetett mondani – ez egy primitív megfigyelés –, hogy amikor a Miklós beteg volt, akkor az Alaine virult, amikor az Alaine beteg volt, akkor viszont a Miklós hozzábetegedett.

Márton László

Miklós tulajdonképpeni betegsége az 1990-es évek közepén kezdődött el, de már csaknem másfél évtizeddel előtte jöttek a nagyon komoly figyelmeztető jelek, mint pl. az említett nyolcvanhármas szívinfarktus, a fáradékonyság, az erők alábbhagyása. A lényeg, hogy az erőviszonyok később megfordultak, és a végén már Alaine volt az, aki erőt, magabiztosságot sugárzott, aki mint nő kifejezetten jól nézett ki.

Szegedy-Maszák Mihály

Alaine akkor lett jelentős, amikor Mészöly már hanyatlott. Valószínűleg Mészöly nagyon komisz tudott vele lenni a korábbi években, visszaadta Alaine, nagyon keményen.

Kukorelly Endre

Volt egy nagy hamisság az Alaine-ben, egy erdélyies típusú hamisság. Csak hamis regiszterben volt képes hangokat kiadni, és én ezt tizenhat éven keresztül hallgattam. Néha muszáj volt bemennem a házba, mikor édesemezett, meg kin-csem – mondta a Miklósnak. Nagyon rossz volt ez a regiszter.

Móser Zoltán

Hihetetlenül zavart az az álnyjáskodás, ahogy bánt a Miklóssal: „édes uracskám”.

Kukorelly Endre

De hát működött a dolog, mert a Miklósnak erre sem volt füle.

Móser Zoltán

Még egyszer mondom, az Alaine megteremtette neki azt a jólétet, hogy a Miklósnak semmivel nem kellett törődnie.

Varga Katalina

Úgyhogy én Polcz Alaine-t nagyon szeretem, és nagyon sokra tartom.

Móser Zoltán

Ő egy erdélyi. Erdélyben nagyasszony volt. Nagy udvartartása volt. Miklós sem-mivel sem törődött. Szerintem azt sem tudta, hogy milyen autóba ül, hogy eszik, vagy nem iszik, hogy van-e a hűtőszekrényben, vagy nincs. Én ezt tudom. Ebből a szempontból igénytelenebb embert én még nem láttam.

Kukorelly Endre

Elképesztő cuccokban járt. Hihetetlen, hogy egy ilyen szép ember ilyen módon ne törődjön a külsejével. Ez is paradox. Ő nem törődött egyáltalán a külsejével. Leírhatatlan borzadályok voltak a cuccok, amiket hordott. Egyáltalán nem volt ilyen típusú ízlése. Illetve nem tudom, hogy volt-e neki ízlése, de azért, ha lett volna, akkor nem engedte volna ezt meg magának.

Vagy például ami az ételt illeti. Hát... megette az Alaine főztjét, csak ennyit mondok. Na most a világ legrosszabb szakácsnője volt az Alaine, beleértve mindenkit.

Szigeti László

Miközben gourmand-ra játszott, Miklós képes volt besavanyodott szalonnát megenni, egyhetes száraz kenyérrel. Azt ette, ami épp ott volt, mint ahogy az egér rátalál a száraz kenyérre, és azt harapdálja.

Szörényi László

Előadott egy történetet, hogy ő tulajdonképpen most egészségesen eszik. Ezt én furcsállottam, mert nagy abált szalonnákat evett, zöldpaprikával, de kifejtette, hogy ez miért egészséges.

Kukorelly Endre

Amit elégett az Alaine, azt ő bekanalazta. Teljesen mindegy volt, mi az. Szerintem ő a kisütött cserebogarakat is megette volna. Oda se nézett.

Szigeti László

Mindig mindenütt megkóstolt mindent. Akárhová mentünk, megkóstolta a helyi ételjellegzetességeket (én ezt nem teszem), de ez is csak azt igazolja, hogy mindig meg akart ismerni valamit; minden újat, minden helyit.

Varga Katalina

Azt csinálta, és úgy, és akkor, amikor neki azt kellett – csinálnia, kutatnia. Ez bátorság is, luxus is, és kívülállás is.

Krasznahorkai László

Egy homo politicus, egy közéleti ember is volt. És ezt is nagyon komolyan vette. Zárkózottsága tehát nem azt jelentette, hogy visszahúzódó. Bátor volt, kitartó és törhetetlen. Egyszóval: a jelleme szinte ragyogott folyton.

Szigeti László

Miklós egy született demokrata volt. Irritálóan demokrata. Vérlázítóan demokrata. Az összes humánus ideológiai értékrendet elfogadta, ütköztette egymással. Nem tudnám megmondani róla, hogy konzervatív, baloldali érzelmű vagy liberális volt-e. Neki nem a szegmentáris elkötelezettség volt a lényeges, hanem az univerzális.

Móser Zoltán

Majdnem mindig politizáltunk. El kell mondanom, hogy egyszer, halála után, a Polcz Alaine azt mondta: a Miklós soha nem politizált. Meg se tudtam szólalni. Ha valaki egész életében politizált, vagy nem volt apolitikus, az a Mészöly és a Csoóri volt.

Szigeti László

Bibó-párti volt. Ő is egy zsákutcás magyar alkatról beszélt, arról, hogy mindig lekéstünk (ez persze Ady). Arról, hogy milyen esélyei vannak a magyar társadalomnak. Ő nyolcvankilencben nagyon bízott. Iszonyatosan bízott nyolcvankilencben.

Esterházy Péter

Nagyon szerette a Fideszt. Ezeket a fiatalembereket, mint ahogy – mondhatnám – mindannyian. Én is azt gondoltam, hogy most megvan a jövő, de rendesen.

Szigeti László

A mögé a Fidesz mögé állt be, amelynek a két legjelentősebb arca az ő szemében Orbán Viktor és Fodor Gábor volt. Ennek következményei vannak egy ilyen kis – gondolkodásában – félfudális társadalomban, mint a magyar. Ő ezt vállalta.

Móser Zoltán

Már nincs meg az a kiskocsmá a Feneketlen-tónál, ahol leültünk hárman: Alexa, Szörényi és én. Csinálni akartunk egy emlékkönyvet Miklósnak egy példányban. Akkor jött nyolcvankilenc, és megtörtént az, hogy minimum kétfelé váltak az írók. Szörényi Laciból nagykövet lett, Alexa Karcsiból az MTI igazgatója lett, és a könyvből négy vagy öt évig nem lett semmi.

Szegedy-Maszák Mihály

Csalódott emberekben nyolcvankilenc-kilencven táján, kétségkívül. Amikor olyanok, akikkel ő azt hitte, hogy jóban van, egymással olykor többé nem beszéltek. Egyik párthoz, vagy másik párthoz csatlakoztak. Ilyenben ő jóhiszemű volt, és nem nagyon tájékozott, tehát nem nagyon értette, hogy miért mennek szét olykor több évtizedes barátságok.

Szörényi László

Egyszerre csak elkezd valami lózungokat fújni, amelyek a legendaképződésből – számára – a tömegkommunikáción át lecsapódott véleményeket majmolták,

ismételték. Az ember visszariadt attól, hogy elkezdjen vele vitatkozni, mert szerette, és tudta, hogy beteg.

Móser Zoltán

Volt egy hatvanéves születésnapja is a Miklósnak a Városmajor utcában. Ott körülbelül kétszázan voltunk, csupa olyan, aki nyolcvankilenc után már nem beszélt egymással.

Szigeti László

Én a kilencvenes években megéltem az ő kiábrándulásait. Együtt éltük meg az ő kiábrándulásait.

Móser Zoltán

A hetvenéves születésnapján már én sem voltam ott. Ott voltam Miklós betegágyánál, amikor összeveszett Csoórral. Az egy emlékezetes összeveszés volt. Nagyon sajnálom, hogy nem jegyeztem föl.

Én mindig mondom, hogy falusi tanító és fényképész vagyok, de akkor ott tudtam és láttam, hogy valami nagy-nagy hasadás történt, és attól kezdve én például írókat nem fényképezek.

Szegedy-Maszák Mihály

Kicsit elmagányosodott nyolcvankilenc-kilencven után. Egyszer eljött ide hozzám, nem egészen értettem, hogy miért, de órákig itt volt. Csupa személyes dologról beszélt, és hát nem volt nagyon jókedvű.

Nádas Péter

Meg akarta velem fogadtatni, hogy ha elhülyülök – mondta –, akkor szóljál, mert inkább öngyilkos leszek.

Szigeti László

Laci, ha már ott tartok, hogy – akkor szóljál.

Nádas Péter

Mintegy baráti kötelességemmé tette.

Szigeti László

Hát mit gondolsz! Én fogom neked megmondani, hogy mikor van az életednek vége? Hogy már nem érdemes tovább így élni, és akkor majd valamit teszel magaddal, vagy mit képzelsz te!

Nádas Péter

Én persze nagyon jót mulattam, mert hát minden jellemző volt rá, de az elhülyülés nem.

Szigeti László

Ez egy hamingway-i, vagy nem is tudom, milyen vágykép, hogy „akkor én rendbe teszem magam, és elmegyek idő előtt”.

Nádas Péter

Többször megfordult bennem az – kajánul, nem komolyan –, hogy most szólok neki: Miklós, készülj, ideje van.

Szigeti László

Csak utóbb látom be, és azt hiszem, már Nádas is belátja, hogy ez a távozás egyik természetes tünete. Jelzi azok irányába, akiket igazán szeret, hogy én már megyek el. Ugyan evidencia, de valahogy át akarja adni neked ezt a tudást is.

Márton László

Eltávolodott. Nem volt többé megszólítható. Alaine egy darabig megpróbálta titkolni, hogy betegségről van szó. Következtesen azt mondta, hogy Miklós elfoglaltságai nem teszik lehetővé, hogy ide vagy oda elmenjen.

Szegedy-Maszák Mihály

Erről nem szívesen beszélek, mert nem akarom senkinek az érzékenységét megsérteni, de emlékszem egy alkalomra, amikor Alaine azt mondta nekem, hogy már ne menjek oda hozzá, mert nem fogja tudni, hogy ki vagyok. Odamentem hozzá; pontosan, azonnal tudta, hogy ki vagyok, és ott folytattuk a beszélgetést, ahol sokkal korábban elkezdtük.

Krasznahorkai László

Élete végén nem Alaine tartotta távol a barátokat Mészöly Miklóstól, hanem fordítva, a barátok tartották távol magukat Mészöly Miklóstól.

Esterházy Péter

Azt nem mondanám, hogy egyedül lett hagyva. Ha valaki, akkor inkább az Alaine lett egyedül hagyva vele.

Móser Zoltán

A barátai nem nagyon látogatták Miklóst az utolsó években. Én is csak akkor mentem, amikor már kínos volt nemet mondani.

Kukorelly Endre

Totyogott a kertben. Megismert engem, de igazából nem lehetett már vele beszélgetni, az Alaine pedig végig mellette volt, nagyon erősen. Ebben is hibátlan volt az Alaine.

Márton László

Mindenképp próbálta kerülni, hogy beismerje, hogy betegségről van szó, aztán szóltak neki, hogy most már az a jobb, ha beismeri: onnantól betegségről volt szó.

Esterházy Péter

Beszélggettünk, a Miklós ott ült, de a végén nem tudtam megmondani, hogy igazából tudta-e, hogy mi voltunk ott, vagy nem tudta.

Móser Zoltán

Szóval én nem akartam, de Polcz Alaine rávett, hogy menjek el, és halála előtt még fényképezzem Miklóst Kisorosziban. Ezeken a képeken látszik, ott van a szemén, hogy menjetek a бүдös francba.

Márton László

Nem az történt, hogy a Miklós beszédképtelenné vált volna, hanem az, hogy általában távol volt, aztán hirtelen jött egy-két pillanat, amikor nagyon világosan beszélt. Tehát nem arról van szó, hogy ez eltűnt vagy elpusztult benne, csak egyre ritkábban érvényesült. Még a legeslegutolsó hónapokban is volt olyan benyomás, hogy nagyon pontosan tisztában van velem, mi történik körülöttem, mit beszélnek róla, velem kapcsolatban vagy más dolgokról.

Amikor utoljára jártam ott, 2001 elején, akkor egy pohár víz megivásáról volt szó. Odaadtam neki a pohár vizet, ő meg elfogadta, mert hát frontot megjárt ember, és mondtam neki, hogy ez egy bajtársi segítségnyújtás. Később Alaine ezen csodálkozott, mert a Miklós ilyesfajta segítséget általában nem szokott elfogadni. Valószínűleg az az érvelés, hogy harctéren vagyunk, és tekintse magát sebesültnek, eljutott a tudatáig.

Aztán ez egy elég hosszú beszélgetés volt, ő ott volt, többször rám nézett. Aztán amikor elbúcsúztam, fogta magát, felállt, és az ajtóig kísért, ami akkor már meglehetősen szokatlan volt. Lementem a lépcsőházban, kiléptem a kapun az utcára, és hallom, hogy Alaine kiabál az emeletről (3. vagy 4. emelet), hogy menjek vissza, mert a Miklós összeesett az ajtóban, és ő egyedül nem képes visszavinni az ágyig.

Fölmentem, fölnyaláboltam, visszavitettem az ágyhoz, és akkor is láttam, hogy megint fronthelyzet van, segítségnyújtásról van szó, amit ő hajlandó elfogadni, és nem ragaszkodik ahhoz, hogy saját lábán menjen vissza, amire nem is lett volna képes.

Esterházy Péter

...és látod, hogy áll. Ugyanúgy állt, mint a szálfá, ahogy szokott. És az üstöke (mert neki üstöke volt) az olyan, mint régen. És megörölsz, és mész közelebb, és mész, mész, mész... és akkor kezded látni az arcát... és annak meg már, annak meg már semmihez semmi köze.

Pályi András

Volt egyfajta lelkiismeret-furdalás, főleg a betegség miatt – ugye az embert elkapta az élet –, és hogy milyen könnyen túllépünk ezen az egész Kisoroszi-dolgon, ami pedig a nyolcvanas években mindnyájunknak elég sokat jelentett.

Krasznahorkai László

Nagyon nehéz volt elveszítenem Mészölyt. Amikor Alaine-nel hamvainak egy részét akarata szerint szétszórtuk a kisoroszi kertben, tudtam, hogy ... vége. Az ő barátsága, bizalma és szeretete után nagyon sokáig alig voltam képes újra hinni valakiben.

Szigeti László

Ez Esterházy Péter sírbeszédéből való szöveg (felolvas):

„Azt mondta egyszer egyikőnknek, Kisorosziban, alig komolyan, csak úgy, hogy majd a hamvait Triesztnél kéne a tengerbe, legkedvesebb tengerébe szórni, s annak utána mi, a barátai, üljünk be ott egy kávéházba, ha háttal álltok a tengernek, a főtéren baloldalt, és igyatok meg egy kávét. Hallgassatok vagy beszélgetsetek, de ne rólam.”

Esterházy Péter

Van egy kis rossz érzésem, hogy... nem is tudom... hogy jobban is ismerhettem volna. Vagy hogy többet kellett volna Kisorosziba mennem. De már nem megyek Kisorosziba.

Tandori Dezső

Majd előkerül a cím, majd akkor szólok

Egyelőre így szólok – a szólás
a torreádorcipő sarka, magasított,
a gyönyörű női túsarkakhoz képest nevetséges –
mihez képest nevetséges a szólás?
Induljunk innen. S nem nevetséges
egy végső pont önkényes kijelölése?
Máshonnet kell (nézni).
„Másnak ennyi se jut.” (Ez nagyon durva,
bármi panaszmra, és fáj, hogy közeli.
Meg már nem is fáj.) De a lényege
– haha, mindennek a lényege mindig
az épp adott lény ege! Hamlet – efféle:
legyőzni a tulajdonképpi Semmi
hiányérzetkeltődését. A Semmi és
a tulajdonképpeni Semmi (helyesebben:
semmi) közt van az a tartomány, melynek
közkelet neve a különbség.
(„Jó ég, késhet a kikelet, ha máris itt a közkelet?”
ahol a közkelet szót Közel-Keletnek olvassa
a művelt dolgozó, miképp már második helyen
látom, szegény könyvem A Holnap Utáni mint
A Holnap Utáni van aposztrofálva/hirdetve.)
Különbséget kell
tenni a ...
de most már tudjuk, mi és mi között,
így itt veszek is egy lélegzetet.

Fulladok, sokféleképp. Ez olykor
riadalmassá teszi a testhelyzetváltoztatást.
(Végigdőlni, lefeküdni: nappal már le is szoktam), róla,
s az éjszakában a sötét is rossz tényező.
„Tényező”, hah. Hamlet.) Járásom elhagyogat.
Csak vagyogat. Van lendületem, ha el nem feledem.
Aztán a diadalmas lábközépcsont
(Kálnoky László stílusa, akivel
– állítólag – kölcsönösen tanultunk is egymástól,

*mindegy, nekem a Szanatóriumi Elégia a legnagyobb
versek egyike marad mindig; majd még idézem?
egy ilyen rang egy ilyen rangú költészetben,
mint a miénk, e magyar nyelvű, hatalmas dolog!) –
diadalmaskodik, szóismétlés. De nem a szó,
nem, a véghetetlen változatosságú fejfájások
fenyegetése – olykor dilizésig éjszaka,
s nem segít a micimackós-paddingtonos lelemény:
„A gügyi mindig egészségügyi!” –, nem a szó az
ijesztő, erre nem is térek vissza. És prosztatám,
és mi volt a különbség pár közel jó ismerősöm,
barátom, meg az én esetem közt? Az enyém még nem fixhalálos?
nem rák? de még lehet! A csörgedelem a hörgedelem
kellemetlenül iszonyúbb változatához vezethet,
ah, hol az édes pörgetések-egyebek, bizony, az alszerv
(s nem az agy, ahol a vágy ügyei igazántán játszódnak,
szóalkotás, ahogy a „szerelem” mindig szóalkotások
gyönyörű lánc a tökpucérságon, de hagyjuk... a prosztataráknak,
tata, a legócskább szörnyviccekhez van köze, nem már
a leggügyébb gyönyörűségekhez sem; de erről másutt írnak
mások) ah, felettes szerv, és mennyi v. semmi jön, nem jön,
és táncot jár egy plusz-kis-hólyaghuruttal a nagyapó.
S gügyi van feljebb. A hasi légzés gyötrelmei,
a torok (lég-? nyelőcső?) szükségé,
a fej legváltozatosabb fájásairól már írtunk.*

*Leveleket igazán már nem bírok írni, „én nem bírni”.
A színes tollak, egész „forintos” (egy-eurós) készletek
csak képzetek, amit-amiket koholnak, inkább nézem
– mint az abonyi kettőt, kettőt, fájdalomban abonyi kettőt
járva, fej, váll, majd jön lefelé a hát stb. –, igen,
inkább nézem őket, e tollakat, szép lövegszerűségük, lila,
sárga, barnás-okker, rózsálló, fekete, Korniss Dezső oly kedves
„parasztrózsaszínje”, melleleg sok száz albumomból
a számomra érdekes világfestészet ötszáz alkotóját
megismertem és áttanulmányoztam, jó, megihletik egymást a pik-
torok,
finoman szólva, de Európában, Amerikában, s a klasszikus-modern
oroszknál sincs olyan változat, amilyen, ismétlem a mi
Kornissunk
metamorfózis-sorozatának technikája, esetleg az Illuminációk is
ide értendők... de a „mi” Korniss Dezsőnk? Ily jegyű magyar dics:
hol van? az elhagyoltság tkp. semmi-változata Titusz (Korniss)
is.*

Yes, Sir, oké, kihívás és egyéb: nem is ez. Nem
zedékek (nem nemzedékek) váltása az ok (és mire?).
Vonszolódások (ok?) ez is lett volna cím, vagy
„Ködképek a kedély láthatárán” a nagy magyar írótól, és hogy:
Se kedély, se ködkép, se láthatár... és
megint jócskán belevág a fejem. Használjuk csak a tényezők kaval-
kádját, hintsünk bele rózsaszirmot, mint a régi rómaiak,
görögök, perzsák, futykukaldók, bajáták (Kálnoky),
vagy mondjuk a Boldog, szomorú dal sorait, én inkább
az Esti kérdés elmondhatóságát gyakorlom, aztán is kicsodás lesz
a mikrofon, inkább hagyom. De hogy Csáth, a „Te sohase
jövő és sohase beszélő”... hogy én minden megúszott csáthság
ellenére szívem szerint, már öt-hat nyomorúságom
szerén se mennék soha, nem járatnám a számat,
hát most meglett. Külsőt nem tartok, mondtam?
És hogy „Külsőm sem tart – feleletül – engem”. Most ez,
mondom (nem beszélve, nem jőve, ó, igen), bizony az lett,
hogy nem is mehetek, nem beszélhetek. Mikor utoljára kellett
valahol megjelennem (és meg kellett) másfél fogam hiányzott
már elől középen a dupla híj mellett, és akkor egy híd
másfél fognyi vége is hozzátört, és utána, már a dolgoknak,
nem a kilenc éve mindentől óvott másfél koronám jött le
egy pogácsával – pedig nyomorult óvatos haraptam! –, nem
az, hanem egy dupla korona, megnéztem (elveimmel
ellentétben, igen, mert én nem akarok látni se semmit,
elmondani se semmit magamról, ez jön itt mindjárt),
kihullt, kiporlott a töltőanyag,
lukadt a felszín, maradt a csap, keményen tépni nyelvem.
És az alsó foghíjak sokaságával (hiába maradtak
bent, mint Monet-képeken a sziklák a partközelen),
a nyáladzás láthatósága fokozódik? jön, vissza kell
szívni, erre a régi költők (J. A., Jékely, Pilinszky)
tudhattak, tudtak klasszikus megfogalmazást. Nemcsak
az idegen anyag szaporodása van, de a szívbéli halálig
ott a gügyi megannyi válfaja. Nyál, megszedülés,
fulladás; és a szégyen, amit öntudattal
kell igenis viselned: nem mész fogorvoshoz!
(Attól tartok, az emberi szellemesség maximuma ez:
„Hát a fogorvos se fog menni hozzád.”) Fog, fog, jövő
idők, ah, fogatlanság, tűnt múltak. Nem vállalom a plusz
szenvedést, nem adom időmet, a szegény szerény kis
életem egyetlen percét sem akarom adni, magamhoz
szorítom medvéimmal, játszom a 16.000-ik (sic!) partit
magam, ez ezerkétszáz oldal kézzel írt könyveléssel,
sok pontos számolással jár, ebbe kapaszkodom; és nem leszek
áttekinthető, mondtam-e: a félre-

*érthetőség: vagy tudhatóság? Melyik kettő a rosszabb?
Mondtam, azt hiszem.*

*Még
rég
szajkoltam egyre: egészség... egészség...
mikor az már nekem (T. Akos, Tarján széle ott)
rég nem volt meg (Szép Ernő stílusa),
minden nap megnyert és elvesztett idő
(ez még a Hamlet-kötet általam érdemi részében
felül nem múlt szelleme!) (de sok más is volt
azért) – és elveszített öröklét...
földközeli: pásztorkodva mintegy:
vagy kocsmárosan-vegyesboltosan (nagyapám?
mit tudok róla pl.? semmit, tkp. semmit, így hát igazi
valamit se, mert a Semmiben van ott az igazi
valami, ld. Kosztolányi, hogy Csáth
a semmit (Semmit?) tudja, gazdag, végzett, hatalmas
stb. A többi egy hatalmas satöbbi. Mely visszahab(b)!*

*Visszahatlan időben, bocsánat, vízhatlan zsákokkal
vágunk a nagy útnak. Borsot terpeszteni Indiákon,
a legmodernebb gátakat megépíthetni aztán Rotterdamban.
Madame, ez Rotterdam-e? A cím meg nem ugrott be.
Nem ugrott be nekem, hogy meglegyen. Rotterdamban
csaknem hajócsavar vizébe estem, a B. Béla úton majdnem
villamos és két busz alá lépkedtem, de a gügyiből
nem lett egészségügyi, a sínek előtt visszatorpantam.
Sok lettem volna már valami sorban? De aztán össze-
kaptam magam (így könnyű volt, nem pépből-szilánkból
kellett), és a ködkép-fasor felkeresése helyett
sakkoztam kettőt a közeli kricsóban. Olykor jól játszom.
Csak a fejemnek a túleröltetés... jönnek a fájások,
esztétikai elemzés tárgyául nem adom, hogy „mint most is”,
nem, most az jön, hogy megzavarom madárkám felhőtlen zenére-
dalolását (a komolyzenei rádióra), adok neki ezt-azt,
jön feleségem (mint egy Kosztolányi-versben, vagy inkább
tkp.), ő is ellátja Stamitz klarinétművének hallgatóját,
én azt mondom, vitaminos vize van, de nem mesélem
el, hogy mikor bementem a pirosba, aztán három sor autó
után a 18-as villamos előtt hideg fejjé józanodva megálltam,
a pótlóbusz jöttét is sejtettem, de tudtam mélyen
a rendes 173-asról... ilyenekkel élek. Egy ily
elhalasztódott halál emléke (ízig átjár!) egy
fele királyság. Éljem a másik felét? Ha mondok is*

magamról bármit, ahhoz nem szabad hozzászólni. Bármi mást mondok, meg lehet büntetni, le lehet hülyézni, de ha magamról? Ahhoz úgyse tud senki (és mit tudna?), arra, ha mondok, ha nem mondok bármit, valamit, semmit, nincs nekem-fontos-általam-nem-ismerhető válasz, csak vitadélután lesz... hát nem egyszerűbb, ha a nekem-szinte-egyetlenevidenciás világ, néhány folyóiraté, főleg őseim tájáról, felkér, Kecskemét, Szeged, még pár helyet végképp azért nem eresztek el, ereszcspögéssel ott vagyok ott is, hát nem egyszerűbb ily egyszerűség szérűjén, ahogy máshol írtam, itt adni ki lelkem, de csak a lelkem (max. testem-lelkem), de VALAMIT, az igazi VALAMIT, ami az egzisztenc., őrizve.

(Na, gyere, őrző-védő – ?? – kutyám, mondom az idesompolygó katalán Lottinak, sznobkodjunk veled, kicsit, és fontoskodjunk, igen, legfőképpen csak kodjunk, gat-gessünk, találttárgyasan-tárgyatlanul, a nem lelt tárgyatlanság dörzsölgetése, haha, mondjuk el, késhet a mit-tudom-mi, ha ugyanaz, írtam másutt, ősz, tél, nyár és tavasz, nem így írtam, főleg tamtatatamtam, mondjuk el, madárvitamint vettünk épp, örömnünkben, mindössze 4 deci hatására, bor, vörös, egy nagy nix, és íme mégse! mentünk be pirosnál a forgalomba, de élünk, meséltük, mit fontoskodjak, mutassam fel rejtelmek halk zengését, mikor a fene tudja... a tervezett címet nem leltem meg, de – ellentétben ezzel az írt gyötrellemmel – tervezte a fene...!

S nem jutottam ki platánok alá, ködképláthatársa eltűnt szigetkedélybe.

Maholnap! Mint másutt írtam, mibe is

a tegnap is belefér.

Csakhogy: csak

hogy mi lesz holnap? hogy mi lesz aztán, és hol,

holnap? Ez a nagy kérdés: Holnap, jó/nem jó. De hol?

... És a cím nem került elő.

Géczi János

Sétáló árnyék

Nem hiszem, hogy annyi minden elromlott a faluban, mint az ott lakók mondogatják, de bizony akadnak dolgok, amelyek nem az én ízlésem szerint valóak. Ha országúton érkezem, Hosszúpályi irányából, már a vályogvető gödrök után maradt mocsaras-nádas-tavas vidékén bosszankodom a felhalmozódott szemétmennyiség láttán. A vízen úszó és az árokban, árokszélen összetorlódott műanyag palackok mennyiségén mindig elképedek. Aztán az autóbusz-megállónál prüszkölök: a felszaggatott plakátrétegeket (egymásra csirizzel tapasztott moziműsorok, kiárusítások, polgármesteri hirdetések, cirkuszprogram, veszteség elleni oltás zónái fekszenek itt fel egymásra) én esztétikailag is képes vagyok megítélni, így ha ízléstelenek, menten kiszúrom. Nem lehet hatásos dekolázst alkotni, se szándékoltan, se véletlen tépdéses eredményeként, rossz minőségű plakátokból, akkor, ha ízléstelen a grafikai kivitelezés, vagy nem megfelelő a szövegezés. Ezen a helyen semmiféle hasítást sem sikerült mindeddig műként látni. S náluk csak a várakozók számára felhúzott, időnként átmeszelt, nemegyszer kivert ablakú szélfogó falain felbukkanó graffitik a rettenetesebbek. Holott azok, miként a népművészet jobb termékei, funkcióval rendelkeznek, s referálnak az itt élő népességről. Veszprémben, ahol élek, például volt vagy tíz év, amikor a város aktuális hőmérsékletéről Szilágyi Lackó szprével fútt természetes ábrái-betűi segítségével jutottam látlelethez. Ahogyan én magam a városomban, mások is hasonlóképpen lehetnek a sajátjukban: azonosítani tudják a graffiti készítőjét, s értik a műveik üzenetét. Aztán ott a sok csikk, elszórtan a járda mentén, mint mindig.

A mozi, amelynek örömeit apai nagyszüleim sosem tapasztalják meg, s amelyről az anyai nagyszüleim mindig úgy emlékeznek, mint a világ irrealitásáról, engem mint falusi gyermeket nem nyugózik le. A megértéséhez lassú út vezet.

Napozik! – A teljes felső tagozat dől a röhögéstől. Valaki a moziterembe terelt kétszáz főnyi diákságból kommentárt fűz a vásznon megjelenő képsorhoz. Amit azon látunk: előtérben két, napon kifakult emberi koponya, az egyikén szépen formázott, 13. századi bronzsisak. Végtere is, a teuton–orosz háború idején lennénk, ide ilyen sisak illik. A következő filmképen, a halom oldalán hátára dőlt ló csontváza.

Az emberi csontdarabokkal nem lehet baj. A ló csontvázával azonban gond van. Aggályos a film hitele. A csontváz, amelyet mutatnak, egyben maradt. A lókoponya égre mered, holló vájkkal az üregében, s a mellkas bordázata hatal-

---

(részlet)

mas nyúlketrec lehetne. Holló ugrál azon is. S a domboldalon alányúlik a medencecsontokhoz illeszkedő két hátsó végtag. *Napozik!*

Szerte a vidék ádáz csaták nyomát viselte – olvastuk a kezdő képsor feliratát, amikor közölünk ez a valaki ismét és félhangosan megszólalt:

Ezt se a dögkútból hozták fel.

Akadnak köztünk, legalábbis az hírlik, akik a falu elhullt, dögkútba dobált állatairól is bírnak tapasztalattal. S még többen, akik menten el is magyarázzák, így, kizsigerelve, lehusozva, kiszáradva lúváz egyben nem maradhat.

Ez lenne tehát az első film, amelyet – nem televízióban! – moziban látok.

A falunk művelődési háza az 1960-as években épül, a lebontott kastély helyén. A Paksy-kastély neve ellenére inkább udvarház, hatalmas kert közepén, amely kert dísz-, s nem haszonkert. A hagyomány szerint a főhomlokzat előtt rózsakert díszlik, mégpedig magas törzsű rózsafácskákból alakítják ki, a fákat a szél okozta törések megakadályozása érdekében szépen megmunkált botokhoz kikötik, s a végükre nagy, fényes üveggömböket illesztenek. A kastélytulajdonos tizennyolcadik századi felmenői között ott van Paksy András, akinek felesége a garabonciás hírébe került debreceni kollégiumi professzor, Hatvany István lánya, Mária. A kastély helyén magasodik, éppenséggel egy futóhomokbucka emelkedő oldalán, a falusi művelődési ház, amelynek kétöltözőjú színpada, könyvtára, falusi és iskolai ünnepekre, vigadalmakra és filmvetítésre is alkalmas, hatalmas terme van. A terem súlyos, csirkelábmintás függönyökkel sötétíthető.

Miként mindegyik, valamiféle okból elsővé sorolódó szerelem, megmarad az emlékezetben az első látott mozifilm – *A jégmezők lovagja* –, amelynek eredeti, orosz címe más: *Alekszandr Nyevszkij*.

Nagyáriákból szerveződik egybe a film, helyenként valódi dalbetétek hangzanak fel, zümmögő kórossal, harangcsendüléssel, orgonaszóbetéttel (a hordozható hangszer a havas tájon, a német lovagok táborában, amelyen fölhangzik a nyugati, a katolikus világ csábító hangja...). A harcos, komor férfiúknak elmondott pornográf mese (a két nyírfa közé beszorult rókát megbecstelenítő nyúl története – s ahogyan elhangzik, a nagy lángú tűzbokor körüli hallgatóságnak, a jeges éjszakában), röhögéssel.

A zimankó, amelyben nem látszik a száj lélegzete. Tavon sorakozás és ezeregy más hatásos, jelentéseseznek látott képek (lángba dobott gyermek, szemérmes Olga, dzsidások tömege, jégen csúszó lovak és lovagok), s mint a színpadon, egyetlen, mint a papírlap egyik oldalának, a nézetük. Prokofjev nagyzenekara, dobbal, trombitákkal, képi ritmus, belső vágások, jobbról érkező harcosok, balról érkező fegyveresek, *itt az idő*, dárdák rengetege, a mozdulat, amely megismétlődik, nagyon sokszor, és mégis ugyanaz marad, a kardozás, az átkozás, a jajgatás, a vérezés, a vért recsegése, a közelharc, a harcosok furfangjai, a kép aljára nyomott táj, az üres, szürke egű, nagyon nagy totálok, a nép, azaz oldalról érkező szekercés parasztok, mosolyogtató közjátéka a tréfás embereknek, humoros zene a küzdelem zajában, a harctéri örömgene, a három dárdával átütött mellkas, a két sereg vezérének elkeseredett, végső viadala, a győzelem, a legyőzettek, a hősnő, aki képes a hazáért gyilkolni, a maradék német sereg tagjai alatt megrepedő jégpáncél, a jégtábla tutajért való viaskodás, fulladásos halál, ária a gyászról. És

ahogy füleli Olekszics (ál)halálát Vasziliij és a szerelmi vetélytársak között dönteni képtelen, amúgy hős orosz szépleány. Vánszorgás az elhagyott harc jégmezején. Vakító, fehér épületefalak: a kereszt jegye alatt vitt halottnak a háttér. S a bűnüket felismerő német foglyok a győzők diadalmenetében. Krisztus pantokratőr mint vakolatdombormű a templomi falon. A teutonok főpapijának Savonarola-profilja. A vesztesek feletti ítélkezés procedúrája. A lassan oldalra fordított fejek vádló tekintete. És a tömeg gyilkossága – amelynek hangjait elfedi a szerelmi igazságosztás, majd meg az ünnep zaja. *Aki karddal jön hozzánk, kard által vész el. Ezen az alapon áll, és örökké ezen fog állni Oroszország.*

Nem színházi, nem filmes, éppenséggel zenei szerkezetű minden jelenet ebben a műben, mégpedig az olyan zenéé, amelynek van (kell, hogy legyen!) verbális narratívája. Operafilm ez, semmi egyéb. Igaz: hatásos. Jó. Testünkhöz álló.

Aztán ezt a filmet fél évszázadon át követik a moziipar alapját adó, identifikációt szolgáló nagyjelmek. A magyarok közül: *Az aranyember, István, a király, Julianus, Sacra Corona, A hídember.* Az iskola tanulóinak száma, miként a tanároké is, felére fogyott. A monostorpályi művelődési ház épülete használatban van, remélem időnként filmet is vetítenek benne.

A feszélyezően vízszintes és sima, az indóház előtti keskeny, szélén mészcikós betonlapról, amelyet számos lábbeli talpa megtapos s hagy rajta néhány pillanatra vagy napokra, akár hetekre nyomot, mint megismerhetetlen jelekből egybeálló szövegből indulok, remélem egykor, és e sokat megtapasztaló síkból a seregnyi ismerettől gazdag község terébe lépek be, magammal cipelve a lapra írt jelek rejtőzködő értelmű szövegét. Hiába számítok azonban arra, hogy a textus a vasútállomástól kezdődik, onnan, ahonnan egykoron a faluba érkező elkezdte itteni sorsát, ha a község vasúton jelenleg, 2010-ben, nem érhető el. Ugyan Monostorpályi a Magyar Állami Vasút 107-es számú, Debrecen–Létavértes vonalán helyezkedik továbbra is el (ámbár a helye ezer éve itt található), de azon 2009. december 12-én megszűnik a forgalom. A községbe, amely Hajdú-Bihar megye keleti részén fekszik, kizárólag a 4809-es közúton érkeznek a látogatók, illetve a lakóhelyükre visszatérők, és értelemszerűen ezek és azok is csupán ezen hagyhatják el azt. Őseim – nagy orrúak, recsegős hangúak, átmenet nélkül haragvóak, gyorsan megbékülők – ugyan, tudom, nem csupán a Hosszúpályi vagy Létavértes (egykoron Vértes, illetve Nagyléta) felé kanyargó makadámon zötykölődnek tova, hanem a falu keleti végét határoló tölgyesen-akácson át, vagy Debrecenbe, avagy a létai földeket metszve keresztül Diósjenőre, s onnan, ha szükség mutatkozik, tovább Nagyváradra. Saroglyás szekérrel, amelyet nem ló, hanem a szegényebbekre jellemző módon tehén vonszol maga után. Éppenséggel az őseim apai csoportja pusztán Diósjenő és Monostorpályi között közlekedik, nemritkán naponta, mivel a család több faluban elszórtan él, s az a birtok, amelyet magukénak mondanak, darabokban, szertesztét hever. Űkszüleimhez dolgozni is visszajár nagyapám a testvéreivel – legalábbis az első világháború utáni évekig, amikor a birtok és az addig oly összetartónak mutakozó família közé egyetlenegy vonal, amelyet országhatárnak neveznek el, tolakodik, amely egyik oldalán a továbbiakban a magyariak, a másikon pedig romániaiak élnek.

Mégis fontos számomra, hogy a pályaudvar elől is olvasódjon az esszé, végtére, valamennyi esszé, amely értéket jelent számomra, többször elkezdődik, s ezek hagyományával nem ellenkezem. Miként azzal sem, hogy azonnal jelzem, mikor lődít a szöveg, s most itt ezt teszi, hiszen nem pályaudvar ez a vasúti alkalmazott lakását, a jegyirodát és az utazóközönséget kiszolgáló várótermet magába foglaló épület, csupáncsak vasúti megálló, továbbá, hogy sokszor dörmögök magamban, hirtelen haragú vagyok és utána hamarosan megbékülök. A helyiek, ha a megállóhoz igyekeznek, akkor csakis azt mondták, a vasúthoz mennek. A vasútnál vásároltak jegyet, kapaszkodnak föl a vonatra, vagy a vasúton adják fel a tehervagonokra a szekérrel, zetorral oda összehordott mezőgazdasági terméket, lábasjószágot vagy karácsonyra küldött, zsákos ajándékot. Mi magunk úgyszintén onnan hozzuk el a vasúti szállítmányként érkező zsáknyi földmogyorót, amelyet anyai nagyszüleim Medgyesegyházán adtak fel, hogy ezzel kívánjanak számunkra, a szegény, Nyírség aljába szakadtaknak boldog karácsonyi ünnepet. Az, hogy adódik vasutunk és vonatunk, és hogy ekként az az idők kezdetétől létezik, megkérdőjelezhetetlennek tűnik. Amint az is, hogy azon keresztül kapcsolódunk a nagyvilághoz.

A faluszéli indóház, amely a falu központja, időtlen és cseppet sem a falu házához illő, hozzájuk hasonlatos építmény, mégis úgy tűnik, egykorú a faluval. Nyilván nem így van ez, elvégre Magyarországon az első vasútvonal nem régebben, mintegy 150 éve készült, azaz 1846-ban. Másrészt az is nyilvánvaló, hogy Kárpát-medence-szerte azonos jellegű építmények emelkednek az idő tájt a vonathálózat mentén, a Monarchia kishivatalnokos eszmevilágát megjelenítve és képviselve. A mi vonatunk, amelyet a Debrecen–Nagyvárad HÉV társaság épített a maga Debrecen–Nagyléta közötti 32 kilométer hosszú szakaszával, 1894. december 8-án nyílik meg, s akkor gördül rajta először végig szerelvény. Monostorpályi akkor kapcsolódik a nagyvilághoz, válik részévé, majd pedig jó száztíz évvel később, mintha maga akarná azt, kihátrál abból.

A vasúti állomás csodákra képes. Megmagyarázható és megmagyarázhatatlan mirabulumok övezik, amelyek öregedéssel sem halványodnak el. A Nagylétáról érkező, s Debrecen irányába kifutó, de rögvest Hosszúpályiba befutó szerelvényt majd itt is, ott is, ha már beér az állomásra, emeletes épület fogadja. Monostorpályiban azonban az állomás nem volt, és már nem is lesz soha emeletes. Hiányérzetet keltő, kissé zavaros és nehezen értelmezhető a helyzet, mintha valamitől megfosztódna, ámbár – ma már látom – nem a falu, de az a gyermekember, aki én valaha vagyok. Ellenben, az állomás után, a zökkenve meginduló s állomásról kihúzó négy-öt vagonnál sosem hosszabb szerelvény utasa menten váltóházzal találkozik. Azzal, amelyet, ha monostorpályi az utazó, mintha egészen apró, a semmi határán kuporgó bakterház lenne, jóformán nem is érzékel: amúgy pedig az izgalom akadályozza meg ebben, amely a vonathoz hajszolja; végtére is, a falusi normális életében komótos lény, időérzékének láthatatlan, belső órája perccel nem mutat, csak egészeket, s bizony, ez a percre járó világgal történő harmonizálást nem segíti elő, a járatok a síneken a percek útmutatását követve pontosan érkeznek és távoznak. A vonatról könnyörtelenül

lemarad az elkéső, hát lábat kapkodva sietnie kell, emiatt nincs ideje meglátni a zsákutcás faluból kivezető országutat merőlegesen metsző sín pár délkeleti szögletébe pottyantott apró és takaros (nem bakter számára épített) épületet, szövött dróttal bekerített és gondozott kertű telket, ahol családjával élt az egész nap egyenruhában feszítő, enyhén bicebóca váltóór. A váltóház a falusi gyerek számára azért mutatkozik különösnek, mert abban a nap minden szakában nagy a sürgés, onnan figyelve van a világra, s ha kell, abból hullámozó vállal, piros szalagos kalapban, posztókabátban elősiet az állami alkalmazott férfi, a házat és lakást szolgáltatásként kapó, aki leereszti a hosszú rudú, fekete-piros csikos sorompót, aki hozzányúl a sínváltó karjához, és tiszteleg az elhúzó szerelvény kormos arcú mozdonyvezetőjének, barátjának, akinek nem ismeri a szemszínét, akivel eddig soha szóba nem elegeedett. A vasútállomáson akkurátus rend uralkodik.

És májusban hó esik a vasútállomásra. Ismertek hócsodák, engem a rózsás jelenségek okán leginkább a Rómában megesett érdekel, abban hogyan is mutatkozik meg az antikvitás virágkultusza. Amint Rómában, a via dei Quattro Cantoniról továbbhaladva a via Paolinán át, könnyen elérhető a Santa Maria Maggiore-bazilika, a város egyik legnagyobb őskeresztény bazilikája helyét a hóhullás jelölte ki, úgy a havazás helyszíne jegyzi falum vasúti megállóhelyét. A hagyomány szerint a Santa Maria Maggiore-bazilikát Liberius pápa álma nyomán emeltette III. Sixtus pápa, azon az emelkedésen, ahol a mediterrán nyár derekán megjelent a Madonna, s a feltűnése után havazás kezdődött. Monostorpályiban ugyan sosem volt szándéka a Madonnának megjelenni, tán emiatt helyette ott állnak a nyárfák. A töltés állomással szemközti oldalát hatalmas, keskeny lágú, fénylő zölden tüzelő lombú fák képezték, amelyek május elején néhány napra fehér pelyhekkkel szórták meg a szelet és a talajt. Az Esquilinus-dombnak szerencséje adódott, augusztusi hóhullásban részesült, bazilika épült emiatt rajta, nekünk azonban, a Nyírség alján élőknek, ilyesmi nem jutott. Meglehet, efféle nagyra törő alapítói álmok errefelé sosem ébredtek. Amúgy az 5. század közepén Monostorpályi még nem létezett, bár tudható, a közeli és környező, megművelhető földdarabkákat kik is járták: előbb a Körös-kultúrát létrehozók, majd a 7. századtól avarok, kisebb szórványban pedig szlávok.

A honfoglalók számára a falu szálláshely lesz, Zoltán hercegnek ez az öröksége. A honfoglalók nemzetségei közül két bihari család, az Ákos- és a Barsa-nem itt élt. Az Ákosok közül a királyi udvarokban szolgálatra vállalkozó, apródokat, prépostokat, pincemestert adó Chyre család. Az Ákosok idején a környező falvakat magyarok alapítják, így Monostorpályit is – ha akadtak erre szlávok, semmi nem maradt utánuk, nyilván mert a virulens új közösségekbe gyorsan beolvadnak. Monostorpályi az Ákos-nem birtoka. 1261-ben a későbbi V. István király ifjúsága idején kelt forrás értelmében az Ákos-birtokra Cyrill ispán lesz megerősítve – s ennek a Cyrillnak, azaz Chyrének a területén, Pályiban már létezik a Keresztelő Szent János tiszteletére alapított – premontrei – kolostor.

A francia területen található Laon melletti Premontreből szétszéledő szerzetesek 1126-tól kapnak – a német Norbert kérésére – pápai megerősítést. Ekkortól terjed el mozgalmuk Európa-szerte. A premontreiek nemcsak a hitet szolgálják, de a nép körében terjesztik is, például iskoláztatással, s túl ezen, maguk is végez-

nek fizikai munkát. Magyar területen már 1130-ban létezik rendházuk, vélhetőleg a nemzeti kolostoralapítási mozgalom s a premontreiek elterjedése összefüggésben áll.

Monostorpályi a Santa Maria Maggiore-alapításra szolgáló havazás időpontja után hét évszázaddal válik keresztény lelkületű vidékké.

A májusi havazás összefoglalja mindazt, amit Monostorpályiból a vonatablak magasságából látni lehet. Ha pedig máskor esett hó – szabályosan november végétől február első napjaiig, hetente, kéthetente, s ünnepi napokon biztosan –, akkor ugyanez történik. Áll az utazó a vonatfülke ablakában, legalább méterrel a föld fölött a talpa, a feje úgy kettő és három méter magasan, szemközt vele a táj, miközben maga az egyik, a táj pedig a másik irányba oldalvást elsuhan. Ő (vegyük azt az esetet, hogy Hosszúpályi az irány) balra, a táj pedig jobbra. S ez a táj: épített. Egy utca, lakóházak, melléképületek, zárt kertek, szántók, ösvények, tócsák, kaszálók, és e helyszíneken tevékenykedő asszonyok, férfiak, gyermekek és a földig visszahajlott fűz törzse vagy egy vénember.

Az oldalmenetben pergő látványnak a hívó szava, ha megjelenítése hasonlítást igényel, a film lesz, amelyben szüntelen svenkel az operatőr. A film pedig pereg, és arra emlékeztet, hogy amit mutat, a falu, ahol annyi minden van – utca, lakóházak, melléképületek, zárt kertek, szántók, ösvények, tócsák, kaszálók, cigánytelep, és e helyszíneken tevékenykedő asszonyok, férfiak, gyermekek –, azok egyöntetűen valahogyan lassúak. Lassú utca, vontatott lakóházak, kényelmes melléképületek, lassúdad zárt kertek, lomha szántók, ráérős ösvények, buta tócsák, vontatott kaszálók, és e helyszíneken vontatottan tevékenykedő asszonyok, komótos férfiak és lusta gyermekek.

Az ismeretlen dolgoknak két tárhelye létezik, egy mozgó és egy, ami áll. Mindkettő festett képekből szerveződik. A vonatfülkékben a Szépművészeti Múzeumban őrzött alkotások tenyérnyi reprodukciói, vékony, hengerelt üveg alatt, keretben, fémcsavarral felerősítve az oldalfalra, Tornyai, Csontváry, Munkácsy, Szinyei Merse és sereg egyéb magyar piktor a kimondhatatlan nevű idegenek (külföldiek!) között. Az iskola folyosójának fehér meszú falán, magasan a fogasok fölött tablószerű, azaz keret és üveg nélküli, kemény papírra kasírozott nyomatok, a szögre madzaggal függesztve a neves embereket bemutató festett portrék. Ballagási tablók is lógnak a csendéletek és orosz tájképek mellett.

A csendéletek díszítenek és demonstrálnak. Bemutatják a valami módon harmonikusan összerendeződött tárgyakat, élőlényeket, s mindegyiket külön-külön, de az együttesüknek is juttatva értelmet, egy – sokszor dupla fedelű – közös jelentést. A festett virágok, amelyeket a vonatfülkében Monostorpályi–Debrecen, avagy Debrecen–Monostorpályi viszonylatban (OTI-fogászatra, tüdőszűrésre, kisdobos- és úttörőversenyre történő utazások során, fiatalabb korban valamelyik szülőtől kísérve, utóbb egyedül a nagyszülőkhöz való vándorlás során), illetve az iskolai szünet alatt, ácsorgás közben vagy az osztályba bevonulásra várakozva, sorakozó idején többször is megszemlélhettem, az élő virágokat is pótolják, a díszítés feladatát is ellátják, továbbá, ha nem is nyilvánvalóan, csupán sejthetően, valami erkölcsi rendet is példáznak. A festett virágok mesterei közül az apára

és a fiára, a flamand Jan Brueghelekre illik emlékezni, éppen azokra a művekre, amelyek virágkoszorú-centrumában álló vázába helyezett csokrokat ábrázolnak. Arra, hogy ezek a bukéták az élethű kinézetű nárciszok, rózsák, liliomok, nősziromok, orgonák, labdarózsák, császárkoronák, anemónák, szarkalábak, pipacsok ellenére nem a pillanatnyi szépségről, de az örök, az állandó, a végleges világ harmóniájáról regélnek.

A falum azonban nem ilyenek tűnik: az olajképek fakó másolatainak növényei, mert megtanítják óvodában-iskolában, illetve a családomban, számomra mindennapinak és közönségesnek látszanak, s amikor környezetismeret-élővilág órákon a saját rétünk, a saját patakartunk, a saját erdőnk élőközösségeit tanulom, azok az egzotikusak, szokatlanok, s mindenekelőtt: névtelenek.

A kocsányos tölgy, a virágzaskor tömör fürtjeit csüngető fehér akác, a levélfonákján sűrű molyhos szőrű fehér nyár, a törzse csúcsán narancsvörösen hámló kérgű erdeifenyő, az időnként esernyő alakúvá váló feketefenyő, a természetes mogyoróbokrok, a galagonyák, a bodzák, a sóskaborbolyák, a szeder, az erdők hóvirágja, az egyhajú virág, a tarka sáfrány, a salátaboglárka, az odvas keltike, a rengetegek magyar kökörccsinje, csalánjai, páfrányai, debreceni csormolyája, a bibliai völgyek lilioma, azaz a gyöngyvirág, nedves rétek mocsári angyalgököre, a rétek debreceni tormája, mocsári gólyahíre, paszternákja, réti lóheréje, kakukkszekfűje, kakukktormája, tejoltó galaja, boglárkái. S tovább, tovább: pusztai csenkesz, borjúpázsit, réti perje, kékperje, szentperje, agárkosbor, sárga nőszirom, enyves mécsvirág – hogy csak a szem előtt lévőek sorakozzanak fel a tablón –, puha nádtippán, nád, gyékények, harmatkása, mocsári aggófü, virágkaka, réti füzény, villás sás, s még nem esett szó az állatokról (gyurgyalag, füsti- és parti- és molnárfecske, búbos vöcsök, bíbic, szürke gém, fehér gólya, fehér kócsag, stiglinc, házi és mezei veréb, erdei pinty, balkáni gerle, erdei galamb, aranymálinkó, seregély, vetési varjú, dolmányos varjú, szarka, mátyásmadár, búbosbanka, széncinke, kékcinke, nagy és közép fakopáncs, fogoly, fácán, fűrj, kakukk, vadlúd, darvak, vadkacsák, róka, mezei nyúl, őz, görény, nyest, ürge és hörcsög, vakond és sün, vaddisznó és mókus, borz, denevérek, kecske-, leveli- és tavibéka, zöld és barna varangy, csík, törpeharcsa, keszeg, csuka, zöld gyík, vízisikló, mocsári teknős és egyebek).

Élőlények, lakótársak. Óshonosak, vagy – mint az akác, a betyárkóró – jövevények.

Mind-mind ugyanolyan, mint a falu megannyi családja, nélkülük üres a múlt is, s a jelen is.

Kik is a fennmaradt nevek? A honfoglalóak idején a birtokokhoz jutó Ákos nemzetség és a Borsa családok. Az Ákos nemzetség leszármazottja Álmos fia, Chyre (Chyrell) s a Chyre család, amely állítólag 1222-ben alapítja – Keresztelő Szent János tiszteletére – a monostort.

A 13. századból fennmaradt három név, községi papoké, középkori szokás szerint csak a keresztnév: Mihály, Lőrinc és János.

A falu – lévén tulajdonosai Csák Mátéval szövetkeznek – Károly Róbert rendeletére a debreceni Dózsa nádornak adományoztatik. Utóbb a Chyrek, Czudorok, Rozgonyiak, Károlyiak birtokává lesz. S a Chyre család kihalása után,

1461 környékén az idővel a birtokhoz jutó Báthori Andrásé és famíliájáé. Csánki Dezső 1890-es monográfiája két korai családnevet említ még föl Pályi kapcsán: a Chyreből képzett álmosi Csiréket és a tőlük származó Pocsaji dinasztiát.

A 19. századi magyar szabadságharc neves katonáinak ugyancsak él a nevük: Thuolt István honvéd hadnagyé, Klubusitzky István huszár főhadnagyé, Szabó Lajos altiszté, Létai Sándor és Hatvani Imre lovas katonaké, Váry József főhadnagyé.

S azok, akikre szóban is hivatkoznak: Paksy (Paksi) család, birtokosok, Klobusitzky család, birtokosok, a Váryak földbirtokos családjára, a Gorovékre (Gattajaiakra), akik örmény eredetű szamosújvári kereskedőként jutottak nemesi címerhez a 18. század végén, a Szártoryakra, akik a 19. században itt telepedtek le. S akikre nyomtatott könyvekben és nyomatokon hivatkoznak: a Nadányik, Asztalosok, Baloghok, Barák, Bortnyákok, Deákok, Fohnok, Huszárok, Katonák, Komlóssy, Hatvaniak, Kunok, Muczujok, Pozsonyik, Somok, Tarok. A Vígváriak után következnek a Gécziek is: végtére jó, alig száz éve él családom e faluban.

2009 októberében, egy nagy esőzés utáni napon kerül fel a YouTube oldalára egy telefonbeszélgetés, magam akkor találok rá, amikor a hálón Monostorpályiról kutakodom. Az Ady Endréről elnevezett utcából vízórája meghibásodása miatt telefonáló anyóka kétségbeesetten mondja fel fél tucatnyi alkalommal a problémáját, éppenséggel az áramszolgáltató hibafeltevőjének. Idővel kiderül, hogy a kétségbeesett anyó gondja megoldásáért azért éppen ezt a számot hívta, mert a telefonkészülékén éppen ezt találja. Aki fogadja a hívást, hitetlenkedő férfi, a lehető legudvariasabban igyekszik megérteni a helyzetet, majd pedig útmutatásokkal szolgál – de a néni keze vagy eredendően nagyot hall, vagy a telefonálás izgalmában megsüketül.

Az első pillanatokban somolygok – bár azon is, amiért kihallgatom a magánbeszélgetést. Aztán azon az értelmetlen helyzeten, aminek megtapasztalója vagyok. Nemkülönben a kommentárokon – amelyek arra a hektikus világra utalnak, amelyben élni adatik. Vannak, akik a magyar választópolgárok értelmi színvonaláról értekeznek, s akadnak, akik a színpadra való dialógus abszurditásán. Felfedezem azt is, hogy mások is behallgattak már abba, amibe én is – fél év múltán magam a 4581. látogatója vagyok a dokumentumnak.

Az egyik véletlen centrumában téblábolok tehát, mintha szél tépte, az eredeti közléseit elveszejtő, olvashatatlaná tett plakátokat hallgatnék megnyúlt füllel.

A Chyre család Pályi birtokán miért is áll egy monostor – a forrás szerint már 1222-ben? A falu neve akkor: Pauli de Nyr. E név a premontreieknek fontos Váradai Registrumban is szerepel már – 1219-ben.

Majd pedig 1291-ben mint Nyrapaul, 1322-ben Ernefyastephanpaulia (s csupán 1415-ben Monostorpályi).

Eszerint a monostor kezdetben a premontreieké, azaz premontrei filia, amelyet Keresztelő Szent Jánosról neveznek el, még ha a falunévben Pál neve is szerepel. Ugyanannak a hitnek a terjesztői ők, ugyanannak a magatartásnak a megjelenítői: a nyugati keresztényeknek fontos térítőik, a pogány vagyont krisztusi erényekké nemesítőek. Szent Jánosra a premontreiek amúgy azért utalnak, mert ő a szentség

első terjesztője, a legfőbb szent számára a keresztény mivolt megadója: alakjában a szemlélődő és a cselekvő ember egyesül.

Persze, mint mindennek, a monostornak létezik egy másik hagyománya is. Miszerint ez az épület pálos monostor lenne – éppen a falu neve szolgáltathatja erre a bizonyítékot. Némely újabb leírás is ilyesmit bizonygat.

Meglehet igaz, hogy évszázadok alatt a premontrei alapítású kolostor rendi felügyelete megváltozik. Ilyen akkor volt szokásban, ha a kolostor a kolostort támogató falu vagy másik család birtokába került, vagy a család más rend irányába orientálódott. Vagy pedig, a nyugati kereszténységet elfogadva ugyan, az annak sajátos magyar változatát ígérő magyar rend, a pálosok normája vált vonzóvá.

Valóban, az Ákosok birtokát, hűtlenségük miatt, Károly Róbert elkobozta, és a debreceni uradalmat tartó Dózsa nádornak adományozta. Monostorpályi ezért 1311-től Debrecenhez tartozott. A premontrei kolostor 1320 után szintén nem Váradot illeti. A falu 1495-re visszajut ugyan a váradi uradalomhoz, de monostora hamarosan megszűnik, 1551-ben már nem működik. Az utóbbi évszázadok biztosan kedveztek a pálos mentalitásnak.

Hogyan is jöttek létre ezek a nemzetségi-családi monostorok?

Az Árpád-házi királyok, s nyomukban a királyok környezetét adó nemesség egészen a tatárjárásig nem templomokat építtet – hanem temetkezőhelyeket. István székesfehérvári bazilikája családi temetkezőhely, a família múltjának és egyben jövőjének biztosítója. A királyi példák követendő például szolgáltak a magyar nemzetségeknek, családoknak. Ugyanolyan elvek szerint épülnek Európa középső-keleti felén a templomok és a mellettük elterülő monostorok, mint nyugaton. A barbár eredetű főurak mintegy ezek segítségével alkotják meg a maguk múltját, a maguk őseinek kultuszát, s a keresztény hit palástja immár nemcsak az élőkre, de holt elődeikre is ráterül.

Az új templomok holtaknak biztosítottak nyughelyet és családi eseményeknek színteret: az identifikáció egyetlen lehetséges intézményi épületei. Mellettük épültek fel a monostorok, amelyekben nemcsak a családból kikerülő ájtatos szerzetesek éltek, de azok is, akik világi életükről ugyan lemondtak, de nem a családi gazdálkodásban való részvételükről.

A Kárpát-medence nemzetségi templomaiból-monostoraiból, az emléküknél túl mára szinte semmi nem maradt. A királyi alapítású bencés kolostorok mellett megjelentek az újabb rendi házak is. II. Géza letelepíti a cisztereket, III. Béla a premontreieket. A 12. századra nem volt olyan magára valamit is adó család, amelynek ne épült volna saját alapítású kolostora.

Ezek építészetileg, állítják a történészek, minthogy amúgy is egyszerűek voltak, nagyjából egyformák is. A monostori templomnak tornya volt (kivéve, a rendi szabályzatuknak megfelelően, a cisztereknek, s majd csak később, három évszázad múltán kezdik nem kedvelni a pálosok a tornyot), s a szentély végződése hármás, félkupolákkal fedett apszisúnak bizonyul. A hajót lapos mennyezet borította. A faragott díszeknek nem juthatott sok szerep, legfeljebb az oszlopok csavarodtak, a gótika szokása szerint.

Szlukovényi Katalin

Ablak

*Miféle régi csönd jön be a nyitott ablakon?
Hűvös szeptember éj, tagolatlan üzenet
simít végig belül, akár a folyó illata,
szavak előtti tapasztalás érzéki csöndje
nyugodt hullámokban a fényen túlról.*

Dupladaktil¹ I.

*Dupla a daktila,
Nádori Lídia,
jó ez a forma, de
marha nehéz.*

*Elszomorítana,
hogyha kifogna a
népeken itt – hiszen
egy, íme, kész.*

Dupladaktil II.

*Dupla e daktile,
Berzsényi Dániel
antikizált, s ma a
lába nyomán*

---

¹ Double Dactyl: angolszász versforma. XIX. századi rímes szalontársasjátékokból ered, az 1960-as évektől amerikai költők (Anthony Hecht, Paul Pascal, John Hollander és mások) tették népszerűvé. A limerickhez hasonlóan szigorú formai kritériumok és többnyire játékos-nonszensz tartalom jellemzi. Két négysoros strófából áll. Első sora halandzsa (több standard is létezik, a leggyakoribb a műfaj alternatív nevét adó „Higgledy Piggledy”); a második sor kötelezően személynév (valóságos vagy fiktív, de mindenképp közismert); a második strófában pedig vagy az első vagy a második sorban csupán egyetlen (értelemszerűen hat szótagos) szó szerepelhet. Minden sor két daktilusból áll, csak a két versszak zárósora csonka: itt hat helyett csupán négy szótag (másfél daktilus, azaz egy choriambus) van. Az utolsó szabály, hogy az első és a második versszak utolsó sora rímeljen.

*lép az utód, aki
megmagyarítani
már e szalongaget
is meri, lám.*

Hernyótalp

*A történelmi
haladás nyomán sárba
tiport giliszták.*

Hóvirág

*Csak annyi meleg, mint a hó alatt
a gyökér makacs emlékezetében:
napfénynél sápadtabb, óvatosabb
fehér szirmok virágbontásra készen.*

Just a Joke – csak egy zsoké

*Jobbra, lefele, vissza, balra,
vissza, előre, hátra,
csuszkorászunk a ló összes létező
s elképzelt oldalára.*

*S míg próbáljuk fixálni magunk, meg azt,
hogymi a való, s mi hogy való,
kinek van ideje körbenézni:
hová szalad velünk a ló?*

Kiválasztás

*Barcelonában reggel hét felé
hasmenésre, sőt, hasfutásra ébredsz
– nem csoda, tegnap a fagyfalt, a bor,
a cigaretta, a késői séta
a gótikus negyedben le a parthoz,
a sok új élmény megtette hatását –,
kiszaladsz, és könnyítesz magadon,
aztán, mint aki jól végezte dolgát,
a fölös tehertől megszabadultan
kilépsz az erkélyre egy percre, és
elégedetten szemléled, ahogy
alattad ébredezni kezd a város:
üdék a színek, kerek a világ,
majd visszabújsz a puha ágymelegetbe
szerelmesedhez, kicsit fészkelődsz, és
visszaalszol. Pont, mint a versírás.*

Limerick I.

*Volt egy úr, bizonyos Igor.
Sose szűnt ajkán a vigyor:
„Ön a fogam húzza,
de szétnyílt a blúza,
s látom, két csecse mily bibor.”*

Limerick II.

*Volt egy nő, úgy hívták, Zsófia,
hálni járt belé fél Szófia,
úgy megszokta, fel se tűnt már,
ki az, aki benne munkál:
egy ló vagy már megint a maffia.*

Limerick III.

*Volt egy nő, úgy hívták, Mikolt.
Két kölköt magából kitolt,
de a többit elvetélte,
úgy őszintén: nem kár érte,
elég, hogy kettővel kitolt.*

Limerick IV.

*Van egy hely, úgy hívják, Klagenfurt.
Egy fiú ott egy lányt orronfúrt,
aztán nyelven, hason s máshol,
míg a lány kikelt magából,
hogyan ne őt lyuggassa furtonfúrt.*

Limerick V.

*Van egy hely, úgy hívják, Haifa.
Élt ott egy szomorú szajha.
Értette a dolgát:
mikor elhantolták,
nem soká meredt a fejfa.*

Olvasói kérés

*Nem a szöveg szerelmese vagyok,
hanem a szellemé, mit eltakar
avagy fölfed csábító fátyoltánca,
a táncnál jobban kell, amit ígér,
s fátyolból annyi csak, mi vágyat ébreszt,
légy hát szerény, barátom, kritikus,
ne szaporítsad túl a fátylakat
buzgó öltöztetőnő, aggodalmas
anya módján, légy csak diszkrét madám,
ki tudja, hogy az érintés a lényeg,
amelyben föloldódhat a szöveg
mögötti test szerelmese, a test.*

Otthonunk

*Történeteinkből építjük fel a házunk,
kerítést rakunk abból, amit elhibáztunk,
s a szavak eresztékein át beragyog a fény,
nem engedünk be senki mást, csak aki te meg én.*

Szerelmes töredékek a lírai és a tudományos megközelítés különbségéről

*csupasz bőrrel az esőbe kiállni
átadni magam adasson akármi
engedni hogy az esőkopogásba
vegyülő érverés a ritmust megtalálja*

* * *

*A versben az a jó, hogy mint a szeretkezést,
ezt sem lehet erőből, görcsből, akarásból.
Nekem is akkor jó, ha jó a versnek.*

*Persze a vers is, mint a szerelem,
folyton a teljes egészet ígéri,
s csak töredékét adja, a hiányzó
részt magamnak kell hozzá megcsinálnom.*

*Bár van sietős írás: egy pillanat elég,
s a ruhám lecibálja, rögtön a vesémbé lát.
Mintha közvetlenül a zsigerekben
szólna egy telefon istentől, hogy „Vagyok”.*

*De egy kötetnyi vershez, akár a házassághoz,
már nélkülözhetetlen mind a két fele.*

* * *

*Alapjában jár máshogy az agyunk:
nekem minden vers egy szeretkezés,
a dolgok legközepébe igyekszik,
minden ízében teljességre tör,
s ha sikerül, orgazmusnyi időre
az egészet teremti meg. Viszont*

*te mindig csak egy picivel odébb,
egy lépéssel előbbre araszolgatsz,
egy logikus problémamegoldással
tolod előbbre közös bástyáinkat.*

*Persze mindkét stratégia hibás.
Nálam kikerülhetetlen a kérdés:
ha folyton odaérek, hogy lehet
hogy mégsem vagyok mindig ott. Míg nálad
arra nincs válasz, mire is jó folyton
előbbre jutni, ha nem látsz tovább
a megtett útnál, s pár lépést előre,
s fogalmad sincs, végül hova igyekszel?*

Vándormadár

*A szavak mindig többet tudnak nálam.
Ha hozzád szólok, saját elfeledt
ősöd beszédét hallod akaratlan,
különben egy szavam sem értenéd,
és én sem érthetek versemből többet,
mint a raj röptéből egy madara.*

Zacskológia

*Először költöztünk össze egy hétre:
apartman, vitorlázás, itt a nyár.
Éjjel egy tájt foglaltuk el a szállást,
de azért egyértelmű volt a sorrend:
szeretkezés és kicsomagolás,
evés, zuhany, szeretkezés és alvás.*

*Még óvatosan kerestük helyét
egymás életében a dolgainknak,
udvariasan egyeztettük azt is,
hová tegyük a cukrot, a cipőt,
aztán a nejlonzacskóknál kirobbant
a szenvedély, és a kisszőnyegen
törökülésben kivonatossan
felvázoltad a zacskológia
alapelveit és gyakorlatát.*

A szűz, új zacskó, ahogy kikerül
a gyári csomagolásból, még érintetlen:
ez az első fázis, és liberális
türelemmel ide soroltatik
a táskában hazavitt ruhászacskó
– másik új tárgy már érintkezett,
de az nem hagyott rajta nyomot, kábé
az egyszer smárolt, ártatlan tinédzser
kategóriája –; ők külön laknak,
őbelőlük még akármilyen lehet.

A második szekcióba kerülnek
a bevásárlózacskók: szinte tiszták,
kiszáritva és összehajtogatva
ők képezik a mindennapjaink
derékhadát – a tisztaság házasélete
konyhában tárolt szimbólumai.
Velük egy szinten, ám más funkcióban
gyülekeznek az utazózacskók:
szennyes ruhának, más, alkalmi célra.

És mindkét szintről a következő
– eggyel lejjebb, életkorral haladva –
a cipőzacskó-státus. Ez afféle
nyugdíjas állás: már nyilvánvalóan
elhasznált, de még jó állapotú,
luk- és koszmentes tasakok, amikbe
az utazáskor vagy sporthoz cipelt
lábbelit csomagoljuk.

És a vég,
a legutolsó út: le a kukához,
minden zacskó – hacsak ki nem lukad –,
szemeteszsákként végzi. Ez is fontos,
bár némiképpen tragikus szerepkör:
pusztulásában is élni segít.

Közben ránk virradt, s ez volt az a pont,
amikor muszáj eldönteni, hogy
most sikoltozva elmenekülök –
vagy végre megtalálta zsák a foltját.

Villányi László

Látomások

Konsztantinosz Kavafisznak

*Néhanapján számba veszi erotizmusa látomásait,
végtelenbe induló vonaton, lassú buszon, sétálva
a záporban miről is képzelgett, s be kell vallania,
örökké gyávának bizonyult, amikor beteljesíthette
volna álmát, hiába várt némi bátorításra, de másik
életében mások fantáziája dúsabbnak bizonyult
az övéénél, elképesztő szépségekkel lepték meg.
Azért maradt a hiányból, ha a folyó mellett biciklizik,
minden nyáron vágyakozva tekinget a magasles felé.*

A szépség szakértője

John Keatsnek

*Elfordítja fejét a tároló mellett összegyűlt szemétről,
nem érti, miért teremtődtek rútnak a szembe jövőök,
széltében-hosszában hogyan lehet ennyi nyomorúság.
Képtelen belátni, a kórházban miért kell a kínok
kínját kiállnia barátjának, a napfényben miért nem
nézik ezrek a folyó felett szállingózó pelyheket,
elbűvölten a madarak húsvéthétfői rögtönzéseitől.
Gondolja-e magát nevetségesnek, ha este a szebbik
teniszszőnyögre szurkol, elfogadja-e, hogy jártában-
keltében kifinomult szakértőnek tartásák, s némelyik
lány elvárja, hogy észrevegye, s nyugtázza szépségét?*

Rendhagyó szerelem

Georg Maria Hofmannak

*Hátvan éve is hol fülemüle, hol feketerigó
vagy csalogány improvizált valamelyik kertben,
amikor erre járt barátja, ment szerelméhez,
aki felfedezte és megszerette benne a férfit,
hiába viselt női nevet; nem barátnőként
jár ide, vallotta meg osztálytársnője apjának,
aki áldását adta rendhagyó szerelmükre, s aki
nem tudhatta, néhány év múlva az agydaganat
elviszi lányát, és a férfi emigrációban éli le életét.*

A kamasz

Gustave Flaubert-nek

*Időről időre beleszeretett valamelyik lányba,
pontosabban valamely szépséges részletbe,
hónapokig hurcolta magában, azzal a tudattal,
hogy számára bejárhatatlan az érintések labirintusa,
nem juthat el egy magasztos lény finom bőréhez,
esernyő nélkül sétált a záporban, hátha az eső utáni
illat kedvez a szerelem kezdetének, eltelt húsz év,
s egy kamaszlány tanította meg úszni a boldogságban.*

Kabdebó Lóránt

„Kitalálja az életet”

Szabó Magda emlékezése

(Bécs, 2000. október 24. és 27. között)

„Gyere ki Bécsbe, most egy pár hetet kint leszünk. Megmutatom neked az én Bécsemet. Ifjúságom nyarainak városát” – így hívott magához Szabó Magda a 2000. év őszén. Miskolcon még részt vettem a Szabó Lőrinc október 23-i szereplésére emlékező emléktábla megkoszorúzásán, majd kocsiba ültünk, és átmentünk Bécsbe, a Collegium Hungaricumra, ahol Magda keresztfiával és gondviselőjével, Gézával örömmel üdvözölt minket. Egy hetet töltöttünk együtt. Magnófelvételeket készítettünk, és végigjártuk Magda ifjúságának kedves helyszíneit. A Türkenschanzpark környékét, onnan átmentünk Heiligenstadtba, a Beethoven-emlékeket megnézni, visszafelé Döblingben láttuk Széchenyi halálának helyszínét. Egy másik alkalommal az úteltelések miatt nehezen, de odataláltunk a temetőhöz, ahol valaha Mozartot helyezték mára megtalálhatatlanul örök nyugalomra. Ekkor látogattunk el a Spillerin-emlékműhöz. Majd voltunk Schönbrunnban, ahol a kertből hangos kiabálással zavartak el, mert velünk volt Wendy kutya is, fehér bolonyaink, akit nem szabadott oda behozni. Végül egyik kedves helyét mutatta még meg, szálláshelyünk szomszédságában, az Augartent, melyet II. József császár adományozott a bécsi népnek.

Ekkor készült fel a *Für Elise* soha el nem készült bécsi részének írására. Amitől mindig gondosan újra és újra távol tartotta magát. Évtizeddel korábban ígerte elkészítését, és helyette két remekművet alkotott, *Az ajtót* és *A pillanatot*. Majd az előző évben megjelentette a családi emlékeiből táplálkozó *Mézescsók Cerberusnak* című elbeszélésgyűjteményt. Végül megírta a *Für Elise* debreceni részét, amelyben ifjúságának eseményeit az eddigi könyveit felülírva jelenítette meg. Nekünk itt Bécsben csak a helyszíneket mutatta meg, és a már megírt jelenetekben szereplő dolgokról beszélt. A meg nem írt könyvről nem mondott semmit. Csak körülírta. Összefüggően csak a bécsi nyarokról beszélt, utána a maradék időben kérdezz-felelek alapon válaszolt kérdéseimre.

Miért odázta a bécsi évek megírását, miért félt tőle? Ki tudja. Én hallgattam, örültem, hogy már megszületett benne a regény. Láttam valóságos helyszíneit. És figyeltem a történetekre, melyekben folyamatosan felülírta emlékezéseit. Ahogy Debrecen is műveiben szinte a trójai ásatásokra emlékeztetően rétegenként más-más hangoltsággal került megírásra, valószínűleg a megélt emlékek regénybeli jelentkezését nehezen tudta összehangolni. Ha mondott valamit, tényként fogadtam, de ugyanakkor tudtam azt is, hogy állandóan játszik önmagában: áthangoltan formálódnak benne a múlt tényei. Ebben az emlékezésben is. Az ismert sztereotípiák, amelyeket nyilvános szerepléseim is el-elmondott, itt is megjelennek, de mindig valami más színeződéssel, az indulat más-más fokozatával telítetten.

Szabó Magda történeteivel mindig úgy voltam, hogy hallgatva őket tudatában voltam, hogy – bár mindegyiknek lehet valami valóságalapja – a szerepjátszás remekei. Egy-egy történetmondás egyben egy elszálló novellaváltozat, avagy valamely regény ősképe. Lehet, hogy a Szabó Magda nevű csodalénnyel is összefüggésben volt mindez, de az elmondott részlet valójában akkor születik, önmaga szórakoztatására és az én meghökkentésemre.

Évtizedet vártam, amíg ezt az emlékezősorozatot publikálásra elrendeztem. Sokszor elővettem, néztem, hallgattam, összehallgattam. És félretettem. A *Forrás* szerkesztőinek felkérése végül kényszerítőerőt jelentett. De hogyan készítem el?

A hangfelvétel a Petőfi Irodalmi Múzeum hangtárában is megtalálható, összeolvasott gépiratának egy példánya úgyszintén, melyen most, munka közben látom-hallom, még bizony kell javítani! Aki kíváncsi rá, mindent ellenőrizhet. De más az élőbeszéd és más az olvasásra szánt szöveg. Ahhoz, hogy élvezhető olvasmánnyá alakuljon, át kellett az egészet szerkesztenem. Az egymásra utalásait figyelembe véve történeté alakítottam az eredetileg csak adatszerűen épülő elbeszélést. Sok régebbi beszélgetés és a bécsi magnó-felvételek összehangolásából formáltam a most következő olvasmányt. Mintha a trójai ásatások egy rétegét próbálnám rekonstruálni. Jobb lett volna, ha Magda írja meg, a *Für Elise* második kötetében.

A tájékozódás örömét és a Közép-Európára szakadó kettős zsarnokság okozta elkeseredést, fájdalmat és lázadó tagadást már a fiatalon magva szakadt költő kötetének záróverse is elmondja. A *János születésnapjára* című verset hiába keresné a gyűjteményes kötetekben az olvasó. Csak 1949-ben, a *Vissza az emberig* című kötetében jelent meg. Miért hagyta ki utóbb? Hitetlensége okán? Én az elkeseredés jogán most beemelem ide, olvassuk. Nem Magda hite rendülését érzékelem benne, inkább a világ alakulásának nyomorúságát látom általa. Hiszen Magda nagy költő is lehetett volna. Erre most, ezt a verset keresve jöttem rá. Barátom mindig a verseit, költészetét méltatta, az általam szerkesztett köszöntő folyóiratszámban is. Túlzásnak gondoltam. Most döbbenet olvasom újra az ifjúkorában írott költeményeit. Az Újhold legjobb teljesítményei közé tartoznak. Ez a vers záródarabja a kötetnek. Remény is él benne, kicsit retorikusan, magát és a világot biztatva. De benne a félelem, az értelmetlen céltalanság réme is. És ez emeli meg, teszi társai közé ezt az elhallgattatás előtti utolsó megszólalását.

*Kerekedik. Ötödik éve
formálja a világ
forgó korongján. Még megérti,
mit mond a kő a tó alatt,
s letépi a ruhát,
hogy villoghasson meztelen,
mint boldog állatok,
de már kikelt homloka televényén,
s eső után kiált
a gondolat.*

*Ő is, ki égnek hányta friss sörényét,
s hámatlanul kapálta az utat,
nyereg alá kínálja hátát,
kezesedik hozzá az indulat.
Mint macska kölykét, kapatja a ház
mozdulatokra, melyek majd bezárják
az életét, mint képet a keret.*

Lapul, s az egeret
lesi: a földet. Karma élet
próbálja kérgén. Mint a termés
az ág hegyén, növekszik izmai
szélén a lendület.

Kerekedik, s mi nézzük. Ám ki sejtnek
tudta csupán, nem látja őt az apja
mint formálódik mind nagyobbra
a sűrű fordulatban.
Ti hívók, kiknek beépült az ég is,
s dicsőültek lobognak, mint a fény,
merre keressen a halottat
én, akinek csak vegyi képlet
az égbolt: oxigén?
És hogy felel nekem, kinek ajka lehullt már,
mivel?
Mi küzd meg érte helyettem,
ki nem hiszek,
a semmivel?

Bukik a víz, szétloccsan a kövön
feje.
Szétfut az áram a motor
ereibe,
rezzen a drót, villannak
a pólusok,
bukik a víz, s a villamosság
a völgyben szétsuhog.
Ki egy vagy és örök, csak arcodat cseréled,
felelj, Energia,
hát kevesebb az ember, mint a víz
hogyan kell halnia?

Én nem tudom, az apja mért halott,
de te tudod, ő miért született,
Emberiség. Terítsd szét tenyered
csontja felett,
hogyan növekedjék, mint a vágy
a jó után,
te légy az apja, te figyeld
őrülő homlokát.

Add nyelvére igéidet,
szóljon, mint szó a szádon,
játsszék szilárd térded körül
s lendítsd a láthatáron
túl, oly magasra, hol határok
és népek egybefolyanak,

*s duzzasztják felszínét
az egyetlen folyónak.*

*Most még a kő szavát lesi,
s mint boldog állatok,
villantja testét meztelen,*

*de már növekszik. Kerekítsd egészsnek,
Emberiség, hogy felnőttként utad
Vigyázza, mint az éber értelem.*

És megrendülten olvastam újra az én folyóiratomnak ajándékozott fejezetét az el nem készült könyvnek. Nem szöhettem bele a jeleneteket a beszélgetésbe. Mert „ütné” a két-féle hangoltság az olvashatóságot. De hadd idézzem ide a sorokat, amelyekben a háború után szembesül múltjával a Türkenschanzpark miliójében az író. Az összetartozás és a különállás csodálatos kettősét érezteti meg. Együtt reszketnek az eljövendő miatt, ami a szövegben már mint múltbeli pusztulás van jelen. Közben a bécsiek a maguk magánmitológiája szerint emlékeznek egy meghatározó halottjukra. Regénybeli nevén Ziglindre. Ebből a misztériumból a fiatal magyar lány ki van zárva. Akkor. Hogyan fejezi be a részletet az író?

„Csak én feleltem, úgy mondtam az in aeternumot, mintha seb volna a számban, és nem értettem semmit abból, ami körülvett. Semmit. Azt legkevésbé, hogy a Spinnerin nemcsak az én, a mi, de egész Európa sorsát fonja már.”

De a visszatekintés jelenében, a közös közép-európai pusztultság jalkiáltása idején immár egyesülhetnek. A közös fájdalom elkiáltása tör fel a pár sorban.

„Ha akkor Isten megmutatja jövendőjét, legkevésbé azt a szeletet fogadom el belőle, ami személyesen rám vonatkozott volna, hogy valamikor, évtizedekkel később állok a házzal szemközti oldalon, előttem az újjáépített épület, a Türkenschanz felől árad a tavaszi illat, és én ordítok, ordítok, hogy a vadonatúj személyzet összefut, nyugtatnak, és vízzel kínálnak és a percnek térfogata és állaga van, a perc alászúr a körmömnek és bele a szívembe, úgy érzem, mindent elvesztettem, hogy valami olyan történt, ami nemcsak történelmi tekintetben, de mindenképpen jóvátehetetlen és csak ordítok és sírok és ordítok és sírok és zeng az újjáépített folyosón a hangom: Ziglind, Ziglind!”

Mint mikor Creusa-Aeneas magánemberként visszatért Trója romjaihoz, és nézi-hallgatja az utódok elbeszéléseit. Az ő veszteségét, az ő fájdalmát azok már nem érthetik. A *pillanatban* ezt elmondhatta a maga ironikus távolságtartásával. A *Für Elise*-ben tartózkodott ettől. Inkább nem írta meg. Bár a maga módján eljajongta *A nő, aki hisz* című részletben, és még a kulcsot is megadta hozzá bécsi beszélgetéseink során. Kulcsot? Legfeljebb egy változatot. Hiszem, ha akarom.

Az első bécsi nyár

KL: Szabó Magda 1935-ben Debrecenben érettségizett. A kálvinista vidéki városból a nyári szünetben egyenesen a katolikus Bécsbe utazott. Szétnézni, ismerkedni a nagyvilággal. Valamilyen iskolai díjat kaptál, ha jól tudom, ez segített hozzá az úthoz?

SZM: Nem egy díjat, hanem minden megnyerhető, amit lehetett, megnyertem, ahány feladatot kitűzött az önképzőkör. Ilyeneket, hogy vidám vers, szomorú vers, műfordítás, vidám novella, komoly novella, történelmi novella, legjobb magyar érettségi megoldás. Mind megnyertem. Akkora összeg gyűlt össze ebből, hogy amikor hazavittem, családi

tanácskozás tárgyává vált. Apám végül is úgy határozott, ki kell utaznom Bécsbe, ahol tisztességesen megtanulok németül. Az utolsó pillanatban találtunk még helyet egy olyan kurzuson, amely július elején indult és októberig tartott.

KL: Az egyetemet hogyan tudtad így ősszel elkezdni?

SZM: Beirattak, ahhoz nem kellett személyesen megjelennem.

KL: Közben pedig elutaztál Bécsbe.

SZM: Elindultam egy korabeli IBUSZ-társasutazással.

KL: Mivel utaztatok?

SZM: Vonaton. Ahogy elhagytuk a határt, valahogy idegennek éreztem magam körül mindent, másnak, mint ami otthon maradt. Nem tudom miért, mindig is félttem a határoktól. Volt abban valami természetellenes. Ekkor még nem tudtam mi az, amit érzek, de valami olyan lehetett, mint amikor úszni tanultam és az úszómester levette a kötelet, amin addig tartott. Nagyon komolyan beszéltek erről a szülők, elmagyarították, hogy előzőleg mindenben mindig támogattak, de most egyedül leszek. Le kell vizsgáznom abból, amire eddig, tizenhét éven át tanítottak.

KL: Leszálltatok a Westbahnhofon.

SZM: És beraktak bennünket – ennek az intézménynek, amelyik a bécsi utat szervezte – a nagy bécsi autóbuszaiba és elhoztak a XVIII–XIX. kerület egyik részébe...

KL: ...a Türkenschanzpark közelében abba az épületbe, aminek csak a helyét mutathatod meg nekünk, mert ez most már nem létezik, Bécs ostroma idején lebombázták...

SZM: ...és pedig egy olyan internátusfélébe, ahol az épület egyszerre szolgált aggok menhelyének, szállodának és egyetemen tanuló lányok otthonául. Katolikus egyházi intézmény volt.

KL: Ahol tanévben diákok éltek?

SZM: Akik Bécsben jártak egyetemre.

KL: Kikkel laktál?

SZM: Egy magyar IBUSZ-csoport tagjaként érkeztem. Harmincan voltunk a csoportban, és közülük csak én jártam az órákra. A többi huszonkilenc azonnal szertement, mindenki idősebb volt, én voltam a legfiatalabb.

KL: A csoportban nem csak diákok mehettek?

SZM: Nem diákoknak szólt elsősorban, inkább egyfajta üdülési lehetőség volt. Ugyan azt mondták, hogy egyben nyelvtanfolyam is, aki akar, bejön a szalonba és a Strassernek nevezett professzor úrtól tanulhatja a nyelvet. De senki nem akarta. Elmentek szanaszét. A többiek ugyanis ismerték a várost, nem először jártak erre. Csak én voltam 17 éves és teljesen tapasztalatlan a világban.

KL: Akkor már te tudtál németül.

SZM: Iskolás szinten. Bár egész kicsi koromtól mindig külön németórára is jártam, a megszerzett tudásomról azonban, amikor elkezdtem beszélni, az első percben kiderült, hogy mindez akadémikus műveltség csupán. Mivel azonban rajtam kívül senki nem akart részt venni a németoktatásban, a rendelt nyelvtanár, aki tanított volna minket, magyarokat, beleadott mindent, amit beleadhatott a tanításomba.

KL: Öreg, fiatal?

SZM: Szememben akkor a koporsófedeleet várta már. Mai tudásommal harmincas férfi lehetett, aki kétségbeesett pénzhiányát próbálta egy kicsit kiegyensúlyozni, egyébként, mint utóbb kiderült, a környék valamelyik körzeti gimnáziumában volt némettanár. Nagyon jó kiejtéssel beszélt, engem is dicsért, mert – ahogy mondta – varázsoson tudom a komplikált nyelvtanukat. Hiszen az én otthoni németnyelv-tanáromnak német volt az anyja, az is nagyon jól tudott németül.

KL: Te ekkor jártál először Ausztriában?

SZM: Előtte sehol nem voltam külföldön. Külföldön? Sehol nem voltam Debrecenen kívül. Egyszer voltam, 1933-ban a gödöllői jamboree-n, a cserkészek világtalálkozóján, akkor próbáltam ki az angoltudásomat, tolmácsoltam a cserkészeknek. Egyenesen kivitték bennünket Gödöllőre, úgyhogy Pestet sem láthattam, és ha jól emlékszem, három napig maradtunk mindössze. És most egyszerre csak itt voltam a tömény Ausztriában. Mindenkinek volt már valami bécsi tapasztalata, csak én érkeztem ide idegenként.

És itt várt még egy nagy meglepetés. Az igazgatónő, akivel rögtön megismerkedtünk, kijelentette, hogy arról szó se lehet, hogy egyedül maradjak, hiszen mindenki van valakivel, megosztja a szobáját. A többiek körülöttünk mind különféle nemzetiségűek voltak. Egy prágai cseh leány lett a szobatársam. Ettől egy kicsit elborultam. Már gyerekkoromban nagyon korán külön szobám volt, úgyhogy nem voltam ahhoz hozzászokva, hogy valakivel aludjak. Nagyon fura volt. Ráadásul a Trianon utáni nevelés központi elve szerint a csehek elrabolták Magyarország felső részét. Nem lesz szerencsés éppen egy cseh leánnyal ez az összezártság. Mint kiderült, egyáltalán nem örült ő sem ennek. Ugyanolyan nevelést kapott a maga országában, amelyet én a sajátomban. Úgyhogy nem szerettük egymást. És jobban tudott németül, mint én. Az orvoskaron meg kellett neki tanulnia. Ő akkor ugyanis bécsi orvostanhallgató volt. Később nagyon jó barátok lettünk. Persze, ahogy a protektorátus létrejön, neki nincs mozgási lehetősége már.

KL: Tudsz valamit további sorsáról?

SZM: Vera Horakovának hívták, prágai egyetemi tanár korában aztán találkoztunk – nem tudom, hogy él-e még. Hivatalos úton jártam Prágában, amikor a telefonkönyvben megtaláltam azon a régi címen, amin egymással leveleztünk.

KL: És miért jött Bécsbe az egyetemre?

SZM: Tanulni. Ez rangot adott neki.

KL: Prágával szemben?

SZM: Én is megkérdeztem ezt tőle. A lehetőségei Bécsben nagyobbak voltak. Akkor én még semmit se tudtam Prágáról. Nagyon keveset tudtam a világról, teljesen olyan voltam, mint mikor a halat kiveszik a szárazföldre a vízből, csak vergődtem. Kiderült, hogy az a némettudás, amelyik nagyon jó volt Debrecenben, az itt nem működik. Először is nem értettem, hogy mit mondanak. A szobatársam már mindent el tudott mondani.

KL: És ő téged megértett?

SZM: A debreceni kiejtéssel. Az évek alatt aztán arról is leszoktam. Hozzáidomult a szám fonetikailag is. De akkor még ízes debreceni kiejtéssel beszéltem. És később derült ki az is, hogy például nem értem a telefont. Ha nem láttam a száját, nem értem a beszédét. Úgyhogy valóban elhatároztam, ha már itt vagyok, az nem lehet, hogy ne tanuljak meg rendesen németül.

KL: Ez a nyár tehát tanulással telt. Kik voltak körülötted a szállodában?

SZM: Még egy lengyel lány is volt, az is itt járt egyetemre. Az is eltűnt.

KL: És nem is tudod, hogy mi lett vele.

SZM: De tudom. Ezt a lengyel barátaimtól tudom, akikkel én hoztam össze. Egész furcsa módon. Nekem volt egy lengyel osztálytársam, akinek az édesanyja volt lengyel.

KL: Debrecenben?

SZM: Igen. Jadwiga révén hoztam őket össze. Tudom, hogy mi történt. Meghalt szegény a háborúban. Majdnem mindenki meghalt. Az első esztendőben voltak a nagy barátkozások.

KL: Közben ismerkedtél a várossal?

SZM: Megmutatták az egész környéket, a Gertrúd-templomot, a Türkenschanzplatznál azt a parkot, és láttuk a Schubert parkot, a helyi nevezetességeket. Ezt az egész miliót.

KL: A Schubert park az, ahová – ahogy az autóval jöttünk a Währinger strassén – most nem tudtunk bemenni?

SZM: Ami le van zárva, igen. De akkor az még nem volt ennyire kialakítva. Mindig vittek valahova. Semmeringi kirándulástól nagy gyalogtúrákon át a Wienerwald megismerésén keresztül a három hónap alatt mindent megszervezték. Kirándulások, múzeumlátogatás, minden volt. Amit egy turistának megmutathatnak, oda elvittek. Templomokat, a katakombát a Szent István-dóm alatt. Olyan nem volt, hogy unatkoztam volna.

KL: És mondod, hogy már ekkortól ismered az Aeneas-szobrot a schönbrunni parkból.

SZM: Kivitték oda is kirándulni. De akkor nem fogtam én ezt fel. Csak valahogy nem tetszett, abszolút. Aztán amikor elvittek megmutatni a Rákóczi tartózkodási helyét, Rákóczi Júliának a házat a Himmelpfortgassén¹, és a közelben, ugyanennek az utcának az elején megtalálom Jenő hercegnek a téli palotájánál megint Aeneas ábrázolását, a szokott kellekkel, akkor már egy kicsit elgondolkoztam.

KL: Ott is van egy Aeneas-szobor?

SZM: Megnézzük azt is, az közel van, mert ahogy a Dómtól indulsz a Kärtneren, akkor mindjárt ott van az első utca. Úgyhogy azt is látnod kell. Ez már *A pillanat*, csak még nem tudom. Ezért írtam a bevezetésben hogy hatvan esztendeig fogok dolgozni rajta, amíg el tudom mondani az üzenetemet.

KL: „...Creusát keresem Iliónból,
Ostrom lángjai közt meghalt, így írta le Maro,
nem hiszem el ma se, mit nem hittem gyermeki fejjel,
és keresem Creusát hat hosszú évtized óta.” – írtad az *Invocatió*ban.

Szabadidőd azért maradt?

SZM: Persze. Vasárnap nem volt oktatás. Először is elmentem református templomot keresni. Ott van a Dorotheengassén. A Grabennek egyik lezáró utcája ez. Két templom egymás mellett, az egyik református, a másik evangélikus. Az evangélikus sokkal többször volt nyitva, mint a református. Csodálkoztam is ezen, mert nagyon előkelő helyen vannak. Ezenkívül nem adódott lehetőségem, hogy kiránduljak, vagy mást csináljak, mint amit előírt a közös rend. Együtt jártunk kirándulni, már aki eljött.

Még ide tartozik, hogy apámnak itt élt Bécsben családostól egy legénykori barátja, és ha egyáltalán valahova mentem, akkor hozzájuk. Gyerekük nem volt, apám korabeli volt a házaspár, és borzasztóan – megint egyfajta nevelődés volt – előkelő emberek. Nagy házat vittek, és amit még nem tudtam, amire majd a későbbi életemben került sor, a nagyköveti fogadásokon, ott tanultam meg ennek a házaspárnak az estélyein.

KL: Hozzájuk kijöhettél?

SZM: Megfelelő ellenőrzéssel. Hogyha értem jött a kocsis, és ha hazahozott.

KL: Ez autót jelent akkor már?

SZM: Autót, persze. Nem szerettem odamenni egy percre sem, de nagyon sokat tanultam a környezetükben.

KL: És hogyan érteztél haza Magyarországra?

SZM: Ugyanazzal a társasággal, akikkel kimentünk. Megint összegyűltünk, mindenki megvolt. Vonattal jöttünk, én Pesten átszálltam. Egyenest a dékáni kézfogasra érkeztem meg Debrecenbe.

---

1 A mai *Erdődy-Fürstenberg-palota* (Himmelpfortgasse 13.) 1724-ben épült. A palota elődje 1625-től a Rákócziak, 1677-től az Erdődyek, majd Aspremont tábornok, Rákóczi Júlia férje, 1714-től újra az Erdődyek tulajdona volt. 1825-ben került a Fürstenberg-hercegek tulajdonába. II. Rákóczi Ferenc ifjúságában évekig lakott a régebbi palotában, ezt emléktábla rögzíti: „Ennek az épületnek a helyén állt a XVII. század végén az Aspremont-palota. Itt szállt meg gyakori bécsi tartózkodásai idején az 1690-es években II. Rákóczi Ferenc, az 1703–1711. évi magyar szabadságharc vezére.”

KL: Miben különbözött az érettségizett leány a dékáni kézfogásra érkezőtől?

SZM: Nagyon sok élmény gyűlt fel mögöttem. Zavartan érkeztem haza. Sok mindenen elgondolkoztam.

KL: Azt hiszem, az egész Újhold társaságból te vagy az egyetlen, akinek meglett – hála bécsi útjaidnak – a nemzetközi összehasonlítási alapja. Mert a többiek hiába éltek Pesten, a fővárosban, ez nekik nem adatott meg.

SZM: Nem. Ami Balázséknál Pesten a természetes érdeklődésből eredt, az nekem Bécs hatása volt. Először is rájöttem arra, hogy tulajdonképpen nem tudok semmit a világról. Csodálkoztam például utóbb azon, hogy apám elengedett nyugodtan, és senkinek nem volt kifogása, holott előző esztendőben gyilkolják meg a kis Dollfuszt, és itt már percek múlva látnivaló, hogy megindul a hitleri apparátus. De én ezt nem tudom, számomra ez mind itt derül ki. Itt már mindenki tisztában van vele, hogy a világ mozog, de nekem olyan határig lekötötte az érettségire való készülés a figyelmemet. Meg a saját mániáim, tehát a versírás, a novellairás, meg a játékok a lánytestvéremmel, akit apámék neveltek. Nem igazán lánytestvérem, csak nálunk nőtt fel, az Agancsos. Úgyhogy én körülbelül a színházi életnek a világát ismertem, meg a filmeket, meg a színdarabokat, és semmi más nem érdekelt. Magyarország politikája? Az biztosan nagyon jó.

KL: Szüleid csak tudták.

SZM: Biztos tudták, de erről nem beszéltek.

KL: Őket nem zavarta?

SZM: Először is egy teljesen külön világban, külön szobában éltem.

KL: De hogy kiengedtek?

SZM: Ők szemmel láthatólag akarták, hogy kimenjek. Mondom, apám azt mondta, nem akarom, hogy úgy nőjj fel, hogy Debrecen mindig a világ közepe maradjon neked. Tudnod kell, a világ óriási nagy. Csak az Isten tudja, hogy milyen sorsot szán neked, amilyen fura leány vagy. Ki tudja, mi lesz a sorsod alakulása, nem lehet, hogy nem ismersz tulajdonképpen semmit. Látnod kell a világot, mert a világ gyönyörű. Azonkívül benne élsz egy református majoritású környezetben, látnod kell a katolikus világot is, a világ nagy része katolikus. Ezt is meg kell ismerned. Egyáltalán, látni kell a világot. És nem csak tanulni, hogy volt egyszer egy Monarchia, nézd meg, milyen volt, nézd meg, ami még maradt belőle. De ezek akkor mind elmentek a fülem mellett, csak később helyezkednek el tudatomban. Kezdetben csak arra volt gondom, hogy a nyelvet megtanuljam, mert az nagyon hasznos lesz, amikor Willamowitz-Moellendorft fogom olvasni.

KL: Mert az kellett a klasszika-filológiához.

SZM: Persze, világos.

KL: És később sem beszéltek édesapáddal, hogy mit jelentettek a tapasztalataid?

SZM: Csak rám kellett nézni, mikor megjöttem. Egy más ember érkezett haza. Nagyon sok mindenen mentem keresztül, nem is kellemes dolgokon. Eleinte lépten-nyomon a nyelvtudásom korlátaiba ütköztem, míg meg nem tanultam jól a nyelvet. Az első évben ez még nem sikerült igazán, azért akarok visszamenni a másodikra. Ezért kerül arra sor, hogy a bécsi utakból rendszer lesz. Májusban mindig elmegyek, és októberben jövök haza.

KL: Tehát mindig csak a nyári szünetekben éltél itt.

SZM: Májustól októberig. Egyetlenegy kivétel lesz, amikor nem maradok októberig, mert apám telefonáltott a követségi barátaival, hogy küldjenek haza, mert kitör a háború. 1938. augusztus 30-án.

KL: És akkor indulsz haza?

SZM: Ugyanazon az Orient expresszen, amin Szobotka jön, anélkül, hogy ismernénk egymást. Szobotka jön Londonból, én Bécsből, egy expresszvonaton utazunk, én az egyik helyen, ő egy másikon. Senki nem tudja, hogyan alakul a jövő.

KL: És nem lett háború.

SZM: Persze. De utána már nem lehetett kimenni.

KL: Ezzel zárultak a bécsi nyarak. De közben egyszer fogtad magad, és hirtelen kiutaztál.

SZM: Az csak egy márciusi kirándulás volt, március 15-ét akartam itt tölteni. De március 12-én közbejött az Anschluss. Amikor megérkeztem, úgy megpofozott az igazgató, hogy feldagadt az arcom. Ő jobban tudta a történelmi eseményeket, mint én.

KL: És ez a véletlen, hogy idevetődöttél, éppen amikor Hitler bevonult, hogyan jött össze?

SZM: Maréze régen nem írt. Kimondhatatlanul vágytam, hogy meglátogassam őket. Nem tudhattam, hogy közben le volt tartóztatva.

KL: Még az osztrák érában?

SZM: Igen. Házkutatás volt náluk és a vádemelés megtörtént. Úgyhogy nem jó helyre jöttem én akkor. Amikor megkapta a táviratomat, hogy érkezem, már nem tudta megakadályozni az utamat. Elibém jöttek, majd kergettek rögtön haza. Honnan tudhattam volna, hogy a barátaimmal valami baj van? Hogy ő osztrák akar maradni, nem akar német lenni. Meg volt elégedve azzal, hogy Ausztria Ausztria. Az épület egy része szálloda volt, és hát persze neki rengeteg vendége volt, olyan vendége is, aki követségi alkalmazott. Megérkeztem, és elég zavaros volt a szobák egy része, mert házkutatás után voltunk.

KL: Ott még azért lakhattál, amíg itt voltál?

SZM: Addig, amíg fel nem raktak a vonatra és haza nem kergettek.

KL: Akkor te láthattad a bevonuló Hitlert?

SZM: Igen, '38-ban.

KL: Milyen volt?

SZM: Fehér. De nagyon féltem.

KL: És apád mit szólt?

SZM: Azt, hogy így jó.

KL: Mert akkor már hazaértél.

SZM: Nem azért, hanem apám szerint erre mind szükségem volt. Tudta, most már ezentúl mindig oda akarok menni. Mondta is apám, ez nagyon természetes, mikor menjek, hetvenéves koromban? Majd ő beszél a minisztériumi ismerőseivel, hogy kimehessek. Nem mehetett könnyen, apámnak komoly kapcsolatokat kellett igénybe vennie. De hát mondtam, mikor a háború majdnem kitört, akkor is a magyar nagykövetségről telefonálnak, hogy most már tessék hazamenni, mert mire észreveszem, internálnak.

KL: Igen, mert az akkor már Ostmark, Németország része, az már nem játék.

SZM: Igen.

KL: Az Orient expresszel végleg elhagyod a háború előtti bécsi nyaraidat. De most még az első évad zárul. Az IBUSZ-utazás.

SZM: Amelyik azzal telt, hogy egy nagyon szigorúan összeállított programon vettem részt, aki nem jött el, az saját magának tehetett szemrehányást, én az összes programra elmentem.

Bécsi nyarak 1936–1938

KL: És a következő esztendőben ugyanígy befizettél?

SZM: Nem volt nekem pénzem, csak akkor az egyszer. Kiderült, hogy az igazgató észrevette, hogy állandóan ott vagyok az órákon, azonkívül nem hiányzom soha egyetlen hivatalos tennivalóról sem. Egyszer megkérdezte tőlem, tudja, hogy én most egyetemre fogok járni, de nyáron csak szabad leszek, és szemmel láthatólag szeretek kint lenni, élvezem ezt a létformát, már az sem baj, hogy valakivel egy szobában lakom, amenny-

nyiben ő ajánl nekem olyan munkalehetőséget, amit el tudok végezni, itt lehetek májustól októberig, és nem kellene fizetnem semmit, mit szólnék hozzá. Nem vendég leszek, fizikai munkát kell végezni. Azt, ami éppen adódik. Ez persze teljesen szabálytalan, a törvény tiltja. Mert pénzt nem adhatna, erre nem marad nekik. De ha nekem megéri így, fizikai munkával, hogy itt lehetek nyakig ebben az osztrák világban, itt élhetek közöttük, ha ezt vállalom, akkor jöhetek májusban. Persze, hogy jöttem. Az egyetemen pedig mindig megkértem, hogy áprilisban letehessem a második félév összes kollokviumát, így időben kimehettem.

KL: Az útiköltséget te fizetted?

SZM: Persze, mindent én fizettem, ha volt zsebpénzem, akkor volt, máskor meg egyáltalán nem volt egy fillérem se. Kinek volt pénze akkor?

KL: És végül mi lett a munkád?

SZM: Hogy mennyire tudtam a nyelvet, aszerint változott. Eleinte konyhalány voltam. Aztán már takarítottam, karrieremnek nagyon magas pontján pedig bemehettem a hölgyekhez is, az öregasszonyok szárnyában. Apróbb szolgáltatokat intéztem mellettük. Nagyon kellemes öreg hölgyek voltak, akik úgy beszéltek, mint Nataly von Eschstruth, meg Courts-Mahler hősei. Gyönyörű szép monarchikus szókinccset tanultam tőlük. Amikor hazamentem, akik igazán tudtak németül, elájultak, mert mondjuk száz évvel régebbi nyelvhasználattal beszéltem, de nagyon elegánsan és gyönyörűen. Szerettek a hölgyek, én meg nagyon élveztem a szolgáltatukat.

KL: Társalkodónó lettél mellettük?

SZM: Takarítottam. Mindig azt csináltam, amit kellett. Egyszer elküldtek az árverező-csarnokba, vegyek egy vedret. Az Eimer és az Eiter, a két szó nagyon hasonlít, az egyik azt jelenti, hogy *vödör*, a másik meg, hogy *genny*. Úgyhogy gondolhatod, milyen hatást keltettem az emberek között, amikor gennyet akarok venni a csarnokban. Aki az árverést bonyolította, egy feloszlott háztartási boltos kereskedőnek a vödreit árusította, gondolhatod, hogyan örült nekem.

KL: És végül megvehetted?

SZM: Persze. Nagy derű lehetett, de én egyáltalán nem értettem, hogy mi a bajuk. Törtém még a nyelvet, de akkor is mondtam, ha nem tudtam pontosan. Borzasztó bátor voltam. Tulajdonképpen önbizalom kérdése egy nyelv, hogy meg merem-e kockáztatni, hogy nevetnek rajtam, és azt, hogy nagyon sokáig tart, amíg megértenek. De akartam. Különben is, az indogermán nyelvészet nekem nagyon rokonszenves volt. Az egyetemen akkor tanultuk a latinhoz. Egyszerre mindaz, ami a középiskolában még nem volt annyira világos, az teljesen világossá lett. Úgyhogy lassanként kezdtem nemcsak beszélni a nyelvet, de differenciáltan beszélni. Részint a hölgyeknek a kicsit archaikus, árnyalt beszédével, részint önmagamnak a nyelvi kultúrájával.

KL: És hányadik évben érezted azt, hogy most már megy?

SZM: A harmadikban. Annyira jól megtanulok németül, hogy német verseket is írok.

KL: És hogyan érezted magadat ebben a környezetben? Ki volt ottléted meghatározó személyisége?

SZM: Szerettem az igazgatónőt. Nagyon érdekes és szép viszonyulás volt köztünk. Miután nem mehettem ki többet, ameddig lehetett, mindig leveleztünk.

KL: Hogy hívták?

SZM: Azt hiszem, ezt a nevet nem adom ki, ez az ő személyi joga. A regényben úgy fog szerepelni, miután Maria Teresia volt a keresztnéve, ahogy becéztük, Marézének.

KL: Túlélte a háborút? Később találkozatok?

SZM: Amikor először lehetett utazni, ötvenhatban eljöttem megkeresni. Hallottál arról a bizonyos íróhajóról.

KL: Az úgynevezett íróhajón, amivel írók kirándulhattak Bécsbe, a politikai „olvadást” bizonyítandó, te is rajta voltál?

SZM: Hogyne. Tibort akkor rehabilitálták, és akkor vették vissza az Írószövetségbe is, és az egyszerűség kedvéért engem is visszavettek, mert én abban a percben, mikor őt kizárták, soha többet nem mentem oda.

KL: Téged nem is zártak ki?

SZM: Én kizártam magamat, nem mentem sehová nélküle. 1956-ban még nagyon furcsán nézett ki Bécs, alig akartam ráismerni. Maréze sem volt már az igazi. Mindenki, a város is és az emberek is viselték a háború nyomát. Azért nem volt egyszerű Hitler szövetségésének lenni nekik se. Ennek az országnak. Mikor a német visszavonul, mindent elvisz Bécsből.

KL: De azért a bécsi emlékek továbbéltek benned.

SZM: Mindig eljöttünk ide, amikor már lehetett utazni. Tibor azért szeretett itt lenni, mert sose kellett figyelnie a közlekedésre. Azt mondtam, hogy erre, akkor eljövök erre, innen leszállok, itt átszállok. Nem kellett semmire figyelni. Utoljára '81-ben jártunk itt.

KL: Akkor voltatok ott a Konditoreiban, amit megmutattál. Az volt utolsó közös utatok. De térjünk vissza Marézéhez. Kihez kötődött még az ő révén?

SZM: A katolikus lányok idejártak a Gertrúd-templomba.

KL: Amit mutattál, a tizenkilencedik században egy gazdag kereskedő alapítványaként épült.

SZM: És később ő is nagyon megszerett, a katolikus lányok gyóntatója, a páter. Nagyon sokat adott nekem. Utóbb kiderült, hogy apám írt neki levelet és elmagyarázta, hogy mit kér tőle. Ő mondta azt, hogy ez borzasztó, hogy egész héten dolgozom, és csak a vasárnapom szabad, amikor éppen szabad vasárnapom van, mert a cselédnek nincs mindig szabad vasárnapja. És akkor az is azzal telik, hogy pénzem nincs arra, hogy villamoson menjek, tehát gyalog megyek onnan, ahol lakunk, a XVIII-XIX. kerület középső részéről egészen a Dorotheengasséig, ami ott van a Grabenen. Utána pedig, mint az örült, nyargalok haza, mert teríteni kell ebédhez. Nem volna praktikusabb Istennel a Szent Gertrúd-templomban beszélni, és akkor van egy szabad délelőttöm is, és nem hiszi, hogy a Jóisten ne tudna ott is meghallgatni. De persze ez is apám felbujtása volt, mert ő mondta azt, meg kell, hogy ismerjem a katolikus parókiát, meg kell, hogy ismerjem a katolikus nevelést. Lenke nem volt az a kifejezett vallásos, egyáltalán nem volt az. A *Régimódi történetből* tudod, hogy egyik vallást sem tudta megtanulni. Amelyikbe született, reformátusnak, azt nem engedték megtanulni, és a katolikus meg úgy vállalta, hogy azt mondta, nem hajlandó letenni semmifajta vizsgát. Kezébe adtak egy gyertyát, és azt mondták, hogy most már római katolikus vagy. A vallási nevelésem teljesen az apám kezében volt. A pátert nagyon megsirattam, mikor meghalt.

KL: Hogy tudtad meg, hogy meghalt?

SZM: Maréze testvére volt. Ez egy katolikus család volt.

KL: „*Mintha fivér és nővér a maguk sajátos világában mást látnának és érzékelnének, mint mi*” – írod *A nő, aki hisz* című elbeszéléseidben, amit én közöltem „Részlet a Für Elise című életrajzi regényből” alcímmel az *Új Holnap* 1996. novemberi számában. Ami az Anschluss retteggéssel teli pillanatát rögzíti.

SZM: Amikor Maximiliánt, az egyik lánynak a vőlegényét várjuk, ő az, aki segít nekünk pucolni a babot az asztalnál.

KL: És ezzel az idegességet levezeti egy kicsit.

SZM: Nem. Másnap főzni kell, bab lesz. Különbösen is, mindig dolgozni kell. Olyan nincs, hogy ne dolgoztunk volna. Nagyon sokat tanultam én mindenféle tekintetben. Nagyon. Majd benne lesz a *Für Elise*-ben, remélem.

KL: Míg élt, vele leveleztél?

SZM: A gyóntatóval nagyon ritkán és formálisan. Főleg üzentünk a Maréze leveleiben. De mással igen. Az öccsével például. Akit meg is írtam már, az a rész készen van. Maréze öccse gyermekparalízis áldozata, aki hiába nyomorék, csak felemelik és beteszik egy páncélosba, azt tudja vezetni nyomorekként. Mielőtt kiment volna a frontra, akkor megházásodott. És amikor megtudta, hogy a felesége gyereket vár, akkor megírták, hogy én leszek a keresztanyja. Van tehát egy osztrák keresztgyerekem, akiről nem tudom, hogy hol van, akiről nem tudok semmit, akinek a nyomát elvesztettem. Találsz a verseskötetemben egy születésnapra írt verset, amelyben a Maréze unokaöccsének a gyerekeről gondolkoztam el.

KL: Az 1949-es *Vissza az emberig* című kötet záródarabja: *Vers János születésnapjára*. Az apa, a tolókokcis fiú az idézett részletben is szerepel Péter néven. Mennyi van meg a regényből?

SZM: Nagyon kevés. Ez a regény teljesen másképpen alakult, mint ahogy én gondoltam, ennek társadalmi háttere volt. Végül is nagyon sokat végiggondoltam és helyére tettem. Az egész regényt úgy szeretném felépíteni, ahogy a lovasiskolát, ahol a lipicait képezik. Először jön egy teljesen tanulatlan csikó, és megtanul járni, mert járni sem tud. Ez lesz a '35-ös esztendő. '36 a pas de deux, előre kell lépni belőle. De a végén, aki elmondja, az a még mindig nagyon fiatal nő, az már tudja, hogy aki eddig magát képzelte a világ közepének – nem a világ közepe. De ezt az emberiség is már megtanulta.

KL: Mikor kezdted szabadon szétnézni Bécsben?

SZM: Mikor már cseléd voltam, és szabadnapom is volt.

KL: Ezek a vasárnapok.

SZM: Szerdán délután is volt, szerda és vasárnap.

KL: Cselédként hol laksz a házon belül?

SZ: Az öreg hölgyeknek a szárnyán.

KL: És van saját szobád?

SZM: Volt. Akkor már dolgoztam, odatartozom a stábhoz.

KL: Csak egy évig, amíg „úr” voltál...

SZM: ...igen, akkor kellett megosztanom idegenekkel a szobámat, amikor már cseléd voltam...

KL: ...akkor már megmaradhattál magadnak. És el tudod mondani, hogy milyen cselédnek lenni?

SZM: Hogy a csudába ne, persze. Először is, soha életemben olyan szabad nem voltam, mint akkor. Senkinek beleszólása nem volt abba, hogy ha egyáltalán van pénzem, amit hazulról hoztam, keserves angolórák vagy latinórák adása révén, mit tegyek vele. De hát megdolgoztam azért az óráért, hogy ne szóljanak hozzám. Mert azért sűrűsödött a világ körülöttem, és ebben az intézményben minden évben újabb és újabb csoportok érkeztek, körülöttem tágult a világ.

KL: És végül zárult.

SZM: Mert annyira a legrosszabbra voltunk elkészülve, hogy én nem is hittem, hogy a háború végét megérheti ember. És itt kell megemlítenem a Spinnerin történetét.

KL: Az általam közölt részletben Maréze meséli el nektek a történetet.

SZM: Rendszeres beszélgetések folytak a nagy asztalnál, néha valamilyen könnyebb munkát végeztünk, ami a háztartáshoz kellett. Rengeteget beszélgettünk, s aztán egyszer valaki szóba hozta, de ezt majd meg akarom írni a *Für Elise*-ben, tehát nem fogom most részletezni. Szóba került, hogy mindenhova mehetünk kirándulni, mindenhova most már szabad, mert a várost ismerjük, a nyelvet tudjuk, mehetünk, de a Spienerinhez soha. Azt se tudtam, mi a Spinnerin. És akkor elmondták azt a legendát, hogy a Wienerbergen, ahol bejössz Bécsbe, van egy emlékmű, jól sikerült utánzat, nem nagyon régi, még Ferenc József

idejéből.² Azért van a Trieszti úton, mert onnan indultak és oda érkeztek vissza a szentföldi zarándokok. A Spienerin, tehát a fonónó elengedte a férjét Jeruzsálembé, de ő maga ott maradt az úton, utánanézett és elkezdett fogni, és aztán elkezdett gombolyítani. Végezte ezeket az ősrégi mozdulatokat, és a legenda szerint ott is halt meg, a férje egyébként elesett a Szentföldön. Megtudta a halálhírt, de nem moccant el, hanem még ezután is várta vissza a halottat. Nagyon megható történet. Mi meg akkor a fiatal barátságoknak abban a szent szakaszában éltünk, amikor mindenki mindenkiért meg akart halni, a barátaiért elsősorban. És mindenki más nemzetnek volt a gyereke, és olyan reális volt az, hogy elmegy valamelyik lovag a Szentföldre, és nem érjük meg a háború végét. A háború akkor már úgy érződött, mint karácsonykor a fenyőtűnek az illata. Persze azonnal mindenki összebeszélt, hogy megyünk és megkeressük a Spinnerint. Éjszaka mindenki kiszökött a szobájából, és elmentünk a lehetetlen helyre. Máig sem értem, hogy bírtuk a távolságot. Valamelyik fiú szervezte meg, Jirzsi, a lengyel. Egyszerre csak ott álltunk ennél az emlékműnél. Előbb vagy utóbb háború lesz úgyis, de aztán majd találkozunk. És megfogadtuk, itt fogunk találkozni. Nagyon hosszú időbe telt, ameddig egyszer, amikor már foglalkoztam Bécs várostörténetével, mert nagyon érdekelt, hogy mibe szerettem én bele ilyen határig, olvasom, hogy ez tulajdonképpen az ősi kivégzőhely volt. Ide hozta ki a kivégzésre várókat a hóhér. Hogy miért állították, a halottak szellemének az engesztelésére, vagy egyáltalán a nyilvános kivégzés borzalmának az enyhítésére, vagy a halottak emlékére, vagy a halottak bűneinek az eltörlésére. Ez bizonytalan, de ezért állították ezt a Krisztus szenvedését ábrázoló, tulajdonképpen egy nagy monstranciát utánzó szobrot. Hosszú ideig gondolkoztam, hogy a *Für Elise*-nek az lesz a címe, hogy a Spinnerin, de nálunk a *fonónó* akusztikusan nagyon nem jól hangzik. Nem tudom, érzed-e? Az asszony, aki fon. Aztán rájöttem, hogy nem is jó. És nem is arról szól. A *Für Elise* arról szól, hogyan képzik a lipicaiakat.

KL: És miért lett *Für Elise*?

SZM: Mert amikor a háború kitörése előtt utoljára mentem elbúcsúzni a várostól, és ott álltam a téren, nagyon későn, megint kiszöktem, és megint végigjöttem azon a végtelenül hosszú Währingeren, mert az utcától is búcsúztam, minden háztól külön elbúcsúztam. Akkor augusztus 30-án nagyon meleg nap volt, az ablakok nyitva, a rádiók szóltak, akkor még nem volt televízió, és ez volt az utolsó, amit hallottam még. Potyogott a könnyem és búcsúztam magamtól, mert biztos meg fogok halni ebben a háborúban, és akiket szerettem, azok is meg fognak halni. És közben hallom a *Für Elise*-t, és akkor arra gondoltam, hogy ez a leitmotív, ez a szelíd és biztató és enyelgő dallam mennyire nem illik ehhez a hangulathoz. Mindahhoz, ami most ránk következik. Mi most belépünk abba a háborúba, amit én egyszer már átéltem a születésemkor, legalábbis az utórezgését. '17-ben még folyt a háború, rettenetes ütközetek voltak. Különösen véres volt a '17-es év, amikor én születtem. De nem hittem volna, hogy újra szembetalálkozom vele. Tudtam, hogy jön a háború,

---

2 Az Ember Mária készítette Bécs útikönyv a következőt írja: „*Spinnerin am Kreuz (Triester Strasse 52.)*. A Wienerberg magaslatán áll a város legrégebbi gótikus emlékműve. A Stephansdom építője, Hans Puchsbaum keze munkája ez a 16 m magas kőoszloprendszer, amely voltaképpen szentségtartóra emlékeztet. 1450 táján készült. Baldachinjai alatt későbbi, barokk szobrászati munkák Krisztus megkorbácsolását, töviskoszorúzását, az »Ecce homo«-jelenetet, valamint a keresztre feszítést ábrázolják.” (319. oldal). A Wikipédia alapján kiegészíthetjük: az első szobrot 1375-ben állították itt, ezt 1446-ban rombolták le, 1452-ben helyreállították, ez 1606-ban megsérült, 1624-ben állították helyre. E két pusztítást Hunyadi Jánossal és Bocskai Istvánnal hozzák kapcsolatba. Az 1683-as török ostrom után 1709-ben állították helyre. Jelenleg egy másolata áll a helyszínen, mert az eredetit múzeumba szállították a környezeti ártalom elől megvéendő. Szabó Magda utánzatnak tartja a szobrot, eredetéről ott is vitatkoztunk, az Ember Mária szövegével szemben saját verziójához ragaszkodott. A történetet, amelyet nekem elmondott, mint Maréze igazgatónó elbeszélését az általam közölt könyvrészletben írta meg.

és senki nem fogja tudni kikerülni. Úgyhogy nem tudtam, hogy ki lesz közülünk a nő, aki fon, és aki visszavár valakit. Legkevésbé sem gondoltam azt, hogy én lennék. Érdekes módon ezt a szerepet sose azonosítottam önmagammal, sose láttam magamat olyannak. Sokkal később, amikor majd férjhez megyek valóban, akkor éreztem meg ezt a valamit, hogy mindig visszavárok valakit.

Megbeszéltük, hogy aki életben van, az jelentkezik ott az Adrianeumban. De hát ezt meg fogod tudni a regényből, ha egyszer elkészül. Benne lesznek. De hát olyan sokat nem lehet belevenni, annyi mindent, amennyi történt ezekben az években.

KL: Terjedelmi okokból, kompozíciós okokból?

SZM: Szorosnak kell lenni. Ütni kell. Mert egy gyerek megy ki, aki *Színházi Élet*-sémákban gondolkodik, és nem is érdekli semmi, csak az irodalom. Aztán szépen rájön arra, hogy az úgy nem megy. Mert nem egyedül van a világon. Nem ő az egyetlen, és nem az ő sorsa körül forog az összes világrész. Nem, a világ önmaga körül forog, és ő csak a világnak egy része. Ezt meg kell tanulni.

KL: Ez melyik fázisa a lipicainak?

SZM: Az a mozdulata a lónak, mikor a két patáján áll.

KL: Így szokták megszobritani őket.

SZM: Igen, ez a záró, ez az utolsó produkció. Én nem tudtam, hogy meg tudom-e egyáltalán csinálni. És ma se tudom. Ameddig meg nem haltam és nem értékelik, honnan tudnám? Akkor azt tudtam már, hogy ha rákerülne a sor és lesz hozzá erőm, akkor szeretném beteljesíteni. Számomra, ha magamat értékelem, és magamat próbálom elhelyezni önmagamban, akkor nekem ez a pillanat. Éreztem, hogy nekem mindezt végig kellett csinálni egy nagyon bonyolult külső-belső világban.

Eljegyzés Bécsben

KL: Közben itt neked volt egy vőlegényed. Mikor ismerkedtél meg vele?

SZM: Cselédkoromban. Akkor még nem járhatok az emberek közé, ha az intézeti fizetőknek vendégük jön, akkor legfeljebb bevihetem nekik az üdítőt vagy a süteményt, de nem maradhatok ott, mert énnekem ezt a cselédi sorsom nem engedi. Megyek vissza a konyhába. Az más kérdés, hogy azt mondja a testvére, hogy a fivére nagyon szeretné, hogy ha bemutatná nekem, mire azt mondtam, kérem szépen, én nem rendelkezem az időmmel, semmi problémám nincs, de az igazgatónőtől kell megkérdezni, hogy nekem tulajdonképpen mit szabad, mit nem. Aztán a harmadik évben már nem volt semmi probléma vele, akkorra már ismerősök lettünk.

KL: Ők is osztrákok voltak?

SZM: Persze. Azért volt kollégista, mert nem bécsi volt. Egy esztendeig még ott lakott, utána abszolvált és bíró lett. Itt maradt Bécsben, itt ment férjhez. A testvére kémiaát tanult. Ott találkozgattunk a Kémiai Intézettel szemben, abban a parkban, ezt is mutattam neked.

KL: Hogy hívták ezt a parkot?

SZM: Annak nincs külön neve. Az olyan bozótos rész, részint magától nő. Ott vártam rá nemegetszer.

KL: És ők vallásilag?

SZM: Mindenki katolikus volt.

KL: Hozzámentél volna egy katolikushoz?

SZM: Persze, hogy hozzámentem volna.

KL: Aki nem ért az irodalomhoz, nem érdekli, és kémikus.

SZM: Apám szerint ez teljesen komolytalan dolog. De ez most egy másfajta játék, ő semmiben nem akadályoz. Az idő úgyis véget fog vetni ennek, csak hagyni kell. Nagyon örült az eljegyzésnek, ebben a világban nem lehet szabadnak maradni. Mert különben ha hazajössz, esetleg esztelenül belemegy egy házasságba, itt maradsz özvegyen, vagy itt leszel egy gyerekkel, mindenképp boldogtalanul. Most meg izgulhatsz, viselheted a jegygyűrűt, nagyszerű. Ha országhatárok és törvények vannak köztetek, nem tudtok találkozni. Házasságról szó sem lehet, csak ha a háború lezajlott. Ha happy end, akkor milyen nagyszerű. Ha nem happy end, akkor nem történt semmi. Majd kihevered valahogy. Kész. És aztán nem is kellett semmi tragikusnak történnie. Csak az első komoly irodalmi találkozásoknak, mikor majd megtalálom a baráti körömet már Pesten. Esztendőik múltával sokkal kedvesebb lesz az irodalom, mint ez a szerelem.

Már akkor is volt egy pillanat, amikor egy kicsit én is meghökkentem egy dolgon. Kint voltunk Schönbrunnban, sokat sétáltunk akkor és valamilyen Erzsébet királyné-kiállítás volt éppen. Megláttuk a plakáton a királyné szépséges arcát, és egyszerre szólaltunk meg. Gerhard azt mondta: *die Kaiserin*, és én ugyanabban a pillanatban: *die Königin*. Ez volt az egyetlen olyan pillanat, amikor nagyon komoly lettem. Elgondolkoztam, hogy ha ez a házasság létrejön, és nekem gyerekeim születnek, akkor ez a gyerek az osztrák igazságot fogja tudni, vagy a magyar igazságot? Egyáltalán nem attól tartottam, hogy katolikus vagy református lesz-e. Hanem a magyarságtudat nyugtalanított engem, hogy ennek a gyerekeknek a történelmi oktatás más igazságot fog rögzíteni. Ha Ausztriában van, márpedig hol legyen, mikor az apja fogja örökölni a vegyészeti gyárat, amit jelenleg az ő apja vezet, és ami miatt Gerhardnak kémikusnak kellett lennie, hogy legyen, aki átveszi ezt a vegyi üzemet. Akkor megijedtem, de ez az egész Gerhard-ügy tulajdonképpen az Újhold megtalálásakor elkezdett erősen halványodni, mert ott találkoztam egy csomó emberrel, akiknek éppúgy az életük közepe az irodalom volt, mint nekem. És akkor a kémiai laboratóriumnak a gázai és füstjei eltűntek, a kapcsolat szépen elkezdett fonnyadni. Az ő részéről nem.

KL: Az eljegyzés, az mikor volt?

SZM: Az Anschluss évében, de előző esztendőben, tehát '37-ben már mindkét garnitúra szülő tudott róla.

Apám írt az igazgatónőnek, hogy nyomozzák le ezt a szívszerelmet, mert neki semmi kifogása sincs ellene, de tudni akarja, ki lesz a jövődöbeli veje. Apám gondos levelező volt. Az igazgatónőtől is megkérdezte, hogy tulajdonképpen ki akarja elvenni a lányát, és a paptól is. És megkapta a megfelelő referenciákat mindkét helyről. Náluk nőtt fel iskolás évei óta a lány. Ismerték a családot. A szülők jártak a lányukhoz, hozták mindig magukkal a fiukat is.

KL: A levelezésről csak elbeszélésből tudsz?

SZM: Apám mondta, persze a pap is mondta, mindenki mondta.

KL: Apád halála után nem került kezedbe a levelezésük?

SZM: Nem, az nem maradt meg. Nem hiszem, hogy apám örült volna annak, hogy ha a személyemet érintő levelezés a kezembe kerül.

KL: Ezt még ő semmisítette meg, vagy a bomba és a háború?

SZM: Nálunk nem volt semmi baj. Leesett egy akna a Déri Múzeumra, én a harmadik szobában ültem, az ajtók és az ablakok nyitva voltak. Én átrepültem a szobában, és ott találtam magamat a konyhánk kövén. Nagyot repültem, de egyéb nem történt. Az ajtókat betörték a fosztogatók, de nem volt háborús kár.

KL: Te ismerted az ő szüleit?

SZM: Igen, azok még feljöttek Bécsbe.

KL: Ő nem ismerte a te szüleidet.

SZM: Nem. Neki nem lehetett elhagyni Ausztriát, pontosabban: akkor már Németországot.

KL: Ez már nem Ausztria, már Ostmark. És aztán már nem találkoztatok.

SZM: Mindkét garnitúra szülő azt érezte, hogy ennél jobb a világon nincs, mint egy hosszabb jegyesség, mert akkor legalább egyikünk sem csinál hülyeséget. Mindkettőnknek van valami legális kötöttsége, ami miatt nem kell a szülőknek kurta kötélen tartani minket. Egyikünk sem fog esztelen házasságot kötni, nem fog behozni egy idegen elemet a családba, mert hát az egyik katonaköteles, bármelyik pillanatban mozgósíthatják, és már azért borul a felleg Európában. Gerhard katonaként mint kémikus Velencében nagyon kényelmes laboratóriumban dolgozott. Mivel már jelentkezett a nyersanyaghiány, azzal foglalkozott, hogy lehet-e emberi étkezésre megfelelőképpen átalakítani a már meglevő, még eddig nem használt anyagokat. Tudtam hadifogolysorsáról is. A Vörösskereszten átsempésztetett nekem még a hadifogságból is üzenetet.

KL: De ő nyugati hadifogoly volt?

SZM: Persze, Velencében fogták el. Neki borzasztó jó dolga volt. Aztán rögtön elkezdett keresni. Csak hogy engem kereshetett, mert közben ott volt az Újhold. És akkor én rájöttem arra, amit már mondtam neked, ami apámnak a fő problémája volt, hogy teljesen mindegy, hogy hogyan alakítom az életemet, csak – azt mondta – hogy lesz az, hogy ő a verset nem szereti, te meg a kémiát nem szereted, hát hogy lesz ez? A te életed az, hogy olvasol, írsz, beszélsz. Jó, jó, de hát ez hogy lesz? Mégis, miről fogtok ti beszélni? Mert a kémiában szegény hiába fedez fel akármit, az téged nem érdekel. Te meg alkothatsz, akár mint Goethe, akkor is mindegy, mert azt meg ő nem érti. Hát ez így nagyon kedves dolog. Attól félek, te nem Gerhardba lettél szerelmes, hanem Európába. Először Bécsben találkoztál azzal az Európával, amit te nem ismertél.

KL: És aztán ők normálisan leélték az életüket, vagy tartották a kapcsolatot? A volt vőlegényeddel, vagy a testvérével, aki bírónó lett?

SZM: Még egyszer találkoztunk. Jóval később. Amikor Rába Gyurka ivott nálunk éppen teát, és amikor kinyitottam az ajtót a csengetésre és találkoztunk. Akkor leforráztam a lábamat, és mondtam, hogy nem szerencsés, hogy senki nincs előkészítve az effélére.

KL: De ez már '56 után volt?

SZM: Erősen.

KL: Akkor már neked regényed is jelent meg?

SZM: Hát persze, hát hogyne, '59-ben már József Attila-díjat kaptam.

KL: Már befutott író voltál.

SZM: Ez őt nem érdekelte. Őt az érdekelte, hogy végül is ezen a Magyarországon, aminek olyan rettenetes híre volt külföldön, tulajdonképpen hogy érzem magamat, mert ez az én világképpemmel nem egyezik, se semmivel. Becsengetett, és azt mondta: eljöttem megkérdezni tőled, hogy ez most neked jó, vagy vigyelek. Mert ha neked nem jó, akkor viszlek.

KL: Ez egy tisztességes ember.

SZM: Persze. És akkor azt mondta Szobotka, hogy meghívlak benneteket ebédre a Pilvaxba, holnap menjetek el mind a ketten tisztázni ezt az egész históriát az erdőbe, és én 12-kor ott leszek az ebédnél. Aztán gyertek, mondjátok el, mire jutottatok. Akkor megkérdezte, hogy boldog vagyok-e, mondtam, boldog vagyok, és akarok-e változtatni, mondtam, dehoggy akarok, egyáltalán nem akarok. Nagyon rendes ember volt Gerhard, nagyon rendes, csendes ember volt. Azon mosolygok most, ha így visszagondolok erre, ez egy olyan szentségesen szép kapcsolat volt, hogy hihetetlen, aminél a bába az intézmény gyóntatópapja és az igazgatónője pedig a szülésznő.

KL: Egyásra vetült a múlt és a jelen.

SZM: Nem változtatott az életén, átvette az apja gyárát, ami maradt belőle a német megszállás után, és élte ő is a maga életét, aztán többet már nem beszéltünk és nem találkoztunk. Végül is megnyugodott afelől, hogy ezek szerint így döntöttem. Valahol az a vegyész végképp meghalt a számomra. A két férfi egyébként azon az ebéden nagyon jól összebarátkozott. Megszerették egymást, kölcsönösen mindegyik gratulált nekem, az egyik a másikhoz, a másik az egyikhez.

A vidéki tanárnő

KL: A bécsi nyarak közben itthon megszerezted a diplomát. Milyen szakon?

SZM: Egész pontosan: latin–magyar középiskolai tanár lettem.

KL: Debreceni egyetemi éveidben, meg utána, kezdő tanárságod éve alatt, az ostrom előtt részt veszel az irodalmi életben?

SZM: Nem, nekem semmi közöm nincs se a Csokonai-körhöz, se az Ady-társasághoz, egyáltalán semmilyen társasághoz.

KL: A híres debreceni Nyári Egyetemhez?

SZM: Nem, semmi.

KL: És a Márciusi Fronthoz?

SZM: Soha nem álltam velük szóba. Nekem ők túlságosan teóriaemberek voltak. És úgyse hittem, amit mondtak, mert egyszerűen lehetetlen az, amit ők álmodtak. Nem tudtam akceptálni. Engem is megkörnyékeztek, úgy mentem tőlük, mint ördög a tömjéntől. Kellott az nekem? Én ahhoz nem értek. Hagyjanak engem a latinjaimmal. Engem nem érdekeltek az agrárkövetelők. Egy cseppet sem. Ahhoz nekem el kellett olvasnom a *Puszták népét*, hogy elkezdjek gondolkozni. Az tényleg nagyon nagy hatással volt rám.

KL: Azt mikor olvastad?

SZM: Nagyjából akkor, amikor már elérhető volt, a megjelenése után. Az olyan volt, mint egy nagy ütés. Ennek ellenére nem szerettem ezeket a fiúkat, akik ennek a nevében agitáltak.

KL: Színház?

SZM: Az mindennap, mióta hároméves vagyok, mindennap. Apámnak a foglalkozásával járt. Azt mindig.

KL: Milyen volt a színház?

SZM: A színház nem tudom milyen volt, mert mikor még nem olyan volt, akkor nem arra figyeltem, csak azt néztem, hogy játék. Mikor meg már arra figyeltem, akkor ott voltak Horváth Árpádék. És hoztak egy csodálatos színházat, és ott volt a bámulatos Neményi Lili. Akkora énekesnő és akkora színésznő, hogy azóta se tudok jó lélekkel más Liza-alakításra gondolni, mint amilyet ő csinált abban a szerencsétlen *Mosoly országában*. Az valami bámulatos volt, egy nagy tragédia, a különállás, a helyzet fel nem mérésének a nagy tragédiája.

KL: Mikor doktoráltál?

SZM: '40-ben, abban az évben, amikor a diplomát kaptam. Előbb vagyok doktor, mint lettem volna a pedagógiai vizsgát. Mondom neked, én meg akarom váltani a magyar tanügyet akkor. Csak azzal foglalkozom, hogyan tudnám annyira kedvessé és igényeltté tenni a latint, hogy mindenki eufóriát kapjon a gondolatra, hogy éjjel-nappal latint kell tanulni. Nem érdekelt semmi más. A magyar irodalomnak borzasztó volt a professzora, Isten nyugtassa, az semmit nem adott nekem, semmit. A Pap Károly érdeklődése megállt Gyulai Pálnál, és már a *Nyugat* nemzedékét sem vállalta, amikor mi már József Attilánál tartunk, már amennyire lehetett.

KL: Debrecenben az irodalomban meddig jutottál?

SZM: A klasszikusokig. Hát hogy gondolod? Az volt gyönyörű, hogy el tudtuk mondani németül mondjuk Lessingnek az életrajzát. Vagy ismertünk valamit Grillparzertől eredetiben. Még az is szép, hogy német anyja volt a tanárunknak, és tudtuk, hogy van Rilke. Örültem, hogy Thomas Mannig eljutok a magam érdeklődéséből. Egyáltalán azt, hogy modern francia irodalom, onnan tudtam, hogy aki mellettem ült latinórán, az francia szakos volt, nem magyar, mint én. És akkor néztem, hogy ő miről beszél, mi van nála. Így azt, hogy ki az a Giraudoux, azt például tudtam. Amit ők tanultak, azt mindig megbeszéltük egymás között. Csak mindez nem érdekelt. Mondtam neked, én akartam lenni a magyar tanügy. Más nem érdekelt. Azt hiszed, hogy nekem volt időm olvasni? Annak a régi egyetemistának milyen volt az élete? El tudod te képzelni, hogy magyar szakon mikor adtak neked diplomát, akár az egyik tantárgyból, akár a másiktól, ha nem olvastad el az egész magyar irodalmat, visszafelé a kódexekig. Azonkívül finnt tanultam, ami teljesen ismeretlen volt, nem volt nekem időm. Most jut eszembe, hogy ha mégis volt, akkor meg össze kellett hoznom a tandíjat.

KL: Magánórákat adtál, korrepetáltál. De mi az, ami érdekelt?

SZM: Semmi nem érdekelt. A latinon kívül semmi, meg a régi magyar irodalom. Az érdekelt. Az nagyon. Hogy az hogy volt. Hogy indult el. Tudós és tanár akartam lenni. Azt is tudtam, hogy Kerényi kicsoda, rengeteget olvastam tőle. Elszánt kerényista voltam.

KL: Az, hogy Hankiss János, az összehasonlító irodalomtörténet világhírű professzora ott tanított, az neked semmit nem jelentett?

SZM: Nála középlatint hallgattam, mikor már nem latin, de még nem francia. Nekem közöm nem volt hozzá, de muszáj volt hallgatni. Ezek apám barátai voltak és bácsik. A saját professzorom is apám barátja volt és bácsi. A bizantológus Darkó Jenő. Mondom, meg akartam menteni a magyar tanügyet. Nagyon szerettem tanítani, és nagyon jól tudtam tanítani. Azt éreztem, hogy jó előadó vagyok, és azt is éreztem, hogy ha én magyarázom a szöveget, az más lesz.

KL: Végül is a diploma után kielégíthetted ebbéli igényedet.

SZM: Két évig, '40-től '42-ig tanítottam először Debrecenben. Ugyanott, ahol felneveltek, az Abigél iskolájában. Úgynevezett segéddíjas helyettes tanár lettem. Ez azt jelentette, hogy csak tíz hónapig kapok valami névleges fizetést, és nincs betegbiztosításom. De nekem az a gondolat, hogy a hajdani tanáraimmal együtt tanítok, akik öt éves koromtól 17 éves koromig neveltek, az teljesen természetes volt. És akkor jött Pirooska nagynéném férje, aki iskolaigazgató volt Debrecenben, a hivatalos lappal, és mutatta: Hódmezővásárhely keres latin-történelem szakos tanárt. De én nem vagyok történelem szakos! Mire Jóska bácsi: majd beiratkozol, és leszel mezei bölcsész, hazajössz vizsgázni. Nem szabad ezt a lehetőséget elszalasztani. Biztosan megválasztanak, nagyapád ott volt esperes, az apád ott járt iskolába, Békés megyeiek vagytok, a Szabókat ott jól ismerik. A békés-csanádi egyházkerület a szórvány magyarokat is ellátta, akik a románok közé kerültek. Nagyapámra volt bízva, hogy keresse meg a kint szakadt reformátusokat, akik már görögkeleti templomba járnak, mert nincs papjuk. Úgyhogy azon az egész délvidéken ismerték nagyapám működését. Pályázd meg!

KL: Milyen tanárságot pályáztál?

SZM: A Szabadság téren lévő Hódmezővásárhelyi Református Lánygimnáziumba. Ikertestvére volt ez az iskola a debreceni Dóczyknak, amelyik engem fölnevelt, és ahol éppen elkezdtem a tanítást. Pontosan ugyanolyan alkotmánnyal, ugyanolyan speciális református tantervvel és utasításokkal. A főnök egyik oldalon a tiszántúli püspök, a másikon pedig a szegedi tanterületi főigazgató. Aki időnként eljött ellenőrizni, el volt ragadtatva, gratulált és távozott.

KL: Később Németh László tanított ott.

SZM: Ő lett az utódom.

KL: És az elődöd?

SZM: Elődöm az elment, mert állást változtatott, a helye így megürült. Egész nyáron vártam, hogy most mi lesz, míg megkaptam az értesítést.

KL: Megkaptad, és tanítóttól '42-től Hódmezővásárhelyen.

SZM: Ahogy az *Abigél*ben ábrázoltam, '44. április elsejével a kultuszminiszter befejezte a tanévet, mert folyton bombáztak. Úgyhogy április elsején hazajöttem Debrecenbe, és attól kezdve megint ott éltem.

KL: Akkor hány óra volt a kötelező, hetente hány órát volt?

SZM: Nekem? 18. A férfiakat behívták katonának. Ennek a nemzedéknek ez a jelsza-va, hogy háború. Ez aztán annyi minden kellemetlenséggel járt. Apám unokatestvére volt a Bethlen-gimnázium fiúintézetének a hajdani igazgatója, akkor ment nyugdíjba. Úgyhogy ráért ő és a felesége, hogy mellettem a szülőhelyettes szerepét eljátssza, ami vidéken nagyon fontos egy nem kellemetlen külsejű fiatal nőnél, aki albérletben lakik. Ennek ellenére nehéz volt Hódmezővásárhely. Állandóan férjhez akartak adni, állandóan el akartak venni. Nekem ott igazán naiv barátnőim voltak. Egyik történelem szakos tanár, másik franciatanár, két fiatal nő, egyiknek sem volt még férje, mindenki gyorsan férjhez ment, ahogy én elkerültem. És nem mondhattam azt, hogy miért nem mehetek férjhez, és miért nem érdekel ott senki se. Ahhoz túlságosan csinos voltam, hogy ne tűnt volna fel, hogy a lányok férjhez mennek, és én mindig azt mondom, hogy nem. Annus néni, apám unokatestvérenek a felesége nagyon kedves vidéki asszony. Tudod ki lesz majd a veje? A néprajzos Tálasi. Varga Anikó, a másodunokatestvérem a felesége.

KL: Tálasi professzor a vásárhelyi Bethlen Gábor Református Főgimnázium német-tanára volt egy időben.

SzZM: Varga Anikó meg az öreg Anikó, ezek ketten itt fondorkodnak, hogy engem férjhez adnak. Mert ugye, az nagy biztonság és nagy boldogság. De én meg nem szólhatok egy szót se.

KL: De nem is hordod a gyűrűt?

SZM: A nyakamban lóg, még csak az kellett volna, hogy meglássák. Hát hogy gondolod? Minden lojalis ember utálja a németeket. Hogyan magyarázzam meg, hogy ez a szegény Gerhard, ez osztrák. És ő is, családja is, meg az egész baráti köre úgy utálja az egészet. Hogy a pap se örült annak, hogy ő Ostmark lett, vagy Maréze se. Minderről nem beszélhettem. Nehéz idők voltak.

KL: Fiatal leány egy idegen városban.

SZL: Hallj érdekeset! Egyszer mostanában valaki jelentette, hogy egy hódmezővásárhelyi kollégámmal folytatott levelezésemet látta valamelyik vidéki múzeumszerűség kiállítótermében. Az üvegszemű leveleit. Az is el akart venni feleségül, de félttem tőle, mert a fél szeme üvegből volt. A szemüvege az egyik szeménél, amelyik élt, bepárasodott, a másikon meg nem. Félttem tőle, és egyáltalán nem is akartam – nemcsak őhöz, senkihez sem – hozzámenni, de őhöz aztán végképp nem. Na, ő konzerválta a levelezésünket.

KL: Hogyan laktál Hódmezővásárhelyen?

SZM: Anyám vitt le, kivett egy szobát a Fekete Sas Szállodában, és onnan apám unokatestvérenek a feleségével mentek albérletet keresni, hogy közel legyen az iskolához. Kellemes legyen, ne legyen férfi, aki zaklathat. És megtalálták azt a nagyon kedves Mária asszonyt, akinek nagy volt a lakása és örült, hogy kap egy fiatal nőt. Elvált asszony volt, a nyolcéves kisfiával, magányos, és nagyon kedves. Nehéz volt akkor már a háborús körülmények miatt a beszerzés. Az étkezési dolgoknak, a háztartásnak a biztosítása mennyi apró fortéllyal járt. Jegyre ment minden. Nekem is külön kellett igényelni a tüzelőt, ami

sosem volt elég, mert a szobámban egy beteges vaskályhával kellett fűtenem. Emlékszel rá, amikor az *Abigél*-ben van egy olyan jelenet, hogy ott vacsoráznak, hát ugyanilyen vacsora volt nálunk a református lánygimnázium internátusában. Ahogy én a saját vacsorámat megettem, utána át kellett mennem velük, mielőtt lefeküdnének, az áhítatra. Ezután még mindig találtunk valamit a konyhán. A gazdálkodók ugyanis ételkészítésben fizették a gyerekek tandíját. Ami sokkal jobb volt nekik is, nekünk is. Életemben annyi disznótorosat nem ettem, mint azokon a háborús teleken.

KL: Tehát az *Abigél* az Hódmezővásárhely is?

SZM: Persze, mint ahogy a katolikusokkal való kapcsolatomban is Hódmezővásárhely. A református gyerekek megkapták az áhítatot. De elgondolkodtam, hogy mit kellene csinálnunk a katolikusokkal. A latin miatt jöttem át hozzánk Szegedről, mert ott nem volt olyan gimnázium, ahol a lányok latinul tudtak volna tanulni. Ide jöttem át vizsgázni. Mi itt imádkozunk meg énekelünk, de a katolikus gyerekek nem kap semmit. Az igazságtalanságát éreztem a dolognak. Én Mérleg vagyok, folyton ki akarok mindent egyensúlyozni. Arra gondoltam, ha a háború alatt, a bombázás veszélye idejében a református megkapja a maga papját meg áhítatát, meg a maga lelki gyomlálását, akkor a katolikus gyerekeknek is jár. Mert ő nem tud harmincöt kilométerre Szegedre hazaszaladni. Vegyük föl a kapcsolatot a jezsuitákkal, szemben van az iskolával a rendházuk, a másik oldalon, a Wlassich utcában. Az igazgató egy kicsit gondolkodott, egy darabig váratott a válasszal, aztán azt mondta, ha meg akarom szervezni, akkor menjek és beszéljek az atyákkal. El is mentem. Azt mondtam, csináljanak valami katolikus lánykört az én gyerekeimnek, mert akkor megszervezem őket, átviszem az áhítatra, meg haza is hozom őket. Nagyon meglepődtek, mikor megjelentem az ajánlattal. Kedvesek voltak, és életemben olyan gyönyörűséges könyvcserélő kapcsolatomban senkivel nem volt, mint a jezsuiták könyvtárával.

KL: 1944 tavaszán még befejezitek a tanévet? Érettségiztettetek?

SZM: Még a nyolcadikosokat, az érettségiző osztályt leérettségiztettük, aztán mindenki ment szét. Borzasztó volt, mikor az utolsó esztendőben nem tudtuk a zsidó gyerekeket a törvénytől megvédeni. Akkor úgy érettségiztettünk, hogy rajtuk volt a csillag. Annyira szégyellte magát a tanári kar, hogy az iszonyat. Nagyon nehéz volt.

KL: Még lehetett érettségiztetni?

SZM: Hát hogye, na de hát utána... Akinek gettóba kellett, az ment a gettóba. Borzasztó volt.

Hozzájuk bejárt a rabbi. Ki is kaptam miatta. Mert a rabbi körülbelül olyan vak lehetett, mint amilyen én volnék szemüveg nélkül, és öreg volt, és olyan magas volt szegény, mint akit beszótt a pók. És láttam, hogy bukácsol a takarékoság meg a légvédelem miatt alig világított folyosón. Mondtam, hadd vezessem, főtisztelendő úr. És akkor hivatott az elnök lelkész. Azt mondta, hogy először is egy zsidó orvossal járok moziba, másodszor pedig a rabbival sétálok karon fogva. Mondom, mind a kettő igaz. Nem feleségül megyek a katolikus orvoshoz, csak nagyon intelligens és szeretek vele beszélni, azonos ízlésűnk van. Nem tudtam egyébként, hogy nem járhatok katolikus emberrel nyilvános szórakozóhelyre. Ami pedig a rabbit illeti, mintha valami ilyesmit tanultam volna a reggeli áhítatokon meg a templomban, és egyáltalán, a neveltetésem előírja az irgalmat és a könyörületet. Az udvariasságról már nem is beszélek. Ez egy szent életű öregember, aki a maga részéről ugyanolyan, mint a nagytiszteletű úr.

Voltak forradalmi gondolataim, Jézus Krisztustól vettem, ha ugyan nem értem félre Jézus Krisztus tanításait, amelyik előír ilyeneket. Mondom, hát hogyhogy. Én minden reggel Bibliát olvasok, énekelünk és imádkozunk, és indul a nap. Akkor mégis engedjem, hogy ellessék az az öregember, és ki tudja, mi lesz a jövője. Nem örült neki. Aztán később

mint Hódmezővásárhely képviselőjével találkoztam vele. Ezt már halálom utánra mondom, tudod, amikor...

KL: ...világos...

SZM: ...amikor megírhatasz mindent. Úgyhogy mindent úgy hallgass, hogy halálom után lesz neked kenyered, amit megírsz, mert most nem lehet.

KL: Világos, világos, ez egyértelmű.

SZM: Arról nem beszélve, hogy ez az alak együtt élt az ő diakonisszájával, aki háztartását vezette mint pap gazdasszony. Ő szentéletű ember. De azt, hogy én a katolikus orvossal ott ülök a moziban, azt észre kellett venni. És nekem a nyakamban lógott a jegygyűrű!

KL: Jó és rossz emlékekkel térhettél haza, és aggodalommal a család, a város és a haza, valamint Gerhard sorsa miatt.

SZM: Hazamegyek Debrecenbe, elveszítjük a háborút, majd újra kezdődik az élet, és én az egyesült debreceni fiúgimnáziumba kerülök átmenetileg, mint tanár. Lányokat nem engednek a szülők az utcára, mert orosz megszállás alatt vagyunk.

KL: És mikor kezdtetek tanítani Debrecenben?

SZM: Karácsony után. Amikor a kormány megalakult. Odáig mindenki otthon tartózkodott. Mert októberben vége van ugyan a frontnak, de a helyzet azért még nem olyan igazi, ahhoz kell a kormány.

KL: Kik voltak ott a tanári kar tagjai, amikor megalakultatok karácsony után?

SZM: Én csak arra emlékszem, hogy Juhász Géza lett a tankerületi főigazgató. És valahogy őmellette dolgozott Kardos Laci, de Kardos Laci tanított is ebben az egyesített gimnáziumban. Én ezeket a tanárokat nemigen ismertem.

KL: Édesapád ebben a változásban semmilyen szerepet nem vállalt?

SZM: Nem, dehogyan, ő amint elérte azt a lehetőséget, hogy mint tanácsos nyugdíjba mehetett, boldogan elvonult. Még a harmincas évek végén. Egész nap zenét hallgatott és olvasott.

Én akkor kezdtem megijedni attól, hogy Debrecenben az emberek mennyire nem tudnak semmit, amikor Ausztriából mindig úgy jöttem haza, hogy tele voltam információval, és mondtam azt, amit tudok. Debrecenben úgy néztek rám, mint egy őrültre. Majd azt mondta Gizella, a *Régimódi történet* Gizellája, hogy „és a csodafegyver”? Mondtam: nincs csodafegyver. És ha lenne, akkor is hiába. Van Churchill, akit Debrecenben Kurcinak hívtak.

KL: Minek?

SZM: Kurci, a hülye. Nem várhatod, hogy tudják ki az a Churchill és felfogják a jelentőségét. Ennekem Bécs hatása óriási volt. Ott tanultam meg rengeteg mindent, amiről otthon nem esett szó, bennünket nem érdekelt. Nálunk verset írtak, prózát írtak, szonetteket, meg zenét hallgattak, és minden karácsonykor el kellett olvasni a karácsonyi fejezetet a *Pickwick Papers*ből.

KL: És neked hogy jutott eszedbe, hogy a kormányhoz csatlakozz?

SZM: Nekem azt mondták, olyan osztályon leszek, ahol mindennap megyek színházba, és egyáltalán nem akartam az egyháznál maradni, mert azért behívni egy fiatal nőt, és kifogásolni, hogy egy katolikus orvossal megy moziba, azonkívül a rabbival sétál, azért a kígyó nem felejtí farkának vágását. Én a nagytiszteletű úrnak nem adhattam olyan feleletet, amelyet szerettem volna. Csak ilyet, amitől így is majdnem megütötte a guta. Mert Jézussal példálóztam, de nem óhajtottam az egyház keretein belül mozogni. Nem óhajtottam, hogy még egyszer valaki nekem megszabja, hogy kivel járjak moziba. Azt nem! Otthon is szabad voltam világeletemben. Apám 17 éves koromban kezembe adta a kapukulcsot, és azt mondta: az tőled függ, hova mész. Ha 17 év alatt nem ismertünk meg, akkor az a mi hibánk, és ha 17 év alatt nem alakítottad ki a magad jellemét, az meg reménytelen dolog.

Te felnőtt vagy, az életed a tied, te rontod el. Nekünk kell majd helyrehozni, de lehetőleg ne nagyon rontsd el. Nagyon jó barátok voltunk a szülőkkel. Nagyon értelmesek voltak. Apám totális közönye és kulturális megszállottsága kizárta a házunkból.

KL: S az ő baráti köre?

SZM: Neki nem voltak barátai, nem volt baráti köre. Egyáltalán senkivel nem érintkeztünk a családon kívül. Annyira utálta a jogot, és annyira utálta a saját tevékenységét. Amikor árvaszéki főhivatalnok volt, elvált szülők gyermekei fölött bíraskodott, az érdekelte, mert nagyon szerette a gyerekeket, imádta őket. Örök szemrehányás volt, hogy én miért nem szülök. Anyám pedig azt mondta üvöltve, hogy nagyon jól tudja, hogy semmit nem tud a gyerekének garantálni, semmit, a háborút elvesztettük, és mi az Isten csodájának komplikálná a nyomorultnak az életét, amikor nyilvánvaló, hogy író lesz. Elég komplikáció neki az. Nem. Elég volt nekünk a család viharzása. Látod, hogy a *Mézescsók Cerberusnak* milyen családi hátteret mutat. A Szabók megíratlan notológiája olyan abszurd, de nem lehet megírni a család miatt. Pedig abból egy hihetetlen történetesorozat kerekedhetne.

KL: És azt, hogy fölmész Pestre, azt hogy fogadták a szüleid?

SZM: Azt mondták, a harmadik királyfi is elmegy szerencsét próbálni. Próbáljam meg én is! Azt mondták, anyám mindennap megveti az ágyat, aztán mindig kiteszi számomra a tányért. Ha sikerem van, az nagyon jó, mert akkor Isten így akarta, ha nincs sikerem, akkor meg úgy jöjnek haza sebekkel, hogy hazajövök, és nem változott semmi. Senki egy szót se szól. Azt mondták, nagyon fogsz hiányozni, mindig olyan jól mulattunk, és nagyon szerettük egymást. És akkor április 15-én részemről elbúcsúztam Debrecentől.

KL: És egy percig sem akartál visszamenni, amikor megaláztak a minisztériumban?

SZM: Dehogy, hát akkor már volt Szobotka, hogy gondolod?

KL: Együtt.

SZM: A, Tibor és Debrecen, Tibor és a vidék? Hát azt megírta a szerencsétlen ezerszer. Neki Pest volt az élete, ugyanúgy, mint Mándynak. Az ő hortobágyi pusztája a Nagykörút volt. Hát tehetek én róla, olyan volt, amilyen. Ő csak azt a házat szerette, amelyik abszolút olyan volt, mint egy angol otthon. A mi debreceni házunk? Persze, hazajönni, mint a ház fia, de addig is a Bikában lakunk, aztán hazamegyünk, lehetőleg gyorsan, minél hamarabb vissza.

Az Újhold vonzaskörében

KL: Ki érkezik Pestre, a tanár, egy tisztviselő, avagy már az író?

SZM: Úgy jöttem Pestre, hogy egy háromfelvonásos színdarabot is hoztam magammal, a *Vörös tintának* az őspéldányát, amiből később filmet csinálnak. Ezt lopták el tőlem, ahogy a kormányzat megérkezik. Persze tévedésből. Ott téblábolok ügyetlenül egy tábla szalonnával meg egy óriási parasztkenyérrel, amit velem adtak, mert Pesten éheznek még az emberek. Leteszem, amit letehetek, és szorítom az iszákot, amiben az ennivaló van, hiszen nem garantálták az ellátásunkat, hogy a minisztérium Debrecenben verbuvált részlege kap is rögtön valami ennivalót. Nyilván kap előbb-utóbb, mikor kialakul. Jelenleg azt se tudták, hova vigyenek aludni bennünket. Elvitte valaki a kéziratot, azt hitte, hogy a csomagban a kenyér és a szalonna van. De nem.

KL: A Keletibe érkeztek?

SZM: Igen.

KL: És hol adtak nektek szállást?

SZM: Az első éjszakát valami bábszínházban töltöttük. Szerintem a Podmaniczky utcán. De lehet bárhol, mert én Pestet nem ismertem. Mikor kimentem éjjel a fürdőszobába, bele-

kerültem a bábok közé, és elképezed a helyzetet, jön a jéghideg áprilisi levegő, körülöttem az ostrom nyomai, s én előrenyúlok, tapogatózom – mert hiszen ismeretlen a hely – s egy bábfigurának fogom meg a orrát, a fejét és a parókáját. Hát a frász majdnem rám jött. Az még csak sokára lesz, amikor pontosan, szemben a minisztériummal, a Hold utcán egy ötös társbérletbe kerülök. A hivatali szobaablakom szemben volt a lakásablakommal. El tudod képzelni a helyzetet? A harmadik szobában laktam, innen is átjöttek rajtam, onnan is. A nagynéném, ha feljött hozzám, mindig azt mondta, na hallod, neked nem kell gardedám, az egész ház a gardedámod.

KL: És azok mind kollégák voltak?

SZM: Az egyik szintén minisztériumi tisztviselő volt, Ember Ernőnek hívták, tanár volt Debrecenben, a református gimnáziumban, és annak a nagy Ember Pálnak volt a leszármazottja, aki olyan híres volt a debreceni kollégiumban. Valahol mellettem Gizike lakott, a másikat azt nem tudom már ki volt, de az is valami tisztviselő. Nem a minisztériumban. Ez a minisztérium lakása volt, csak valamilyen módon, nem tudom, a hölgy idekerült. És még másik két társbérlet volt az udvari részen. Míg férjhez nem mentem, ezen az egy helyen laktam.

KL: Feljöttél Pestre. Az írókkal hol találkoztál?

SZM: Ültem a Simon László előszobájában, ő volt a szociáldemokrata államtitkár. És az volt a feladatomban, hogy aki jön az operából vagy a színházból vagy az írói világból, és ha olyannak látszik, hogy beengedhető, akkor kérdezzem meg, hogy akarja-e látni vagy nem akarja. Simon László az egyik debreceni egyetemistatársamnak és a barátnőmnek a sógora volt. Ő volt az, aki hozta a májat a Bethlen utcán, ordított rám, hogy nem jön Pestre? És akkor mondtam, ki visz fel engem? Azt mondta, az államtitkár. Pont annak kellene én? Kiderült, hogy ő az államtitkár.

KL: Kiket engedték imigyen be az államtitkárhoz?

SZM: Mind valamit kérni jött ide. Például így ismerkedtem össze hivatalosan Neményi Lilivel. Volt neki egy csodálatos Madách téri lakása, és nagyon szerettem volna látni, milyen egy színésznő otthona. Megnéztem. Csupa műtárgy volt, csupa antik bútor. Annyi jele nem volt annak, hogy színésznő lakik benne, azzal az erővel lehetett volna – mit mondjak neked – egy kínai embernek az özvegye. Se szalag, se plakát, se képek, semmi. Tünetmentes háziasszony volt. Attól kezdve össze jártunk. Nagyon boldog voltam, mikor nála lehettem.

A legborzasztóbb Füst Milán volt. Először azt hittem, bolond. Az arcát az arcképéről nem ismertem volna meg. Bejön egy férfi, nagyon ronda, és azt mondja nekem: szívem, nézze meg a bokámat. Mondom: mit csináljak? Fogta magát, nagyon sután, felhúzta a nadrágját és feltartotta a lábát. Nézzem meg a bokáját! Mondom: tessék megmondani, kit tetszik keresni, aztán végezzünk. Azt mondja, hogy ő az államtitkárhoz be akar menni. Be akarok menni a Lacihoz. Mondom jó. Akkor már nem Simon volt, Bókával akart beszélni. Én tényleg azt hittem, hogy sültbolond.

KL: És mi volt a bokájával?

SZM: Semmi. Azt mondta, adjanak neki pénzt, mert nem táplálkozik kellőképpen. Meg mindent adjanak neki, mert nagyon nehéz időket élt át. Utána nagyon kikaptam, hogy udvariatlan voltam vele, de mondtam aztán, válaszolva, azt javasolta, menjek el vele, és ő rak nekem máglyát, lelocsolja illatos olajokkal, arra ráfekszünk és meghalunk. Mondtam, tessék meghalni egyedül, mert énnekem egyáltalán semmi hangulatom sincs ehhez, különben is én nem vagyok Azraële Jókaitól.³ Erre meg ő nézett rám, hogy micso-

3 „Szaal körül négy oldalon meggyújtá az összerakott máglyát, s mintha menyasszonyi ágyába lépne, gyönyörteljes, mosolygó arccal lépett fel annak párnáira, ott lefeküdt annak közepén, szeméit lehunyoa, csendesen és boldogan

da Azraële Jókaitól, mert nyilván nem tudta, hogy hova tegye. Nem hiszem, hogy Jókait olvasott.

Lassankint mindenkit megismertem, mert mindenki bejött az államtitkárhoz, és én ültem a fogadóasztalnál, nekem kellett átengedni őket, én nem hagyhattam el soha a helyemet, mert én portás voltam.

KL: Kik dolgoztak még körülötted?

SZM: Szóllósyt, a zeneszerzőt ti is ismeritek, meg Fónyi, a festő. Ők voltak a Művészeti Főosztály, aminek én a tagja lettem. Az irodalmi referens Kardos László volt. Lengyel Balázssal is egy minisztériumban dolgoztunk. Meg Kálnoky is ott volt valahol. Nemes Nagy Ágnes is az épületben volt, a pedagóguslapnál.

KL: 1946-tól a *Köznevelés* című pedagógiai folyóirat munkatársa volt. Először kinek mutattad meg a verseidet?

SZM: Senkinek. Anyámnak.

KL: Jó, de itt, közülük?

SZM: Gondolhatod, hogy nyakig voltam mindenben. Kardos is látta a verseimet, most jut eszembe. Juhász Géza is látta, még Debrecenben, de egyik se talált benne semmit. Úgyhogy biztatásról szó se volt. Kardos azt mondta, hogy nagyon jól tudom a metrikát, úgyhogy érdemes fordítással foglalkoznom. De csak úgy melleleg mutattam meg, hogy ez is van, meg az is. Amikor más dolgunk éppen nem akadt. Nem érdekelt ott senkit. Őszintén szólva mindenkit a saját munkássága érdekelt. Balázs volt az egyetlen, akit a más munkája jobban érdekelt, mint a sajátja. Ő volt a született kritikus. És akkor aztán gondoltam, ugyan mit veszthetek? Háttha kiderül, hogy én is tudok verset írni. Nem olyan rosszak azok. Olyan lázas még nem voltam az izgalomtól, mint mikor a Centrálban először megláttam azt a házaspárt, akiről biztosan tudtam, hogy ők értenek hozzá.

KL: Hogy mentél a Centrálba?

SZM: Hívtak Balázst, hogy találkozzunk. Mert most alakul ez az egész fiatal közöség, állítólag én írok verseket, látni akarják. Én aztán reszkető szívvel megjelentem a Centrálban egy csomó verssel, és akkor belépett egy tüneményesen szép nő, mert az volt, ő volt az Ágnes a rengeteg szép szőke hajával, és azzal a különös állatszemeivel, tigrisszeme volt, tigrisszínű szeme volt. Nekem nem esetem Balázs, nekem a fekete férfiak sose voltak eseteim, de nagyon csinos volt. Együtt voltak nagyon csinosak. Örültem nekik.

KL: És ki volt még ott?

SZM: Akkor senki. Engem akartak megismerni.

KL: És ők ott el is olvasták?

SZM: Kézbevették és elvitték.

KL: És utána szétmentetek.

SZM: Majd Ágnes felhívott házitelefonon a minisztériumban azzal, hogy nocsak, nocsak. Nehéznek találtattam. Utána Balázs meg Ágnes hozta a vonzatát. Pillanat alatt találkoztam Ottlikkal. Vas Pistával meg Debrecenben.

KL: Az irodalmi napokon. Ő beszélt erről nekem.

SZM: Ott Balázsék is lent voltak.

KL: És Rába Gyurkával?

---

mosolyogva. Nehány pillanat múlva mind a négy oldalon fellobogott a láng, élesztve a könnyű, száraz kelméktől, s négyfelől összecsapva, mint egy égő hullám; lángmennyezetet képezett fölötte... És ő még akkor is mosolygott, boldogan, édesen. A repülő olajtól eltöltött levegő maga is meggyulladt, kéken világló tengerré válva; a máglya felett fehér füstfelhők kezdtek gomolygani, s ha olykor elhajta a láng a füstöt, ott feküdt a leány mosolygva, boldogan. A tűzbe vetett hárfa húrjai egyenkint pattantak le az égő rájáról, fájdalmas, reszkető hangokat adva, mintha ők sírnának ahelyett, aki meghal... Midőn az utolsó hárfahúr lepattant – az odalisk halva volt.” (Török világ Magyarországon).

SZM: Ő biztos, hogy nem jött kézni. Rába inkább kivágatja a nyelvét, de nem kér semmit se. Nagyon szeretttük őt. Főleg Tibor. Többet érintkeztem Rábával, mikor férjhez mentem, mint bármikor lánykoromban.

KL: És mondd, ti azt hogy viseltétek utóbb, amikor Rába és Ágnes megharagudott egymásra?

SZM: Sehogy, nem illett észrevenni. Erről nem beszéltünk. Balázsnak azért olyan gyenge már az egész testalkata, mert állandóan megpróbálta kiegyensúlyozni a dolgokat. Ő is a reformátusoknál nőtt fel. Féltél a haragos reformátusoktól, ők visszamenőleg büntetnek. Visszamenőleg a harmincéves háborúig. Rémes népség vagyunk.

KL: Te a Centrálba bejártál?

SZM: Minden héten. De csak addig, ameddig férjhez nem mentem. Erről Lakatos Pista tehet, a hülye levelezőlapjával. Amiben részvétét nyilvánította, amikor férjhez mentem. Hangsúlyozottan csak engem hívott meg a Centrálba, hát persze, hogy nem mentem el.

KL: Lakatos akkor mit csinált?

SZM: Ő volt a kifutófiú.

KL: A *Válasz* fedezte fel, a másik szomszédvár.

SZM: Nem vettük komolyan, valami 10 évvel, vagy mennyivel volt fiatalabb nálunk, gyerek még. Ott ólalkodott. Rába Gyurkát szerettük mi. Ágnes azért volt rá dühös. Mindenkire dühös volt, aki fiatalabb volt.

KL: S akkor már Rónay belejött ebbe a társaságba?

SZM: Bele. Nem nekem, az Ágneséba. Én Rónayról annyit tudtam, hogy később írt a *Freskóról*. S ezen nagyon csodálkoztam, hogy pont egy katolikus lapban kapok egy glóriát.

KL: És a későbbi Rónay-asztal?

SZM: Nem, az nem az enyém.

KL: És Kéry? Ő akkor a *Magyarokat* szerkesztette, majd utóbb a *Nagyvilágot*.

SZM: Jól tetted, hogy megemlítetted. Mondtam neked, hogy apámnak nem voltak barátai. Mindenesetre, mikor a szülők elbúcsúztattak minket, Kéry Lacit ugyanúgy a saját apja kísérte ki, akkor jöttem rá, hogy a két gyereket elengedik. Kéry Laci volt a fiatalabb. Én voltam az idősebb. Hát nevetni én őt nem láttam. De tudod milyen jó novellista volt?

KL: Ezt te mondtad, hogy kérdezzem meg tőle, ír-e novellákat, amikor még élt.

SZM: Nagyon jó novellista volt. Tudod, olyan angol humorú. Jó nyers-száraz. Olyan volt, mint a száraz italok.

KL: De akkor miért hagyta abba?

SZM: Annyi élete már nem volt. Tudod, milyen volt azokban az időkben a *Nagyvilágot* úgy szerkeszteni, hogy ne legyen belőle baj? És ott volt mellette az öreg Kardos, aki állandóan a körmére nézett, állandóan rettegni kellett Pánditól, hát hogy gondolod?

Tudod, mi volt nagyon nehéz helyzet az Újholdnál? Úgy taposták azt a pár fiatal. Olyan méltatlan és értelmetlen és rettenetes volt.

KL: Az Újhold fele nagyon kommunista volt. Írt oda Örkény, sőt szerkesztette is.

SZM: Ezek zavaros dolgok. Én nem vagyok az Újhold vezetője. Én az Újhold egyik tagja vagyok, soha nem voltam benne a szerkesztőbizottságban. Soha semmiféle szerkesztőbizottságban nem voltam, nem is szerettem volna. Ennyi. Gyorsan, boldogan visszamentem és vezettem parányi háztartásomat, boldog voltam, hogy otthon lehettem. Tudod milyen volt Rákosiig, amíg a minisztériumban voltam, nem engedtek haza, csak este fél 9-kor. Az más, hogy kocsin küldtek haza, de inkább el se vittek volna. Borzasztó volt, soha nem volt semmi szabadidő. Aztán meg az iskolában dolgoztattak reggel héttől este hétig.

KL: És a kitagadott volt barátok?

SZM: Én nem álltam szóba azokkal, akiknek biztonságos volt az élete.

KL: Azoknak se volt mindig az.

SZM: Én ezt nem tudtam. Mert én nem álltam szóba a kommunistákkal. Én úgy dobtam ki Devecserit, hogy olyat nem láttál. A házassági tanúkat, aki összehozta ezt az ismerkedést. Hát mit gondolsz, kiszóltam neki az ablakon, hogy eriggy innen, mert nem engedlek be soha többé. Halálos ágyán láttam utoljára, mikor Somlyó könyörgött, hogy nem tud meghalni a bocsánatunk nélkül.

KL: És Somlyó?

SZM: Somlyó legalább eljött és bocsánatot kért.

KL: De akkor?

SZM: Olyan mocsok volt, amilyen csak lehetett. Miután sose vettem komolyan egészen, nem is vártam tőle mást. Somlyó olyan volt, amilyen. De Devecseri nélkül mi nem ismerjük meg egymást. Devecseri beletartozott a kettőnk életébe. És nem engem, de azt, aki állandóan szereplési lehetőséghez juttatta, és mindig nyomta előre, a boldogtalan Tibort mint az Írószövetség főtitkára kizárja az Írószövetségből? Ez a nyomorult? Hát csodálad, hogy úgy halt meg, mikor én megátkozom? Mint ahogy Keszivel sem lehetett érintkezni. Egy másik világnak voltak a szörnyci. Szegény Hajnal Annát is feláldoztuk. Nem lehetett, hát az olyan megszállott volt, és olyan elfogult lett. Amikor megírta a láncoskutya-verset Titórol, akkor szegény Annát is kidobtuk a hajórol. Ne maradjon köztünk senki. Nem tudod, hogy én nem tudok megbocsájtani?

KL: A minisztériumi megaláztatások után?

SZM: Előbb elvezényeltek egy hatodik kerületi általános fiúiskolába, ahol földrajzot tanítok. Amihez nem is értek. Ha nem volnék író, és nem hazudnék össze mindenféle link dolgot, mondjuk Afrikáról, nem tudom, mit csinálnék. Így a gyerekekkel eljátszottam.

KL: Aztán már a Horváth Mihály téren tanítottál.

SZM: Ott meg még nehezebb volt, a tanszéknek dolgozni. Az a szerencse, hogy Egedi Máriával és azzal a tanszékkal nagyon jó viszonyban voltam. Ők Pálmai Kálmánnal rengeteget segítettek nekem, jót se felejték el soha, mint ahogy a rosszat se.

KL: Tudom, ezt te mindig szoktad mondani.

SZM: Könnyűvé tették az életemet abban a nagyon nehéz iskolában. Nekem nyilvánosság előtt előadni nem nehéz. Aztán azt úgy megfogalmazni, hogy 250 örült kommunista hallgatja, akiket azért fizetnek, hogy megtanuljon rajtam bírálni. És annak a támadását végignézni, az nem volt egyszerű. Azért a 250 forintért, amivel többet kaptam, mint más tanár, nagyon édeskeves volt. Tudod, mikor számon kérték rajtam, hogy hogyan lehetett azt mondani, hogy bánatos Arany János életének az utolsó szakasza, mikor Petőfi volt a barátja? És nem mondhatom az arcába, hogy attól még szegény Juliska meghal, attól még félig vak, azonkívül utálja ezt az egész dicsőséget. Jézus Isten, ezek a figurák!

És vasárnap, mondom neked, kellett volna kémjelentéseket készíteni, de sajnos én jelentettem, hogy senki nem jár a templomba, az osztálynak meg mondtam, hogy menjenek át a másik oldalra, ne ide a plébániatemplomba, mert nehéz hazudni nekem.

KL: A Mária utcai jezsuita templomba mentek?

SZM: Menjenek oda. Persze. Menjenek a Mikszáth térre, bánom is én.

Az osztályban az egyik gyerek elkezdett zsidózni. Tudtam, hogy nincs megkeresztelve, akkor folyt éppen a keresztelői előkészítése, a szülei nagyon rendes pártfunkcionáriusok voltak. Az asszony állandóan a Nőszövetségben, a gyerek teljesen szülői irányítás nélkül nőtt fel. Nagyon jó tanuló volt és okos gyerek. Mikor kiderült, hogy a zsidózásnak ő a központja az osztályban, előszedtem, szigorúan megbüntettem. Még nagyon közel voltak a meggyilkoltak, az egész Holokauszt. És berendeltem az anyját. Bejött. És kétségbeesve sírva fakadt, elmondta, ez a kérdés nagyon borzasztó a számára, mert a gyerek zsidó, és mindenkijét kiirtották, és szándékuk volt, hogy a gyerek előtt önmagukat és a történelmet elrejtik, sose mondják el a

gyereknek a történetet, az elégetett nagyszülőket és a saját szenvedésüket, nőjön csak fel naivul, és azzal a szent meggyőződéssel, hogy teljesen beletartozik a nemzet testébe. Erről már gondoskodtak.

KL: És az „olvadás” idején?

SZM: Hallottam a Petőfi Körről. De én rohantam az iskolából haza, hagyjanak engem békén. Különben is, ott meg kellett volna bocsátanom azoknak, akik eddig bántottak minket.

KL: És a család, Debrecen?

SZM: A legkomolyabb gondokkal küszködtünk. Nagyon komplikált volt az érintkezés Debrecennel, hát hogy gondolod. Szombaton is tanítás volt még akkor. Pénzünk se volt. Mégis le kellett mennem. Ott volt 250 forint büntetési nyugdíjjal az apám, aki állandóan a kitelepítés árnyéka alatt élt, mert valaha városi tanácsnok volt. Ne felejtse el közben, hogy anyámnak az első házasságából való fia hazajött az amerikai hadifogságból és hazahozta a feleségét, ott született egy gyereke. Az öregek már betegek voltak, valamelyik mindig kórházban. Valahogy mindez nem volt könnyen elviselhető. Amellett soha nem panaszkodtam a szülőknél, és soha nem mondtam, mint Petőfi az anyjának, hogy ha tudná, mily nyomorban élek, dehogy mondom el! Az ember az anyjának ilyet nem mond, hogy mit csinált a Rákosi-korszak az életünkben. Azért volt olyan fontos a megmaradt baráti kör. Ahol mindenki megalázott volt, mindenkit leköptek, senkinek nem volt pénze, mindenki éhezett.

KL: Ti hol laktatok?

SZM: Az Attila utcán. Az a Tibor lakása volt. Onnan jöttünk később a Júlia utcába.

KL: Ez a kettő volt mindösszesen.

SZM: Most 111., régen 79., ahogy átmegy az út a Vérmezőn. Szemben a déli vasúttal. Most körülbelül ott van a középső autóbusz-megálló. Mellettünk volt egy Közért, és amikor hajnalban hozták a tejeskannákat és leállították a földre, akkor mindig rémülten összeöleleztünk az ágyban, mert az volt az ÁVO ideje. Nagyon jól tudtuk, hogy Tibor hajszál híján úszta meg a Justus-ügyet. Justusnak volt valamilyen rettenetes népbírósi dolga, és az egész rádió vezetőségét, mindenkit megvádolt. Utóbb megvallotta Tibornak, hogy őt is feladta, mint akiről elképzelhető, hogy angol kém, és a BBC-nek mindent jelent. Hát ott voltunk, hogy minden éjszaka görcsösen kapaszkodtunk egymásba, hogy a Justus-ügyből mikor lesz valami. Mindenki számolt azzal, hogy lecsuknak.

KL: De itt voltak ellensúlynak a barátok.

SZM: Azon az utcán, ha lejjebb megyünk, a túlsó oldalán lakott Ottlik, a közeli Mészáros utcában Kálnoky, és szemben velünk Ágnesék, a Kékgolyón. Mi ott állandóan kapcsolatban álltunk. Főleg Ottlikékkal. Mert Ottlikné bámulatos háziasszony volt.

Hogyan lettem író?

KL: Miként vált Szabó Magda költővé, illetőleg íróvá?

SZM: Induljunk ki abból, hogy lehet ugyan, hogy én tudok verset írni, de azt hiszem, hogy az nem ér semmit, mert az igazi költő olyan, mint Babits meg Kosztolányi. Kosztolányi haldoklása idején feljövök és tévetegen állok a János Kórháznál, nem merek bemenni, még a névjegyemet se merem beküldeni. Mert nekem akkor az író majdnem isten. Nem az iromány. Az író. De akkor én? Úgy tudtam verselni, hogy az örület. Látom a gyerekkori verseimet, az abszolút tiszta rímeket, a teljesen hibátlan metrikát, mindent tudtam. A klasszikusokon nőtem fel.

KL: Fordítottál?

SZM: Azzal nyertem olyan sokat, a Rilke fordításokkal. Meg a francia fordítással. De az is olyan volt, hogy rendben van, megnyertem vele a díjat, de ki veszi azt komolyan? Azon csodálkoztam, hogy miért nem nyerte meg más? Elvégre én mindig ezt csinálom, nekem más szórakozásom vagy örömem, vagy valami más igazán fontos az életben nincs. Az, hogy ez jelent valamit azon kívül, hogy adott esetben lukratív valami, hogy ebből meg is lehet élni, az elképzelhetetlen volt számomra. Ehhez nekem Balázsék kellett. Az Újhold.

KL: És ifjúkorodban milyen verseket írtál?

SZM: Helyzetdalt, hazafias verseket Hunyadiról meg Rákócziról. Dolgozat kötelező mindenkinek, de én az enyémmel lettem a Tiszántúl versenyének a nyertese. „Mit tehet a magyar nő a magyar társadalomért?” Tizenkét éves koromban pontosan tudtam, hogy mit tehet a magyar nő a magyar társadalomért. Ma nem tudom, mit tehetek, mert amit tehetnék, azt sajnos a külpolitikai viszonyok nem teszik lehetővé. Mit akartam akkor? Mondjuk, jó magyarokat nevelni, nagyon szerettem volna visszaszerezni mindent, amit elvesztettünk Trianonban. Ez az én nemzedékemnek állandó sérülése. Emiatt volt olyan borús az én egész gyermekkorom. Mondjuk, hogy Mikulásra csak egy piros almát tudott venni az apám. Azt szépen kidörzsölték, addig, amíg világított, és aztán minden szülő megesküdt, hogy nem szereti az almát, és különben is beteg. Az embernek majd férjhez kell mennie és kiválasztani a csirkéből mondjuk a leghitványabb részét, mert a másiknak tálal az ember, míg rájön arra, hogy ez mind csupa hazugság volt és másképpen működik egy család. Szóval akkor aztán elkezdtem prózát írni. Ahhoz nekem Szondi tanár úr kell, aki gyerekmagamnak fogta a kezét.

Megírom az általam Davejnek ejtett – utána mentem angolt tanulni – „Davy” című halhatatlan regényemet, amely arról szól, hogy valakinek mindenkije meghal, de van egy nagyon jó lány testvére, aki életét, mindenét, boldogságát feláldozza, és a végén meghal, mint Sybill, és a sírkövére az van ráírva, hogy „Szeretett, szeretettet, meghalt”. Az az érzésem, hogy a Gizella könyvei között kellett, hogy találjam, vagy valahol a katolikus temetőben láthattam ilyet. Valamilyen nagyon fiatal nőnek a sírjánál. Mindenesetre Davej Gladys nevű lánytestvére elhunyt, és a gyerek nagyon jó viszonyok közé került. Ezzel megcsináltam a második „Éneklő bolond”-ot.

KL: Amit akkor írtál, amikor szüleid nem engedték a még nem neked valónak minősített film, *The Singing Fool* megtekintését, mint azt egy korábbi interjúban elmesélted már nekem.

SZM: Aztán kétségbeesve látták, hogy inkább engedték volna megnézni a filmet. De az nekem nem volt elég, újraírtam. Angol volt mindenki. Szondi tanár úr ráírta, hogy kivételes tehetsége van, ez bizonyos, ezt ápolni, fejleszteni kell, ha nem tudja, akkor forduljon bizalommal tanárjához. És beleírt a kéziratba. Ilyeneket: *miért angol, mikor egyet sem ismer, amikor olyanokat írtam, hogy óvatosan lenyomta a kilincset*, beírta a tanár úr, hogy: *miért, betörő?* Aztán: *átment a küszöbön*. Aláírta a tanár úr: *máskor repült?*

Az egyetemen a nyelvész Csúry Bálintnak a képzésére kerültem, akitől pedig azt tanultam, hogy az erőset keressem. Akkor bizony sokat fejlődött a szókincsem, meg a kifejezőképességem is. Annak a bogozása, hogy milyen illata lehet egy szónak, és egyáltalán azt, hogy megtanította, hogy amit egy szóval el lehet mondani, azt ne mondjam el se tizeneggyel, de még kettővel se, csak eggyel. Két esztendeig mást sem engedett nekem csinálni. Nagyon hálás vagyok. Minden író-olvasó találkozáson ezt a két embert állandóan megemlítem.

Kérdezed, hogy miket írtam? Hát mondom, megírtam ezt a regényt, utána már a nevelt testvérem, az Agancsos is regényt írt. Akkor, azt hiszem, hogy egy kolostorról írtam, hiszen azt se ismertem. Arról szerettem írni, amiről garantált, hogy nem tudok

senkit sem utánozni, mert hiszen nekem kell kitalálnom. Úgyhogy a kolostor érthetetlen módon Berlinben állt, nem tipikusan katolikus környezetben, de mindenesetre ott van, és a főtérről a kolostorba vezet egy titkos alagút, és a szerelmesek úgy találkoznak, hogy valami nagy népünnepély van, tehát valami eljuthatott az én gyerekejemhez arról, hogy Németországban valami Hitlerrek vannak, valami nagy rendezvények vannak, valami ilyesmit megérezhettem, vagy apám mesélhette esetleg, mindenesetre a szerelmesek a főtéren találkoznak, aztán minden megoldódik, nem tudom, hogy oldottam meg, nem emlékszem most már rá, csak nagyon szép szerelmes történet volt.

Aztán egyszerre vége lett, és azt mondtam magamnak, hogy ez egy nagy hülyeség. Így nem ír senki. Akkor rájöttem, hogy akkor én kitalálom, hogy én most elhagyott szerelmes vagyok és zokogni fogok. És írtam zokogó verseket.

Nálunk az iskolában volt padmotoszás a felesleges tárgyak elkobzására, csak azt hozhatuk be, amit szabad volt. Ha könyv volt velünk, azt is megnézték, mit olvasunk.

KL: Ez a Dóczyban?

SZM: Az alsó tagozatban. Aztán behívatta anyámat az osztályfőnök, és azt mondta, hogy botrányos tartalmú verseket írok, és vigyázzatok nagyon, mert ez nem vezet jóra. Anyám azt mondta neki, hogy játszik, próbálja, hát hagyj békén! Azt mondja, de hát valami olyasmivel záródott a verse, hogy „mi asszonyok, mind így teszünk”. Azt mondta rá anyám, na és, most képzeletében férjhez ment. A férje Monacóban van és lecsapolja a monacói mocsarakat. Attól még nem bolond, csak nem tudjuk, hogy ki lesz belőle. Ő most gondolatban éli az életét a férjével, ír, amit akar. Azt mondja anyám, hogy borzasztó arcot vágott. Mire mondta neki anyám, hogy ő most inkább elmegy, mert nagyon tetszik nekem az a színész, aki a kínai nagykövetet alakítja az éppen aktuális színházi produkcióban, és azt üldözöm az utcán, úgyhogy inkább ő kér nekem majd autogramot a művész úrtól, az egyszerűbb. Isten tudja, mit csinálna, amilyen bolond, még megszólítja. Egyszerűen Mariska néni ott majdnem elájult ezektől a közlésektől. Mondta anyámnak, ezek után nem tud semmit garantálni, mert az iskola mindent megtesz, amit megtehet, de ennél az otthoni irányításnál kiszámíthatatlan a gyereknek a sorsa. Azt mondta anyám, reméli is, mert ő is szeretett volna zongoraművész lenni, de nem voltak ehhez lehetőségei, senki nem fogta fel, hogy milyen irányba kellene őt segíteni. Azt mondta, hogy csak az ő nyomorult ifjúságára emlékszik, hogy csinálta. A férjemmel megesküdtünk, amikor összeházasodtunk, hogy ha lesz gyerekünk, az a gyerek szabályoz minket. Azt csinál, amit akar. Azért vagyunk ott, hogy segítsünk, ha beleesik valami gödörbe. Én is rab voltam, a férjem is rab volt, nézzük meg, milyen egyelőre ez a gyerek. A maximális támogatást otthon megkapja, soha nem kell neki hazudni, soha nem büntetjük meg. Ha haragszunk, akkor nem szólunk hozzá. Abba beleőrül. Mariska néni elájult.

KL: Ki csinálta az önképzőkört?

SZM: Az nem volt egy igazi önképzőkör. Nekem semmit se adott. Akkor jobb volt, ha írom a hülye verseimet. Úgyhogy öt kiló verssel indultam neki az egyetemnek, és teljesen meg voltam róla győződve, hogy ha másnak is ez volna a mániája, más is írna verset. Nem tudom, miért nem írnak. A legfantasztikusabb verseket írtam. Aztán jött Bécs, akkor rájöttem, hogy németül is tudok írni. Nagyon szép bécsi verseket írtam, általában Bécs volt a központban, vagy Schönbrunn, valahol a város jellege mindig előbukott. És a mély bánat, hogy nem lehetek ott, hogy mennyire hiányzik, és hogy szeretnék menni, de nem lehet. És akkor jött megint egy abszolút kiegyensúlyozott és boldog, még mindig teljesen gyerekesen gondolkozó lánynak a teljes depressziója, ami nem volt azonos az életével. Mert az életében fülig ért a szája, ide-oda rohant, és nagyon jól érezte magát. De a verseiben boldogtalan szerelmes attitűd, állandó puskinai borzongás.

KL: És ezek megvannak?

SZM: Részben.

KL: Mert mondtad, hogy vannak verseid, amiket nem publikáltál.

SZM: Ja, ez nem olyan, vannak magyar versek is, rengeteg, amiket nem publikáltam, azok a harmatos versek.

KL: Ja, a korai? De később is?

SZM: Később én már mindet publikáltam, a legnagyobb örültségeket, amiket el lehet képzelni, nagyon jó szerkezettel, a legnagyobb marhaságokat. Minden játék volt. Kijött. Kitalálja az életet, amit nem ismer.

Az egyetlen megint rájöttem arra, hogy most novellákat fogok írni, amikor van időm. Nem nagyon volt időm, mert pénzért tanítottam latint egész egyetemista időszak alatt.

KL: És utána?

SZM: A Dóczyban való kétévi segéddíjas helyettes tanár koromban Juhász Gézával együtt tanítottunk Debrecenben, mindig párhuzamos osztályban. Ha vizsgáztatták a két társaságot ugyanabból a módszeres egységből, és ugyanabból az anyagból, akkor észrevehettek, hogy aki a B osztályt tanítja, az egy teljesen merev beállítású valaki, aki valahogy Veres Péterék irányában képzelel el az irodalom vonulását. Sehogy másképpen. Azért lepett meg, mert a saját bevallása szerint nagyon jóban volt Szabó Lőrincel. Ebbe a baráti körbe tartozott, és igazán a felesége is művelt nő volt. A Gulyások általában műveltek, és a sógora volt Gulyás Pál, aki szerintem zseniális költő. Azt hiszem, soha senki nem fogja Debrecent úgy megfogalmazni, ahogy abban az „óvikötőben” ő megfogalmazta. Egy kicsit ködös volt ezekkel az Eddákkal meg nibelungi dolgokkal, de akkor nagyon kevés józan ember volt. Akár balra volt örült, akár jobbra volt örült. A háborúban nagyon sokan meghalnak, ilyenkor örültek az emberek, és valahogy készülnek a folytatásra, és nem lehetett biztos, hogy mi a következés.

Mikor majd Hódmezővásárhelyre kerülök tanárnak, mikor elmegyek hazulról, és abban a bizonyos alberleti szobában lakom, és jön ez a felismerés, hogy nincs körülöttem senki, hiszen a háziasszony éli a maga életét, foglalkozik a kisfiával, fogadja a vendégeit, én, ha át nem megyek az iskolába, vagy el nem megyek az apám rokonságához, akkor valahol mindig megütöm magamat. Akkor én már Bécs után vagyok, én tudom, hogy mibe megyünk bele, és mi következik, pontosan tudom, és azt is tudom, hogy énnekem most azért van momentán állásom, mert hogy a férfiak mind kimennek a frontra. Tehát egy csomó női arc néz a gyerekekre. Ez nem lesz ennyire ilyen Hódmezővásárhelyen, de ott is többségben nők vannak, alig van egy-két férfi tanár. S ott már azért elér bennünket a háború. Úgyhogy ott hosszú novellákat írok, ha megvan, akkor majd megmutatom neked, csak nem tudom, mert rengeteg mindent tartottam anyámnál. Nem minálunk tűnt el, ha eltűnt. Hanem akkor az első rablásnál tűnt el. Mint egy irodalomtörténész, összeállítottam az első betűimtől kezdve napjainkig, amit írtam. El is tettem. Anyám is eltette. Ha loptak, azért tették, mert általában csak autogramos könyveket loptak és hozzám írt leveleket. Különféle írók által hozzám írt leveleket. Meg nekem dedikált verseket, meg rólam írt verseket. Azokat lopták. Valakit a személyem érdekelt nagyon. Valószínűleg fel fognak bukkanni valahol múzeumokban, vagy pedig valamilyen kiállítótermekben.

Az igazi élmény a háborúval jött meg. Addig nem volt élet, addig volt Szu-Csong herceg meg Winnetou, meg *Éneklő bolond*, meg minden hasonló. Csináltam magamnak egy fals életet, ami nem volt azonos se azzal, amit otthon, Szabóéknál éltem, sem azzal, amit szerettem volna magamnak. Mert én azt hiszem, hogy tulajdonképpen karthauzi barátnak születtem, adjanak nekem egy könyvet és menjen ki mindenki. Vagy pedig hagyjanak, hogy én a témámon gondolkozzam, és akkor leverem a gépen a szöveget. Géza mindig csodálkozik, hogy igazán soha nem akarok sehova se menni – kivéve színházba, az nagyon érdekel, az mindig.

KL: És mondd, amikor költőnek indultál, nem is gondoltad, hogy prózaíró is akarsz lenni?

SZM: Nem. Én azt mondtam a férjemnek, hogy én nem tudok prózát írni. Azt mondta, hogy az Isten áldjon meg, hát amit beszélsz, az a magyar epika. Ahogy előadsz, mikor elmondasz egy történetet, hát ne viccelj. Agyonütlek, ha nem írod meg a történeteket, amiket mesélsz a borzasztó debreceni típusokról, vénlányokról, gyerekekről, amikor beszélsz róluk. És így született az *Ókút*. Ezek az emlékezések a gyerekkorból. Addig eszembe se jutott, hogy én prózát írjak. Amit írtam, arról meg voltam győződve, hogy más ember nem érti, ha én magamnak írok, mert nem érez belőle semmit. Egész komolyan ezt hittem.

Hogy megírhattam az első könyveimet, az megint Tibornak köszönhető, aki megfőzte vasárnap az ebédet, mert akkor hajnaltól estéig írhattam a *Freskót*. Ez volt az első. Aztán addig bosszant Tibor, míg meg nem írom az *Ókutat*. De nem azzal kezdtem.

KL: A *Freskót* mikor kezdted el írni?

SZM: Piroska temetésén, '53-ban. '53-tól '56-ig megcsináltam a *Freskót*, *Az őzet* és a *Zsófikát*. És nem tudott róla senki, csak Ágnesék. Náluk volt a kézirat egyik példánya, a másik Debrecenben.

KL: Írógéppel, tollal, ceruzával – mivel írsz?

SZM: Mióta élek, írógéppel.

KL: És azon hogy tudsz javítani?

SZM: Ne akard, hogy egy igazi Szabó-kéziratot láss, mert a frász kitör.

KL: Kézzel javítod?

SZM: Persze, azt nem lehet géppel, de azt élő ember a Dobos Évikén kívül, aki a gépíróm, senki el nem tudja olvasni. Mondjuk, azt írom, hogy *szabadság*, kérdem a Gézát, nézd csak, mit írtam itt, Géza azt mondja, hogy: *Fekete Péter*.

KL: Értem, de még nem volt a Dobos Évike, azelőtt ki gépelte?

SZM: Szobotka.

KL: Ennyire ismerte a te írásmódodat?

SZM: Sok mindent tudott, amit nem tudott senki. Ő mindent tudott. Főleg, ha rólam volt szó, meg is fejelte önmagát. Én ahhoz ideges vagyok, és sajnós nyugtalan és türelmetlen, hogy le is másoljam. Nem tudok más lenni. Azt csinálja más. Én kijavítom úgy, hogy amikor én azt írom, hogy *szabadság*, más meg azt olvassa, hogy *Fekete Péter*. Például a Kamilla történetét a novelláskötetben kilencszer írtam meg.

KL: A *Névjegyek* címűt a *Mézescsók Cerberusnak* című kötetben, amely a családodat idézi fel. És akkor ugyanolyan fehér papírra kezded megint.

SZM: Nem mindig.

KL: És el is téped? Nem marad meg?

SZM: Meg is taposom. Megy a tűzbe. Csak egy olyan órült ír mindig, mint én. Vagy aki annyira haragudott, mint milyen én voltam. Mert azt, hogy én hogy tudok haragudni, azt sose akard tudni. De a hozzátartozók maradéka is megérezte, hogy én haragszom. Mert akkor kitör a világháború. Sose mondtam, hogy én jó keresztyén vagyok. Soha nem tudok megbocsájtani.

A csillagórákból könyv született

Herczeg Jánossal beszélget Staar Gyula

Herczeg János (1934) az Eötvös Loránd Tudományegyetemen szerzett matematika–fizika szakos tanári diplomát 1956-ban. Először Ócsán, a Bolyai János Gimnáziumban, majd Kispesten egy kísérleti szakmunkásképző középiskolában tanított (közben félállásban az ELTE Geometriai Tanszékén is), végül a Berzsényi Dániel Gimnáziumba került, ahol a speciális matematika tagozatos osztályokban dolgozott. Egyetemista korától, 1954-től lett állandó szerzője az *Élet és Tudomány*-nak: *Bizám Györggyel* közösen írta a *Logar Miska feladatai* rejtvényt sorozatot, melyből 1958-ban könyvet is megjelentettek. Utóbb a lapban *Fenyő Béla* főszerkesztő javaslatára és tanulságos lektorálásával *Bizám és Herczeg* országos mozgalmat indítottak *A gondolkodás iskolája* feladatmegoldó versenyükkel. A cikksorozatból a Műszaki Könyvkiadó gondozásában két könyv született, a *Játék és logika 85 feladatban* és a *Sokszínű logika*. Mindkettőt többször kiadták magyarul, de lefordították német, orosz, lengyel, szlovák és cseh nyelvekre is. *A gondolkodás iskoláját* később *Reiman István*nal, utóbb *Pataki Jánossal* 2008-ig szerkesztette.

Herczeg János 1974-ben a Magyar Rádió munkatársa lett, az *Iskolarádió* egyik szerkesztője. 1989-ben az akkoriban kialakult tematikus tudományos ismeretterjesztő magazinműsor készítőinek, a *Gordiusz műhelynek* a vezetője. Rádiós pályafutásának egyik kiemelkedő teljesítménye *Vekerdi László* tudomány- és kultúrtörténeti esszé sorozata, *A véges végtelen*. A negyedszázad folyamán több mint kétszáz adást készítettek, az első húszból 1996-ban hasonló címmel könyvet írtak. Az *Élet és Tudomány* ismeretterjesztő lapnak 1995–2004 között főszerkesztője. Beszélgetésünk új könyvének születése körül forog, a közös jó barát emlékét idézve.

– Csillagórák Vekerdi Lászlóval. *Ez a címe a Typotex Kiadó gondozásában megjelent könyvednek. A Magyar Rádió példa nélkül álló tudomány- és kultúrtörténeti sorozatából szemelvényezett e kötet. A véges végtelen címmel 221 adást készítettek Vekerdi Lászlóval. Mikor és hogyan találtak egymásra?*

– Pályaelhagyó tanárként a hetvenes évek derekán kerültem a Magyar Rádióhoz. Az Iskolarádió munkatársa lettem. Volt egy kultúrtörténeti sorozatunk, a *Messziről messzire*. Befejezéseként diákvetélkedőt szerveztünk, ahol iskolák csapatai versenyeztek. A zsűri elnöke Benedek István volt, egyik tagjának pedig Huszárék (Huszár Tiborné a főnököm volt) Vekerdi Lászlót javasolták, akiről akkor hallottam először. Az öccsét, Vekerdi Józsefet,

s különösképpen az unokaöccsét, Vekerdy Tamást sokkal többen ismerték. Vekerdi László azonban csak egy szűk értelmiségi réteg számára jelentett sokat. Meghívtuk, s megjelent egy vékony, élénk mozgású ember, gyors gesztusokkal, boglyas hajjal, feje búbjáig föltornyosuló hatalmas homlokkal. Kicsit megijedtem, mit művel majd a gyerekekkel. Elkezdődött a vetélkedő. A zsűri a szokásos, tanáros módon értékelte a diákok gyakran csacska válaszait; elég laposnak ígérkezett a műsor. Ám jött Vekerdi László! Kapásból megmutatta, hogy bár a kérdéseket a műsorkészítők elég hülyén tették fel, ennek ellenére a gyerekek válaszai rendkívül okosnak bizonyultak, olyan problémákra mutattak rá, amelyek ma a világ vezető kultúrtörténezeit is foglalkoztatják. Lám, a fiatalok a maguk természetes eszével átlépnek a konvenciókon, sugallta, és ezt meggyőzően bizonyította is. A gyerekek kivirultak, mindenki élvezettel hallgatta Vekerdi szellemi bűvészműtatványait – csak mi, rádiósok izzadtunk, mint a kurta kígyó. Laci csupa olyant mondott, amiről soha sem hallottunk, teljesen új megvilágításba helyezte a tényeket, úgy emlékszem, remek adás kerekedett.

Elhatároztam, hogy ezzel az emberrel, aki ennyi érdekeset képes mondani a világról, műsört készítek. Felhívtam az Akadémia könyvtárában, kértem, találkozzunk, beszéljünk egy új műsor tervéről. Morgolódtam, hogy neki nagyon sok a dolga, de hát rendben, beszélhetünk róla, mert „a megélhetés, ugye, a megélhetés...”

– Akkor a rádióban fizettek az interjúalanyoknak?

– Ahol Benedek István fellépett, ott nem lehetett nem fizetni. Ha hívtuk, első mondata mindig az volt: Mennyit adtok? A második: Kevés! No, Laci azért nem gazdagodott meg a későbbi esszéesorozaton. A Magyar Rádió az irodalom egyik nagy mecénása, a tudományos ismeretterjesztésnek kevésbé.

Szóval, megbeszéltünk egy időpontot. Dokumentumfilm-szerű emlékem: nem a Pagodában találkoztunk, hanem a Rádió másik bejáratánál, beültünk a „Pollák-büfé” kis sarokasztalához. Három műsorgettervvel készültem, az első kettő valamilyen ravasz szempontok szerinti válogatás, érdekes kapcsolatok megmutatása volt. Blikkfangos lehetőségek, ahogy az a médiában kell, próbáltam én is villogni. Megélhetés ide, megélhetés oda, rögtön visszavágta őket. Nem, nem, hülyeség, érdektelen! Kávét nem kért, nem bírja a gyomra, kólát sem, mert attól meg kiütései lesznek. Semmivel sem lehetett megkínálni, ráadásul az elképzeléseimet is leszólta, egyre kínosabbá vált a helyzet. Érződött, már menne is, de ha már idefáradt, előhozakodtam a harmadik tervemmel, amit, megvallom, elég banálisnak tartottam. Mondtam, hogy a *Messziről messzire* vetélkedőn a kritikáiból kivettem, nem úgy van ez a tudománytörténet, ahogyan köztudott. Mi lenne, ha egy sorozatot készítenénk az ember felemelkedéséről a legújabb kutatások alapján. Kezdhetnénk az ősembernél, egy-egy fontosabb áttörésnél belemehetnénk a részletekbe, hatoljunk a közhelyek mögé, nem kell sietni – tettem hozzá sietve, mert igencsak ráncolta a homlokát. Magam is meglepődtem, amikor rövid töprengés után azt válaszolta, hogy ehhez lenne kedve.

– A Vargha Domokossal közösen írt *A világ kereke könyve* akkor már megjelent?

– Igen, valami olyasfélében szívesen venne részt, mondta. Hamarosan hozott egy szinopszist, nemrég megtaláltam:

„Napjainkban immár az egész emberiséget egyetlen technikai és természettudományos civilizáció fogja össze, és szorítja, akár akarja, akár se, akár lelkesedik érte, akár gyűlöli. Ez az egység és ez a – divatos szóval – hatékonyság merőben új jelenség, olyannyira, hogy ma még az ember alig tud számolni lehetőségeivel és veszélyeivel, és aligha értheti azt meg, ha csak a mai fejleményekre figyel. Látnia kell, hogy miféle s honnan gyűlt tudáshalmazt lobbantott lángra az új tudomány szikrája, s ismernie kell valamennyire a múlt mai fejlődéstől merőben eltérő útjait is. A tudománytörténet-

írás és a tudományfilozófia ezt a tisztánlátást, vagy legalábbis tisztábban látást hivatott szolgálni a maga eszközeivel..."

Jellegetes Vekerdi-szöveg. Könnyed, elegáns, helyenként költői, miközben filozofikus élmények felé mutat, merthogy Laci nem csak hülyézni tudott. A továbbiakban tömören utalt rá, hogy Európa szerepe meghatározó volt korunk gondolkodásának kialakulásában, azt kell vizsgálni, hogyan gyűlt ide az a kritikus tömeget meghaladó tudáshalmaz. Ez mindvégig vezérelv maradt, pedig hát kezdetben nem is sejtettük, milyen kihívásokkal kell napjainkban szembenéznie Európának.

– *Hogyan alakult kettőtök beszélgetésévé A véges végtelennek elkeresztelt műsor?*

– Úgy indultunk, hogy diákoknak tartott előadásokat. A Berzsényi-gimnáziumból hívtam őket. Vállalkozó szellemű fiatal történelemtanárukkal, Dobos Gáborral körben leültek az érdeklődő jelentkezők, matektanárunk, Pataki János is eljött. Laci prelegált, de ha akartak, kérdezhettek. Néha egészen komoly beszélgetés alakult ki, amitől Laci belekesedett. A Lascaux öröksége rész végén szinte sámáná alakulva játssza el a leghíresebb kép értelmezését. Amikor megkérnek, hogy idézzem fel hangját, a beszélgetések hangulatát, rendszerint ezt adom le. Remek színész volt, többnyire magát alakította, és egy sokszínű személyiségnek széles a repertoárja. A gyerekek nagyon kedvelték. A rádió technikusai azonban szenvedtek a felvételnél, mert nem volt elég az ő hangját rögzíteni, miközben izgett-mozgott, hanem a 10–15 hozzászólónak is kellett valamilyen mikrofon. A felvételt mégis igyekeztek a lehető legjobban megoldani, mert nekik is nagyon imponált az előadó lobogása, de mondogatták, ilyen körülmények között nem garantálhatják a hangminőséget.

1982. december 1-jén sugározta a Magyar Rádió *A véges végtelen* első adását, *Kavicsösvény* címmel. A tervezett húsz résznek 1986 októberében értünk a végére. Közben fogyatkoztak a gyerekek: hol tanulmányi versenyekre kellett készülniük, hol focibajnokság volt, négy évig nehéz egy programot életben tartani. Néhány tagú kerekasztalra szűkültünk, a kérdéses többnyire rám maradt. Gondoltam, beszélgessünk akkor már inkább csak mi ketten. Így a stúdióidőnek sem leszünk kiszolgáltatva, elmehetek hozzá egy riportermagnóval, otthonában, megszokott környezetében mondhatja a magáét, a maga módján, én követem a mikrofonnal. Egy-egy ötleténél a hozzávaló könyveket lekaphatja a polcairól – vagy inkább keresgélheti a hatalmas halmokban. Csak a magunk idejével gazdálkodunk, ebben is megvalósul a „nem kell sietni” munkahipotézis. Így alakult ki *A véges végtelen* végső formája, amire talán a riportesszé elnevezés illik a legjobban.

– *Ő mennyit készült ezekre az előadásokra?*

– Gyakran húsz-harminc oldalas szakanyagokat írt egy-egy felvételhez. Te is ismered ezeket a jellegzetes Vekerdi-flekket, a lap tetejétől a legaljáig, margó nélkül, szimpla közzel, a lapszélre kiírt sorokkal. Két normál gépelt oldalnak felelnek meg. Mondogattam neki: – Elég, ha csak az idézeteket írod le és valami vázlatot, a felvételen rögtönözhetsz, módosíthatasz, vágott anyag lesz. – Nem, nem, nem! Én csak arról tudok igazán beszélni, amit korábban leírtam. Csak írásban gondolkozom alaposan – tiltakozott.

Az idézetanyag az egyik nagy érték, különböző korok történészei, filozófusai, művészei felelgetnek egymásnak, remekül összeválogatva. Szövegeik túlnyomó többsége nincs meg magyarul. Viszont Laci, ha olvasott egy új könyvet – és már csak a könyvtárosi munkája, a szerzeményezés miatt is rengeteget olvasott –, ami részlet megtetszett, azt rögtön lefordította. A fordításaiba rendszerint a saját ötleteit is beépítette. Aztán a szemelvényeket körüllemélkedte, kommentálta olvasónapló-szerűen. Hozzáfűzte a nézeteit is, nyomdakészen fogalmazva.

A leírtaknak aztán csak töredékei kerültek egy adásba, azok is óriási módon átalakítva. A felvétel közben, érzékelve az idő múlását, kezdte átszerkeszteni elképzeléseit. A rövidítéssel persze átalakult a kompozíció, máshova kerültek a hangsúlyok. A mondanó egyes részeibe már nem volt érdemes belekezdeni, akkor viszont mást lehetett kicsit részletesebben. Otthonosan mozgott mindenütt: ha ebbe az utcába most nem mehetünk be, akkor kanyarodjunk másfelé, arra is van ám valami nagyon érdekes, amit ugyan nem terveztünk, de ha már erre járunk... Így mégiscsak lettek rögtönzések. Utólag aztán ehhez is születtek szakanyagok pótlásként, meg a kimaradt részekhez is újabbak, mert azok azért fontosak, és ha már visszatérünk... Lénárd Sándor írja, ha a braziliai erdőben kiköpsz egy narancsmagot, akkor ott jövőre már narancsot szedhetsz egy új fáról. Ilyen televény volt Laci tudása. Minden szerkesztői beavatkozás azonnali burjánzást eredményezett.

– *Akkor szabványosnak nemigen volt nevezhető a műsorkészítő munkátok.*

– Nem 221 darab rádióműsor készítése volt ez, hanem egy interaktív, önmagára visszaható munkálkodás, sok éven keresztül, bár változó sűrűségben, de nagyjából folytonosan. Ez volt a véges végtelenség nagy előnye, hogy lehetett rá számítani. Ha valahol valamit találtunk, azt érdemes volt begyűjteni. A vázolt, öntörvényűen divergens munkamódszerrel általában több adás anyagait érleltük, s miközben egy megvalósult, gyakran 2-3 újabbnak a kezdeményei indultak növekedésnek. Nyilvánvaló volt, hogy a korlátokkal mit sem törődő lehetőségekből is csak véges számú adás keletkezhet, de nem törődünk vele. Mint ahogyan élünk...

– *Megmaradtak Vekerdi Lászlónak a felvételeket előkészítő, leírt szövegei?*

– Ez a szövegszövevény – nekem másodpéldányokat adott – ott lehet az Akadémiai Könyvtárban, a Vekerdi László-hagyatékban. Laci lánya, Judit kutatható letétbe helyezte. Rengeteg értéket, ötletet lehetne belőlük kitermelni.

– *Hogyan használta az előre leírt szövegeit a beszélgetéseknél?*

– Rendszerint úgy indult a felvétel, hogy a leírt szövegét kezdte fölolvasni. Feszülten figyeltem, mikor szűrhatok be valamilyen kérdést vagy megjegyzést, amire reagálnia kell. A második, harmadik közbeszólás után letette a papírjait, s ettől kezdve már szabadon beszélt. Csak fél szemmel nézte a kéziratot, lapozgatott, innen-onnan idézett belőle, kezdett kötetlenné válni az egész. Közben olyasmikre is kitért, amikről egy szó sem esett az előkészített szakanyagban. Néha elszaladt egy könyvért, lázasan lapozott előre-hátra. – Na, ez az! Figyeld csak, mit mond erről! És máris egy másik hegyről nézegettük a túránkban eredetileg tervbe vett csúcsokat.

Mikor Laci elkezdte fél szemmel nézni az irományát, én is odasandítottam a magnó-kazettára, mennyi ment le. Ennyivel hosszabb lehet a felvétel, mert az eddigi részt úgyis levágom. A kizökkentő kérdéseket, esetleg dühbegurító véleményt persze már előre kigondoltam, hiszen a szakanyagot korábban megkaptam, de mikor a felvételre került sor, legtöbbször újabb papírokkal hozakodott elő. A spontán fogalmazásban pedig erősen átalakultak az előre leírt összekötő szövegei. Nehéz feladat volt a riport, sokat segített tanári múltam. Mert a tanítás is úgy van, hogy tisztességgel felkészülünk az óráinkra, feltesszük a probléma megoldásához vezető kérdéseinket, amikre aztán a gyerekek a legkülönbözőbb válaszokat adják. Ilyenkor nem szabad rájuk erőltetnünk a saját gondolatmenetünket, a legjobb, ha az övéken indulunk tovább, úgy próbálunk eljutni valamilyen bizonyításhoz. A folyamatos készenlét, a megosztott figyelem, a gondolatmenetek alakítgatása felpörgeti az ember agyát, egy-egy ilyen óra borzasztóan elfárasztja a tanárt. Egy nap ily módon, ilyen ütemben, 2-3 óránál többet nem lehet tanítani. Sohasem értettem, miért akarják megemelni a tanárok óraszámát. Biztosan a színvonal rovására megy.

Szóval, az a gyakorlat, teherbírás, amit tanár koromban másfél évtizedig mindennapi munkával megszereztem, sokat segített a Lacival folytatott beszélgetéseinknél. És ezt kellett használnom az Iskolarádióban, ahol kollégáim már korábban kidolgozták ennek a folyamatnak a rádiós módszereit. A türelmes mikrofonok és a néha türelmetlen hangtechnikusok előtt spontán dolgozni a gyerekekkel, majd a „hangzsákmányból” kiválogatni a gondolati elemeket, Schiller Róbert szavával élve: in statu recipiendi. Ez a magyar Iskolarádió műhelyének specialitása volt, ami nagy elismerést aratott a nemzetközi konferenciákon. Mások fölolvastak, színészekkel vettek föl tantörténeteket. Én ezt a rádiós módszert készen kaptam.

– *Kíváncsi vagyok néhány technikai részletre. Amikor ketten maradtatok, milyen időkorláttal dolgoztatok?*

– *A véges végtelen* egyes adásai 30 percesek. Ebben a szövegrész 25–26 perc lehetett. A gondolati egységek elválasztásánál 2–4 rövid zenei bejátszás, a szignál, konferálás elején-végén, ez összesen 4–5 percet vitt el. A hanganyag felvétele csaknem másfél óráig tartott. Keresgélésnél, taktikai megbeszéléseknél leállítottam a magnót. 90 perces szalagot vittem, s figyelmeztettem, ha a kazettát meg kell fordítanom, akkor tartalmi részeket is ki kell majd vágnom. Persze többnyire fordítanom kellett, főleg, ha hosszú volt a felvétel. Az volt jó, ha a felvett értékes hanganyag nem volt több 45–50 percnél. A vágás során ezt tartalmi csonkulás nélkül lehetett a felére csökkentenem.

– *Hogyan?*

– Amikor a papírjai mellől sikerült kicsálnom a szoba közepére, és már ott folyt a tánc, akkor sok szép esemény történhetett. Laci menet közben újabb és újabb színeket vitt gondolatmenetébe, amit gyakran újrafogalmazott, egyre pontosabban. Futtában patkolta a lovat. Az én feladatam kettős volt: érdemben kellett hozzászólnom, labdákat adva fel Lacinak, illetve képviselnem a hallgatót, rákérdezve a kétséges részletekre. Így a beszélgetés közben ismét végiggondolta a dolgot, újra elmondta, helyenként sziporkázóan, egy-egy ötletétől felvillanyozva. A változatokat azután selejtezttem, illetve montíroztam. Itt világosabban fogalmazott, de ott volt egy frappáns mondata. Kiveszem onnan, beillesztem ide, és csodák csodája: hangmagasság, ritmus, hangsúly stimmel. Mintha egybement volna, pedig eredetileg volt közte tíz perc. Ezek a szerkesztő csillagpillanatai. Érdekes a gondolat születése! Darabokban jön világra, de tudat alatt emlékszünk saját magunkra. Ez a rádiószerkesztők gyakori élménye, nem lehet véletlen.

Amikor úgy 30 percre leszorítottam a szöveget, már nyert ügyem volt. A tisztítással megnyertem a hiányzó időt, még kis gondolkodási nyegegéseket, hatásszüneteket is meghagyhattam itt-ott. A vágás 2006-ig kemény munka volt, megszámlálhatatlan ragasztást igényelt. Azután megjött a digitális technika, de áldását már csak egy évig élvezhettem. Matektanárként ugyanígy jártam a zsebszámológépekkel, de a *Csillagórák* megírásakor az internet már a legjobbkor jött. Laci követéséhez folyamatos nethasználat kellett. Egyszermind az ő műveltségével tesztelhettem a tartalomszolgáltatást, a kétéves munka közben jól érzékelhető fejlődést észleltem.

– *Mennyit dolgoztál egy-egy ilyen adás véglegesre formálásán?*

– Kétszer, vagy háromszor 4–5 órát. Mikor a nagy figyelmet igénylő, folytonos döntésekből álló munkába belefáradunk, nem érdemes tovább erőltetni. Kimerülten már csak ronthat az ember, nem vesz észre fontos részleteket, kapcsolódási pontokat. Ha szerencsém volt, két nekifutással összeállt, ha nem, akkor harmadik menet is kellett. Különös élmény egy Vekerdi László-színvonalú ember órányi beszédével 10–15 óráig foglalkozni.

Felgyorsítva a fölépítését átlátni, ritmusát megfigyelni, egyes részleteire akár tízszer is visszatérni. Nemcsak a tartalmát tudod már kívülről, hanem minden bakiját, indulati elemét, hangszínváltását; érzed elbizonytalanodásait és telitalálatainak örömét. Hol fárad el, hol élénkül fel újra... Kitüntető bizalom, hogy valaki így kiszolgáltatja magát neked, orvosi-papi kötelezettséget érzel, hogy a tudásod szerinti legjobbat hozd ki belőle. Ki számolja ilyenkor az időt? Nekünk az idő nem volt pénz, csupán egy dimenzió, mint az eldobott kőnek.

– *Hús adásban egyeztetek meg. Hogyan lett ebből 221?*

– Négy év alatt, 1986 októberére, végére értünk a tervezett hús adásnak. Eljutottunk Platónig, Szókratészig (Platón Szókratészéig) és a görbe tükröt mutató Arisztophanészig. Laci azt mondta, ennél tovább nem érdemes menni, itt az emberi gondolkodás a csúcspontjára ért. A 20. adás címe ki is mondta: *„Ideális betetőzései a valóságnak”* [Fülep Lajos]. Onnan kezdve lehet ugyan újabb dolgokról elmélkedni, de már csak ugyanazon a szinten, amelyen ők tették: vitatva, absztrahálva, idealizálva vagy öngúny torzképében szemlélve. *„Ami ezután következik, az csak folytatás vagy visszaesés. Arisztotelész?! Epigon! Nem érdemes folytatnunk, legyen itt vége!”* – határozott. Tudomásul vettem.

Főnökeim a rádióban, szerencsére, nem voltak ilyen beletörődőek. Horváth Ida kijelentette: *„Vétek lenne abbahagynotok! Minden újabb adás, amit ebből az emberből kipróbálsz, nyeresége a Rádióknak.”* Újra megküzdöttem hát Lacival. Már könnyebb volt.

– Na jó, folytassuk, de ugorjunk rögtön a középkorba, a mezőgazdaság forradalmához, a malmokhoz, a bütyköstengelyhez, az ökörhöz, a katedrálisokhoz és az egyetemekhez. A középkorról sok téveszme kereng, pedig van néhány olyan teljesítménye a technikában, az iskolarendszerben, a teológiai absztrakciókban, ami túllép a görögökön, legalábbis más. Ekkor alakult ki az Occidens, a Nyugat. A hellenisztikus korszakot hagyjuk ki.

– A középkori skolasztikusok minduntalan Arisztotelészre fognak hivatkozni – kardoskodtam –, nem gondolkoznál azon, miként lehetne mégis áthidalni ezt a nagy ugrást?

– Jó, jó, majd megnézem – dörmögte.

– *És megszülettek az Arisztotelészről szóló műsorok...*

– Kezdődött az *„Egy olvasó Athénbe érkezik”* adással. Figyeled, milyen sejtelmesen indít!

– *Olvasó?*

– Igen, én sem tudtam korábban, hogy Arisztotelészt olvasónak nevezték egyesek, amihez persze kellett a könyvtár. Aztán a peripatetikus iskolák... Laci egyre jobban belemelegetett. Sorolom tovább a címeket: Alexandrosz nevelője – *„A polisz összetartója az arányos viszonzás”* – *„Az ember természeténél fogva tudni vágyik”* – *Szolgamaszok alatt* – *„Ment-e a könyvek által a világ elébb?”* Ezek az adások mind-mind Arisztotelész körül forogtak, és sok mindenben a mához szólnak, elég, ha csak a politikafilozófiai alapokra gondolunk. Meglepően arisztotelianusok vagyunk, ha nem a természettudományokról van szó. Laci felülbíráltta magát, és alaposan belemélyedt a hellenizmus és a késő antikvitás korszakába, beleértve az arab tudósokat, gondolkodókat is. Érdekes, a kínaiakra nem tért ki, talán mivel közvetlen hatásuk nem volt akkor az európai kultúrára. Így azután a középkorhoz csak az 57. adásban, 1990 áprilisában érkeztünk el. A három és fél év alatt Laci óriási és szerteágazó anyagot mozgatott meg, általános műveltségünknek igencsak tágítva a horizontjait. Úgy gondolom, ő is „olvasó” volt, aki a ptolemaidák, majd a rómaiak birodalmába érkezett; sokat tanult, többnyire a naprakész specialistáktól. Például az arab származású francia tudománytörténészek munkáiból.

A több mint 30 adásból *A véges végtelen* II. kötetét akkor kellett volna megírni, de hatalmas munkának ígérkezett, ráadásul Laci – mit sem törődve a realitásokkal – még a középkort is hozzá szerette volna csapni, miután az átmenet évszázadokra kenődik szét.

– A véges végtelen *kultúrtörténeti esszéfolyamnak vannak jól elkülönülő szakaszai?*

– A középig még szakaszokra tudnám osztani, bár ott is vannak átfedések, visszatérések. A középkorban vagy négy vonulatot tekintettünk át. Külön sorozat készült a technikáról, a városokról, az egyetemekről, a lovagi kultúráról és az egyes nemzetek anyanyelvi irodalmának kialakulásáról. Ez utóbbi: Chrétien de Troyes költészete, a Nibelung-ének, a Roland-ének persze korának gondolatvilágát, eszmerendszerét, szokásait, etikáját dokumentálja, amit minden későbbi kor újraértelmez a magáéval kölcsönhatásban.

A kilencvenes évek második felében a polgárság, a városi kultúra, a professzionális közigazgatás, államvezetés volt az esszék témája. Aligha véletlenül. Ötletszerűen kikapok néhány címet ebből az időszakból: *Kalmárból üzletember – Pénzből pénz – A közjó kútjai – A civikus erények – A közjó több, mint az egyéni jók összege – Himnusz a városhoz – A nyomor nyomában – Polgárból újra jobbágy – Város és nemzet – Tisztesség és haszon – Nemzetek országok – Államépítő hivatal – A szent érdek nevében – Város, ország, birodalom – Világi javak vetélkedése – Mindennek ára lett... Nem történt primitív aktuálpolitizálás, mindössze a késő középkor-kora újkor olyan tükörnek bizonyult, amelyben a jelenkor sorskérdéseit is megpillanthatjuk, és nézhetnénk mindmáig, mert „nem az idő halad: mi változunk”.*

Másfélszáz adás után, 2000-ben belementünk a 16–17. század tudományába. A sorozat meglehetősen csapongóvá vált. Főleg Descartes színre lépése után. Descartes optikájához kapcsolódtak Newton optikai kutatásai, azután megint Descartes, majd visszaugrottunk Galileihez, aztán újra előre a Royal Societyre, aztán megint Descartes-ok, majd a mikroszkóp világa és ismét Descartes. Két-három összefüggő esszé, de aztán az egyiknek valamelyik részlete – többnyire a háttér tanulmányok közben talált érdekesség – indukált egy-egy újabb témakört, amit be kellett szúrni a sorozatba. Galileit igyekezett kerülni, hiszen készült, majd megjelent könyve, az *Így él Galilei*, de nem nagyon tudott elszakadni tőle. Viszont, ha még néhány évig egészséges marad, megszülethetett volna az *Így él Descartes* is.

– *Newtonról is nagyon jó könyvet írt, Így élt Newton címmel.*

– Nagy veszteség, hogy a newtoni fénykorba már nem érkeztek el az adások. Laci itt sok mindent tudott volna letenni az asztalra. „Rettenetesen unalmas, sótlan pasas” – mondta, de amikor beszélni kezdett róla, minden olyan érdekessé vált.

Tehát *A véges végtelen* utolsó időszaka már nem szakaszolható, olyanná vált, mint a püspökkenyér, amiben ez is van, meg az is van. Itt Laci inkább a tudomány második vonalára fektette a hangsúlyt. A nagyokról már sokat tudunk. Lényegesen kevesebb az ismeretünk azokról, akik úgy hatottak a tudomány fejlődésére, hogy előkészítették a híressé vált tudósok útját. Hosszan méltatta például Henry Oldenburgot. Kíváncsi lennék, hány olvasónk hallott róla. 1619–1677 között élt, a Royal Society titkára volt. Összefogta a testületet, az akadémia összes ügyét ő intézte. Folyamatosan óriási levelezést bonyolított a világ minden tájával. Laci külön hangsúlyozta: „saját zsebből!” Alapító szerkesztője a *Philosophical Transactions of the Royal Society*-nek, a levelezés egy része a kéziratok begyűjtésére, szerzők felkutatására irányult. Levelet írt például Itáliába, Marcell Malpighinek, aki felfedezte a hajszalereket, tisztázva ezzel a keringés mikéntjét. Oldenburg kérte a kitűnő mikroszkóposzt, nem vizsgálná-e meg a selyemhernyó anatómiáját, talán felfedhetné a selyemszál titkát, ami az ipar számára rendkívüli hasznú lenne.

Kiterjedt kapcsolatrendszere révén egyszer levelet kapott egy cambridge-i orvostól, akitől biológiai kutatásairól kért cikket. Az orvos levelének volt egy kis záradéka, melyben felhívta Oldenburg figyelmét arra, hogy van itt egy fiatalember, aki nagyon egyéni matematikai utat talált a mozgásfolyamatok leírására. A neve Isaac Newton, bizonyos, hogy még hallani fog róla. Képzeld el, a XVII. században egy orvos ezt képes volt megítélni!

Nemrég Angliában húszévi munka eredményeként kiadták Oldenburg teljes levelezését [Marie Boas Hall]. Laci erre lecsapott, s Oldenburg főszereplője lett *A véges végtelen* több adásának. De említhettem volna Peiresc vagy Aldrovandi nevét, gyanítom, szintén nem csengenek ismerősen, Mersenne vagy Tycho Brache már inkább, pedig a tudomány kibontakozásáért egyaránt sokat tettek. Nos, mindnyájan szereplői *A véges végtelennek*.

– *Vekerdi Lászlónak mindig is szívügye volt a háttérben levő értékes emberek felmutatása.*

– Emellett vallotta, hogy a tudománytörténet-írás is most fordul a nagyokat előkészítő emberek felé. Meglehet, ez inkább csak ürügy volt ahhoz, amit mondasz, hogy az őt oly jellemző etikai magatartáshoz igazodhasson: a sztároltakkal szemben a háttérben levők mellé álljon.

Nagyon biztatom azokat a fiatalokat, akik tudománytörténet-írásra adják a fejüket, búvárolják meg Vekerdi László munkáit. Akár úgy, hogy meghallgatják *A véges végtelen* adásait, talán lesz belőlük egyszer egy hangoskönyv, akár úgy, hogy elolvassa tanulmányait, ötleteket merítenek belőlük. Azokat aztán kiteljesíthetik további szakirodalommal, levéltári kutatásokkal. Lacinak sohasem volt kedvére való munka levéltárakban cédulázni, kivéve talán azt az időszakot, amikor a Rényi Alfréd vezette Matematikai Kutatóintézet könyvtárában dolgozott.

– *Ellenben alapmunkák sokaságát olvasta hihetetlen hatékonysággal.*

– Igen, és leginkább a tudománytörténet története foglalkoztatta. Az *Így él Galilei* vagy tíz Galilei-képet elemez, és – mint a cím mondja – az átváltozások napjainkban is tartanak. A különböző felfogásokat, megközelítési irányokat, a nagy értelmezési áramlatokat szeretne összevetni, vitatni. Erre különleges adottságai voltak, hihetetlenül nagy memória, rendkívüli keresőprogrammal. A szeme nagyon éles volt, és választékosan, gyakran érzelemtől sem mentesen fogalmazott. A dokumentumokat feldolgozó, levéltározó tudománytörténészek nem mind szerették, amit meg is lehet érteni. Végtére az ő anyagaikkal dolgozott, olykor talán nagyobb leleménnyel. De mindig pontosan megnevezte a forrásait, és mások teljesítményét nemhogy elismerte, de szinte magasztalta. Ismeretlen vagy elfelejtett kutatók, történészek, írók százait, nem túlzok, százait vonja kölcsönös gondolataik fényébe.

– *Vekerdi László naprakész volt a tudomány világában is.*

– Ebben sokat segített neki, hogy a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában a szerzeményezés volt a munkája. Egyszer mutatta az egyik szobában a plafonig bepolicozott falakat, ahol semmi más nem volt, csak a referáló folyóiratok, kiadványok a világ minden tájáról. Azok alapján javasolta, mit érdemes az Akadémiának megvásárolnia. Neki való munka volt. – Egy könyvtár egy alkotás, ennek a könyvtárnak az utóbbi évtizedei az életművem része – mondta egyszer. Az újonnan beszerzett anyagból gyakran épített be elemeket *A véges végtelenbe*, többek közt ezért is voltak váratlan témaváltások. Ami nagyon megtetszett neki, afelé elkanyarodott. Készülhettem én, ha a felvételen elővett egy könyvet, fordított belőle egy-két részletet, blattolva. – Nem adom ki a kezemből, még nincs katalógusba véve. De most kell vele foglalkoznunk, mert aztán majd hazaviszi valamelyik akadémikus, és ki tudja, mikor látom újra.

A műsor hallgatói akkoriban szintén naprakészek lettek.

- Mikor vetted észre, hogy olyanba kezdtetek, amit szíved szerint örökké folytatnál?
- Az első pillanattól tudtam.

- Mégis, 1990 után majdnem megszakadt A véges végtelen műsorfolyama. Miért?
- A sors tréfája. A véges végtelen a pártállami időkben a „máskéntgondolkodás” egyik indirekt fóruma volt, hiszen abban már régen nem volt vasfüggöny, mindazonáltal a „házon belül” is kedvelt volt. A műsorigazgatóság többször kért tematikus ismétléssorozatokot belőle. A rendszerváltozás után viszont a médiaháború első rohamai közben kis híján letaposták az egész Gordiusz műhelyt.

- Ezt azért sem értem, mert tudom, te mindig is igyekezted elkerülni, hogy a politika erővonalai vezéreljék a munkádat.

- Pedig a háborúban ez nem jó taktika. Nagy történet, ami ott ment, Jókai fantáziáját elkezdtem újra becsülni, bár ahhoz a felbolydult valóságához képest az is szegényes. Nem akarok leegyszerűsített, féligaz általánosságokat mondani, maradjunk a szikár tényeknél. Gombár Csaba elnöksége alatt a Petőfi adó igazgatója Vicsok Ferenc lett, aki az aktualitás, a hír és persze a politikum alapján kívánta szervezni a műsort. A Gordiusz stílusát nem kedvelte, és a műhelyt, amely szervezetileg a Petőfihez tartozott, elsorvasztásra ítélte. Sokkoló volt, de tanultam is tőle: az újdonság, a magas hírérték következetes keresése megerősödött szerkesztői munkámban. (Később az *Élet és Tudomány* főszerkesztőjeként igyekeztem a lapot ebbe az irányba elmozdítani.) A tudománytörténet nem érdekelt Vicsok Ferit, Vekerdi László aktualitásaihoz nem volt füle. Elmentem hát portékámmal a Kossuth adó új főszerkesztőjéhez. Ő pedig azt kérdezte: „Jó, jó ez a sorozat, de miért pont Vekerdivel? Miért nem, mondjuk, X. Y.-nal?” Műhelyvezetői kötelességemnek tekintettem, hogy átballagjak a Bartók adó vezetőjéhez is, pedig már nem reméltem, nem állt mögöttem semmilyen politikai lobb. Szirányi Jánossal akkor találkoztunk először (nagy volt az a Rádió). Meghallgatott, Vekerdi László nevére csillant a szeme: „Van kora este egy 30 perces prózai sávunk, az a Gordiuszé lehet. Hangversenyek szünetében pedig kellenének 15 perces, nívós tudományos ismeretterjesztő anyagok kikapcsolódásnak.”

Megmenekült *A véges végtelen*, és vele a *Gordiusz műhely* is. Lett még másfél évtizede: Szirányi János rádióelnökként is odafigyelt a sorsára, a további elnökök, Kondor Katalin, Hajdu István szintén kedvelték a csoport produkcióit. Az esszéfolyamot azután a 2006-ban kinevezett Such György elnöksége idején szüntették meg.

- Mint ahogyan az ismeretterjesztő Gordiusz műhely is megszűnt, és a Petőfi rádiót könnyűzenei csatornává alakították. Szóltak nektek, hogy miért nem kellett?

- Hogy a Gordiusz sorsát miként intézték, nem tudom, akkor már régóta a Bródy Sándor utca másik oldalán, az *Élet és Tudomány* szerkesztőségében dolgoztam. Lacival volt egy előszerződésünk 2007-re, havi egy adásról. Küldtek egy kétsoros levelet, lakonikus közléssel: „a szerződését felbontom.” Ilyen egyszerű a végtelen vége.

- Az első húsz adásból *A véges végtelen címmel könyvet írtatok Vekerdi Lászlóval. Most azonban, ennek az új könyvnek a megírásakor, egyedül maradtál.*

- Laci korábban többször is szóba hozta: „Írhatnánk már egy könyvet, elég sok anyagunk van hozzá.” Ha az „elég sok anyagot” mind felhasználjuk, az a könyv több ezer oldalas lett volna. Ha kiemelünk 10–15 összefüggő témájú esszét, esetleg valamennyi olyan területre esik, amelynek van itthon szakembere. A kutatókat nem lett volna okos provokálni. Elég átfogónak kellett volna lennie egy esszékötetnek, hogy nagy legyen a tudomány aránya a történelemhez viszonyítva, érvényre jussanak Laci sajátos képességei

és sokkomponensű tudása. Halogattuk a döntést. Egyébként közben elkészült az *Így él Galilei* könyve, aminek a munkálataiba, és talán abba, hogy a dédelgetett, folyton építgetett anyagtól meg kellett válnia, valóságosan belebetegedett. Miután pedig meggyógyult, szorgalmasan, hónapról hónapra készültek az új riportesszék. Szerettem volna, ha eljutunk a XVII. század második felére: a modern természettudományok kibomlása egy remek, és még éppen közérthető könyvet ígért. Már kaptam tőle idevágó szakanyagokat. Látod, itt a polcon, kezem ügyében ez a megsárgult, 1964-ben készült különnymat az MTA III. (matematikai és fizikai) osztályának közleményeiből való: Vekerdi László: *A principia születése*. Gazda István aztán betette a Vekerdi László: *Az újkori matematika és fizika születése* posztumusz tanulmánygyűjteménybe.

Nézd meg, a fénymásolatban már ott vannak a ceruzás megjelölései:

„A 80-as évek Newtona lesz az új civilizáció »Mózes«-e, s »tízparancsolata« a Principia három könyve. (...) Nem volt-e valóban »bálványimádás« ezzel a művel szemben mindenféle prioritáskövetelés? Isaac Newtonnak volt igaza, még akkor is, ha az inverz négyzetes törvény és az általános gravitáció ötlete a Robert Hooke állandóan matató agyában született is meg először. (...) Newton szeme előtt más, nagyobb, méltóságteljesebb ellenfél lebegett. Olyan, aki törvényt adott annak a világnak, amiben Newton felnőtt, s akinek nagyobb a hatása Newton fejlődésére, mint historiográfusai s talán ő maga is gondolták. (...) Akit ő a matematikában szinte még a gyerekkorában túlszárnyalt, akinek az optikáját egy évtized kemény küzdelmei árán egy mérhetetlenül [sőt éppen mérhetőbben] »színesebben« váltotta fel, s akinek a »világát« egy fél évtized hatalmas munkájával, Hooke, Halley, Flamsteed, Huygens, az 1860-as üstökös és az Isten segítségével, egy pontosabb világgal váltotta fel.

Nem Hooke volt a Principia-vitában Newton igazi ellenfele, hanem Descartes.”

Ám épp ezért, s meg persze saját magáért is, újra meg újra Descartes maradt a főszereplőnk. Egyre lassult az előrehaladás, a XVII. század első fele is rendkívül gazdagnak és szerteágazónak bizonyult. A könyvvé formálódástól pedig egyre távolodtunk, bár úgy gondoltuk, a rádióadások megszünte után sem hagyjuk abba az esszék készítését. Laci azt javasolta, ne törődjünk a Rádióval, dolgozzunk tovább a bevált módszerrel, és a végtermék legyen műsorok helyett egy-egy füzet, van ilyen kiadvány a világban. Ma inkább internetes közreadásra gondolnánk.

Azonban Laci megbetegedett, váratlanul és gyógyíthatatlanul, s 2009 karácsonyán elment. Akkor úgy döntöttem, végleg lezárult a közös munkánk, nélküle nem írok könyvet.

Aztán a Typotex Kiadó vezetője, Votisky Zsuzsa azt javasolta, állítsak össze egy rövid gyűjteményt *A véges végtelen* szívemhez közelálló adásaiból. Gondolkoztam az ajánlatán, a deklaráltan szubjektív feldolgozás elvállalható, és beszámolhatok, milyen volt Lacival dolgozni. Ezt érte kötelességem megtenni, de tulajdonképpen magamért is. Csakhogy nagyon sok adás van, amit nagyon jónak tartok.

– *Végül mi döntötte el a Csillagórák témaköreit?*

– Vegyük sorra: Az első fejezet, *Az írásgondolkodás születésétől a kultúra evolúciójáig* az ő megtalált, igazi világát idézi meg. A könyv, a könyvnyomtatás kezdetei. Szöveg és olvasat egymásra hatása. A könyvek tanítóink és barátaink. Laci könyvtárosnak mondta magát, amikor a foglalkozásáról kérdezték. A Rádió egy könyvnapra kért egy 45 perces összeállítást, ez a több adásból montírozott nagyesszé lett a fejezet alapja.

Olvasmányosságra törekedtem, így természetes, hogy belevettem a kedvencemet, a Nibelung-éneket, a németek nemzeti nyelven írott, középkori hősi eposzát [Vasból való vad harci dal]. Négy adásunk témája volt.

– *Már korábban megfigyeltem, a Nibelung-ének a szíved csücske. Miért?*

– Mert benne van a mi történelmünk is, és Arany János is, aki így írt: „*Valahányszor idegen népköltészet egy-egy régi maradványa kerül a kezembe, mindig elborultan kértem magamtól: volt-e nekünk valaha ős eredeti eposzuk?*” A fejezet első része boncolgatja, hogy Magyarországon miért maradtunk el egy-két évszázaddal az udvari, lovagi kultúra kialakulásában, hogy aztán már ne is nagyon legyen értelme azt kibontani. Azért nincs nekünk magyar nyelven leírt hőseposzuk. Máig áthallik a tanulság, hogy a „rablólovagok” világában nincs meg a kultúrát érlelő mecenatúra. Majd három beszélgetésben a nagy ének merőben különböző szellemiségű részeit követjük. A harmadik itt játszódik a Duna völgyében és a végjáték valahol Pannóniában, Attila szállásterületén. A Nibelung-ének hun vonatkozású részét Arany János beépítette a *Buda halála* eposzába. Nem szeretném itt kivonatolni az évszázadokig érlelt ősi pogány legendák és korhű, keresztény elemek összegyűrásából keletkezett kalandos történetet, pár szóban elmesélni a nibelungok végzetét, el lehet olvasni a könyvben. De jellemző, és a beszélgetéseink feldolgozásakor vettem észre, hogy az eposz egyik fontos szereplője furcsa módon kimaradt! A tömörítésre törekedve mindig félretoltuk, kicsi volt a hírértéke. Ő az az ember, aki nem vétett senkinek, nem törekedett gazdagságra, dicsőségre...

– *Kiről beszélés?*

– A kötelességtudó és szolgálatkész osztrák Rüdiger örgrófról. Ő az, aki rábírja az özvegy Krimhildát, legyen Attila felesége, később pöchlami kastélyában vendégeli a hun királyi udvarba utazó nibelungokat, és vállalja, hogy elkíséri őket, fel sem merül benne, hogy leszámolás készülődik, amelynek ő, Etele hűbérese, Krimhildának tett esküje alapján résztvevője és áldozata kell, hogy legyen. Rüdiger gróf története példázza, hogy az érdekek harcában mire vezet a jó szándékú, önzetlen tettekeskedés. Róla szól az „elmaradt esszé”. Az összeállításakor vettem észre, hogy Szerb Antalnak is kedvence. Az eposz ismeretlen leírójáról jegyzi meg: „*A szerző művének írása közben bizonyára akkor érezte jól magát, amikor a burgundi királyok Rüdigernek, az osztrák főúrnak nyájas, csaknem polgárianus meghitt kastélyában vendégeskedtek.*” A XX. század kegyetlensége aztán felülmúlta a nibelungokét.

– *Könyvedben több fejezet beszélgetése a természettudomány történetét világítja meg.*

– A második fejezet témaköre a biológia, a vérkör izgalmas felfedezése, ebben Harvey és Descartes párhuzamos működése, körítve a kor téveszméivel. Elképesztő, milyen találatkony az emberi elme, és mennyi zsákutcát kellett bejárnia egy mai evidenciáért. Laci hatalmas mennyiségű háttéranyagot gyűjtött, bőven volt mivel kiegészítenem az esszépárt.

Ehhez lazán kapcsolódik az anatómia, valamint Tulp doktor révén a harmadik fejezet: *Az ember a valóság tárgya*. Fülep Lajos domináns idézeteivel azonban inkább művészeti-filozófiáról szól, arról, hogyan hatottak Descartes eszméi Hollandiában, miként befolyásolta a karteziánus realizmus Rembrandtot, a holland festészetet – avagy megfordítva. Testhezálló feladat volt számomra képanyagot gyűjteni ehhez a Laci és Fülep szellemétől tündöklő fejezethez, és jegyzetekkel kiegészíteni. A fejezetek képei színesben is megtekinthetők az interneten: <http://www.typtex.hu/konyv/csillagorak>

– *Nem csak ez a fejezet van gyönyörűen illusztrálva. Festőlelked kitérülése a fejezetek gazdag és értő illusztrálása. „Az égi hírnök visszfénye” Galilei-fejezet is egy szép képpel indul.*

– A római Santa Maria Maggiore-templom oldalkápolnájának Szűz Mária-képét Laci hozta a beszélgetéshez. Lodovico Cigoli, Galilei barátja festette 1612-ben, és Máriaja olyan Holdon áll, amilyent Galilei festett az előző évben, kráterekkel a felszínén, a Földről visszavert „hamuszürke fényvel” az árnyékos felén. Laci innen indított, majd következett az Égi hírnök, a Sidereus Nuncius ismertetése, és annak hatásai. Közben emléket

állítottunk Thomas Hariot [Harriot] angol csillagásznak, aki fél évvel Galilei előtt már felfedezte „tubusával”, hogy a Holdon alakzatok vannak. Megfigyeléseit leírta, vázlatokat készített, de eszébe se jutott, hogy világgá kürtölje. Earl of Northumberland támogatásából, annak petworthi kastélyában munkálkodott csendes nyugalomban. Amikor később Keplertől, aki levelezőtársa és barátja volt, hírt kapott Galilei könyvéről, azt nyomban megszerezte, és dicsérettel írt róla. Semmiféle prioritási vita! Barátja és tanítványa, Sir William Lower levelezésükben egyenesen így fogalmaz: „Úgy gondolom, szorgalmas Galileusunk többet tett háromszoros fölfedezésével, mint Magellane a déli tengerekhez vezető szorosok feltárásával...” Két nagyvonalú angol úriember! Azután megy tovább a történet, szép ívben, míg nem a végén Laci egy érdekes kanyarral eljut odáig, miként sugárzott át az itáliai tudomány közvetlenül Angliába, kihagyva a Kontinenst. Idézi Marjorie Nicolson irodalomtörténész, aki megmutatja, hogy az angol irodalomban hány helyen jelent meg Galilei, többek között Milton *Elveszett Paradicsomában*. A tehetős angolok képzéséhez hozzátartozott az európai körutazás. Többen, mint valamilyen kegyhelyre, elzarándokoltak az akkor már vak Galileihez. Milton is. Az akkor még nem vak Milton. S ahogyan ezt Laci megfogalmazta: „egy vak ember szeméből sugárzott feléjük az értelem tiszta világa.”

Az *Elveszett Paradicsomban* a Sátán, a bukott angyal így indul új hazájában a part felé:

...hátára dobva
nehéz, kerek, nagy égi-acélú pajszát:
roppant keréke úgy csüngött a vállán,
mint Hold, melynek körét a távcsövében
szemlélte este a toszkán tudós
Val d'Arnóban Fiesole csúcsán, foltos körén új földeket, folyót,
hegységet hátha fölfedezne...

Foltos holdkorongtól foltos holdkorongig ível az esszé, de van egy második zárlat, további idézet az *Elveszett Paradicsomból*. Ebben már nem Milton, hanem a részlet kiválasztója utal Galileire, merthogy lázadásról és belenyugvásról beszélnek a verssorok. Majd a történelmet, tudományt, festészetet és költészetet ötvöző fejezet lezárásaként jött egy szép összegzés: „A 17. századi Anglia a polgári forradalom, restauráció vajúadásában mindenesetre e két magatartás okos egyesítésével vált, s nemcsak a természettudományokban, Galilei utódjává.” A stílus itt oly ismerősnek tűnt, hogy megkérdeztem Lacitól, ugye ezt az utolsó részt már nem Marjorie Nicolson idézi és írja? Szerényen mosolygott, mint akit rajtakaptak a turpisságon: „Oly sokat veszek át tőlük, hogy egy kicsit én is hozzátoldhatok a gondolataikhoz.”

– A könyv írásakor mennyire hiányzott Vekerdi László odafigyelő szeme?

– Laci sokunknak nagyon hiányzik. A könyv írásakor pedig különösképpen szükségem lett volna kontrolljára. Szerencsére többen támogattak az egyes fejezetek kidolgozásakor. V. Ecsedi Judit, könyvnyomtatás-történész az első fejezetet lektorálta, megengedte, hogy átvegyek tőle fontos idézeteket. Vizkelety András akadémikus, germanista középkorkutató a Nibelung-énekről szóló részeket nézte át, és látott el tanácsokkal. Szabados László, az MTA Csillagászati Kutatóintézetének tudományos tanácsadója a csillagászáttal összefüggő fejezeteket olvasta, és megválaszolta kérdéseimet. Tellér Gyula szívességéből a Nibelung-ének legjobb kalandját az ő bravúros fordításában közölhettem. Kár, hogy a többi még nem készítette el.

Sokat köszönhetek Schiller Róbertnek, a Központi Fizikai Kutatóintézet tudományos tanácsadójának, aki a teljes kéziratot átolvasva az egyensúly megtalálását segítette, több

aránytalan jegyzet rövidítését, elhagyását javasolta. Meghúzott rendesen! A fejezetek kiválasztásánál eleve figyelembe vettem a remélhető autentikus, baráti segítő kontrollt. Ők valamennyien Lacival is jó viszonyban voltak.

– A Csillagórak Vekerdi Lászlóval *könyved általános lektoraként, gondolom, nem véletlenül esett a választások Schiller Róbertre.*

– Aki ismeri az írásait, olvasta az *Egy kultúra között* című könyvét, az tudja, hogy benne is összetartozó egységet alkot a humán és a természettudományos kultúra. Vekerdi Lászlóval e téren nagyon közel álló szellemi alkatok. Még megismerkedésünk is hasonló volt. A *Gordiusz műhely* egyik specialitása volt az ismeretterjesztésben a nyilvános, élő adás. Egy ilyenben kellett valaki, aki leüti a labdákat, ha a kultúrtörténet területére pattannának. Laci nem tudott eljönni, maga helyett Schiller Róbertet ajánlotta. Ő pedig pontosan azt tette, ami kellett nekünk. Hallgatta a beszélgetést, azután váratlanul átvette a szót, és mindenki felkapta a fejét. Később, az *Egy kultúra között* egyik breviáriumom lett. Bármikor előveheti az ember, elolvas belőle egy rövid esszét, s elmélkedhet hosszan. Furcsa, hogy az ilyen könyvek, ha természettudomány is van bennük, nem terjednek el igazán. Ebből is látom, hogy rossz világban élünk. Az *Egy kultúra között*nek ott a helye minden kultúrember könyvespolcán, éjjeliszekrényén. Időnként vásárolok belőle egy szatyorra valót, és elajándékozom. A házi orvosomnak is adtam egyet, legközelebb nem győzött hálálkodni. Mintha neki írták volna, mondta. Rendelés, beteglátogatás, diagnózisok és problémák tömege után otthon ledől a fotelba, beleolvas, és megint kultúrembernek érzi magát.

– *Ez is egyfajta hálapénz: Vekerdi László, Simonyi Károly, Schiller Róbert gondolatait osztogatjuk. Lelkiegészség-ügyi hozzájárulásként.*

– Jó, hogy említ Simonyi Károlyt. A *fizika kultúrtörténete* miscskönyv méretben szintén breviáriumom, de szakmai tanácsadóm is. A könyvírás közben is köszönhettem neki egy megvilágosodást. Az utolsó fejezetemben, a *Kozmikus játékokban* szerepel Kepler híres modellje, amelyen egymásba skatulyázott szabályos testekből építi föl a Naprendszer. Az öt szabályos test be-, illetve köréírt gömbjei a bolygókat tartó szférák. Szeretik közölni, mindenki ismeri. Gyönyörű, de Kepler valami korai tévelygésének véltem, asztrológiai mellékizzel. A Lacival való beszélgetések sodrában nem figyeltem föl eléggé arra a többször is elhangzott megjegyzésre, hogy a kopernikuszi rendszerben már ki lehet számítani a bolygók pályáit. A könyv megírása közben tudatosult bennem, hogy ez arra is utal, hogy a ptolemaiosziban viszont nem. Persze, hogy nem, hiszen a Földről, mint középpontból kukucskálva azok a szférák centrális nagyítással egymástól függetlenül változtathatók, bármekkorák lehettek. (Éltek is ezzel a szabadossággal, és ábráikon úgy méreteztek, hogy az ep ciklusok ne keresztezzék egymást.) Akkor viszont Kepler kristálymodellje egy dizájnos vallomás a kopernikuszi rendszer mellett. Ezen ugyanis a szférák főköréi, a bolygópályák, méretarányosan megfelelnek a valóságos kopernikuszi világképnek, s az volt a nagy játék, hogy ezt Keplernek sikerült a szabályos testek alkalmas sorrendjével elérnie.

Benedek István élcelődött, hogy a kopernikuszi fordulat nem is olyan nagy esemény, valójában semmi rendkívüli nem történt, mindössze egy nézőpont-áthelyezés. Éppen ellenkezőleg! Óriási fordulatot hozott, hogy a Földet kimozdítottuk a középpontból. Ezzel a Föld a rendszer mozgó részévé vált, keringési és forgási ideje alapján egyfajta mérőműszerré, amire már matematikát lehetett építeni. A bolygópályák kiszámíthatóvá váltak, az akkori világegyetem méreteket kapott. Hogy miként, azt megtaláltam a „Simonyiban”. Laci mindezt világosan látta, bár csak éppen megjegyezte, meglehet, azt hitte, hogy ez másnak is természetes. Nekem bizony nem volt az. Az egyetem elvégzése, több évi tanárkodás, sokéves ismeretterjesztő munka után most, a hetvenes éveimben kellett rádöbben-

nem, milyen fontos értékkülönbség, hogy a ptolemaioszi rendszerben nincs matematikailag számítható méret.

Amikor könyvírás közben Laci egy-egy odavetett megjegyzését nagytólencse alá kellett helyeznem, újra meg újra rácsodálkoztam, milyen kompakt volt a tudása.

– Amikor Németh Lászlónak egy interjúban, 1968-ban, feltették a kérdést, kik azok a fiatal írók, akiktől irodalmunk továbbfejlesztése várható, felsorolásában említette: „tanulmányíróink közt a félelmetes tájékozottságú Vekerdi Lászlót tartom a legtöbbre.”

– Látod, ez nem csak az irodalomtörténetre vonatkozott. Egyébként ennek a megvilágosodásomnak a fényénél mindjárt észre is vettem valamit. Ebben a fejezetben Galileinek is szerepel egy kozmikus játéka, amellyel Laci szerint versenyezni akart Kepler „Matrjoska-babáival”. A bolygókat egy helyről indítva, szabadeséssel próbálta a pályájukra állítani. Ez nagy fölfedezésének, a szabadesés törvényének apoteózisa lett volna, mintha az Úr így igazodna a magateremtette fizikai törvényekhez. Bár nem sikerült ilyen helyet találnia, de azért még a *Discorsibus*-ban is foglalkozik vele, s ott leír egy mondatot:

„Az asztronómia tanainak hála, meglehetősen pontosan ismerjük az égitestek pályájának nagyságát és távolságát ama középponttól, amely körül keringenek.”

A könyv írásának és Simonyinak hála, meglehetősen megismertem az asztronómia akkori tanait, miszerint „az égitestek pályájának nagyságát” csak Kopernikusz elmélete szolgáltatta, így „ama középpont, amely körül keringenek”, nem a Föld, hanem a Nap! Atyavilág!

– Mert hiszen Galilei a *Discorsibus* Arcetriben fejezte be, a száműzetésben. A per, a megtagadás után. Ez pedig akkor a megtagadás megtagadása.

– Nem mondja ki. De, mint Németh László Galileije a jóindulatú órének, Landolfónak az ujjával mutatja a forgást, itt a hozzáértő olvasóinak egy talányos mondattal utal a keringésre. Hogy örült volna Laci ennek az észrevételnek, mint ahogy a Landolfo-jelenet is a kedvence volt. Sokszor emlegette, eljátszva a mozdulatot.

Mennyi kérdésem lenne hozzá! Hogyan kerülhette el ez a feljelentők figyelmét? Voltak-e besúgók körülötte? Vagy ki lehetett magyarázkodni? Hiszen a ptolemaioszi asztronómia is adott távolságot az égitesteknek, csak rendszere geometriájával az nem volt igazolható. Vagy az inkvizíció akkor már elnéző az öreg tudóssal? Nem akarták tovább vegzálni, és a világot, meg az egyházi ellenzéket újra provokálni? Hiszen sok pap volt Galilei pártján, például a nemrég alakult piaristák. A pápa is tudta az esze mélyén, hogy mi az igazság, talán már sajnálta egykori mesterét? Galilei még mindig Itália értéke, a jupiterholdakra mint égi órára alapozott navigációs ötlete iránt egyszerre érdeklődtek a spanyolok és a velük szemben álló hollandusok... A kérdésekből akár egy egész esszé kerekedhetett volna, mint ahogy annyiszor egy-egy észrevétel után. Ilyenkor megálltunk, és kibontottuk rendesen, hiszen „nem kell sietni!”

– Visszatérve lektoraidhoz, olyan eset is volt, amikor nem hallgattál rájuk?

– Természetesen mérlegettem. Például a Nibelung-énekekben Gunter király elnyeri az erős, szép és vad izlandi királynő, Brünhilda kezét, legyőzve őt egy párbajban, de csak a láthatatlanná tevő csuklyát viselő Szigfrid segítségével. A nászéjszakán Gunter ráront a vonakodó Brünhildára, erre az széles övével megkötözi és egy kampóra akasztja egészen másnap reggelig. Rádiófelvétel közben Laci, elemezve a jelenetben rejlő mélypszichológiát, meglepetésemre azt mondta: „Mint Kárász Nelli Takaró Sanyit, Németh László *Iszony regényében*.” Amikor a betegségéből felépülő férj az izzadságszagú ágyban erőszakosan gyakorolni szeretné jogait, Nelli hasonló harcosan áll ellent, és közben – akaratlan-akarva – egy párnával megfojtja az urát. „Kárász Nelli is szögge akasztotta Takaró Sanyit – érvelt Laci

csillogó szemmel –, csak hát az már egy degenerált lovag volt, ő bizony belehalt az inzultusba.” Ez az ötlet ott kattant be neki a mikrofon előtt. A felvétel után mondogatta is: „Hogy nem jutott eszembe korábban ez a párhuzam! Mennyire örült volna ennek Laci bácsi, ha felhívom rá a figyelmét!”

Vizkelety András szerint „azért ez nagyon bizarr ötlet”, Schiller Róbert is húzásra javasolta, mondván: „Laci olyan Móricka, akinek mindenről Németh László jut az eszébe.” Én mégis benne hagytam a megjegyzést a könyvben, csupán a Nelli–Sanyi-párharc idézetet tettem át az internetes jegyzetek közé. Igen, elég bizarr párhuzam, de Lacira nagyon jellemző.

– Beszélgetéseiteken túl könyvedbe sok érdekes új részt is beépítettél, amelyek kiegészítik, teljesebbé, személyesebbé teszik a rádióban elhangzottakat. A szövegnek új dimenziót is adott a könyv gazdag illusztrálásával. Ez már száz százalékig te vagy.

– Azért voltak képek, amiket Laci hozott. Szeretett és tudott a képekről úgy beszélni, hogy a látvány – rádiós kifejezéssel – átment a mikrofonon. Az utolsó fejezet indítóképet, Raffaellónak a Stanza della Segnatura egyik mennyezeti paneljén látható *Az első mozgató művét* is ő hozta. Uránia csodálja a kristályszférát, az univerzum geometriai szerkezetét. Utolsó kristálytisztá megfestése ez egy pillanatokon belül elévülő rendszernek, amiben, teszem hozzá, már feltehetően Raffaello sem hitt. De modern felfogásban gyönyörűen megformálta.

Abban igazad van, hogy ha festő nem is lettem, de számtalan képeslapot, sok-sok albumot, kiállítást alaposan megnéztem már életemben. A könyv fejezeteihez beugrottak az odaillő képzőművészeti alkotások. Miközben a festészet veszt társadalmi szerepéből, a kép kommunikációs szerepe, főként az elektronikus hozzáférés következtében növekszik, hovatovább uralkodó jellegű. Amikor az *Élet és Tudomány* főszerkesztője lettem, néhány hónap múlva a nyomda érdeklődött, mi történt, háromszor annyi képet kell feldolgozniuk, mint korábban. Becsületükre legyen mondva, nem kértek ezért többet.

– Említetted, a lektorod javaslatára tetemes mennyiségű szöveget elhagytál könyved kéziratából. Mi lesz ezekkel?

– A Typotex Kiadó lehetővé tette, hogy honlapján jegyzetként elolvashassák az érdeklődők. Megtalálják a könyv illusztrációit színesben, képernyőméretben, azokat is, amelyek nem fértek a könyvbe, esetenként a fontos részleteket külön, és valamennyi alapos képaláírással. Egy önállóan is megálló képeskönyv. A kézirat lezárása, sőt a könyv megjelenése után is eszembe jutott néhány érdekesség, eltart egy ideig, míg a felpörgetett észkerék alapjáratra lassul. Az elmúlt fél évben ezeket szintén megírtam. A neten megjelenítve már nem ronthatják az egyébként remekül tördelt könyv arányait, de akiket érdekel, azoknak további adalékok. Ami a tördelést illeti, az kellemes meglepetésem volt. Leiszter Attila összefésülte az esszéket a jegyzetekkel, és még a képeket aláírásaikkal is igyekezett alkalmasan beilleszteni. A reménytelennek tűnő feladatot hihetetlenül jó arányban megoldotta, hibajavításait külön köszönhetem. Mintegy csatlakozott a *Csillagórákat* létrehozó csapatmunkához. Az ő értékhozzáadása, a linearitás felbontása, az olvasó irizáló (ez Laci kedves jelzője volt) lehetőséget kapott. Az esszét olvasva fél szemmel belepillanthatunk az aktuális jegyzetbe, minden alkalommal választhatunk, melyiket folytassuk. Lányom például először a jegyzeteket olvasta el – önállóan is megállnak –, és aztán az esszéket a háttérinformációk birtokában. A *Csillagórák* első fejezete a textualitásról szól, Attila munkájának eredményeként maga a könyv egy illusztráció a jelenkori lehetőségekről.

– Az internetre feltett képanyaggal és szöveggel, mondhatjuk, napról napra tovább írod a könyved.
– Igen, ez már az új kor szelleme, hozzá kell szoknunk.

– *Visszatekintve a Vekerdi Lászlóval közös feladatvállalásra, úgy gondolom, egymást is jobban megismerhettétek. Milyen azonosságok segítettek benneteket az együttműködésben?*

– Nehezet kérdeztél, csak gyenge választ adhatok. Baráti kapcsolatunk sajátos volt, nagymértékben a munkára korlátozódott. Munka nélkül csak nagy ritkán jöttünk össze. Persze, munka közben sok minden másról is beszélgettünk, de te is tudod, hogy Laci mennyire zárkózott ember volt. Magánéletéről szinte semmit nem beszélt. Nehéz megmondani, hogy mik igazítottak össze minket. Érdeklődési körünk sok szempontból hasonlított. Érdekel bennünket a tudomány, az irodalom, a művészet, a képzőművészet...

– *A matematika...*

– Igen, a tudományon belül kiváltképpen a matematika. Ezekben hasonlítottunk. Ugyanakkor voltak szerencsés különbségeink. Szerkesztőbizottságodban tapasztalhattad, milyen temperamentumos ember volt, ha egyszer belelendült, szinte extázisba tudta magát transzformálni. Ebben az állapotban olykor óriási túlzásokba esett. Jómagam nyugodtabb, lassúbb ember vagyok. Pedagógiai gyakorlatom révén is türelmesebb voltam nála: ne ítélkezzünk azonnal, ne adjuk ki az első dühünket, aludjunk rá egyet... Sokszor nem könnyű ezt megtenni. Laciban ilyen fékek nem működtek, talán itt is hasznára lehettem. Ő a vékony, izgága Don Quijote, én a köpcös fegyverhordozója. Azt hiszem, fontosak a Sancho Panzák, akik próbálnak két lábbal állni a földön, és igyekeznek megóvni barátjukat a szélmalomharcokban. Ezek voltak, amik összetartottak minket.

– *Az egyezések és a különbségek?*

– Igen. Sok szempontból hasonlóan láttuk a világot. Nem politikailag, abban elég nagy volt közöttünk a különbség. Én nem vettem volna részt Tisza István szobrának ledöntésében. Ő népi kollégista volt, én cserkész, és ez személyiségünk többszöri metamorfózisa után is belejátszott vonzódásainkba és taszításainkba.

– *Ugyanakkor sohasem zavarta meg a kapcsolatokat, az együttműködéseket.*

– Mélyebbek voltak az azonosságok a világlátásunkban. Laci szavával élve zsigeri nemzeti érzésünk volt, nem kokárdás, zászlólengetős. Történelmünk mai szakaszában a nemzeti közösséget fontos építőelemnek tartottuk. Megegyeztek a nézeteink a vallás megítélésében, annak szerepéről az emberiség történetében és a jelenlegi körülmények között. A napi politika időnként szembeállított bennünket, elmondtuk egymásnak a véleményünket, nem veszekedtünk.

– *A több évtizedes kapcsolatban formáltatok is egymást?*

– Tudásomat, látókörömet óriási mértékben tágította. Már csak az a 221 felvétel maga is 221 magánóra volt Vekerdi Lászlótól. Ezek után elmondhatom magamról: Vekerdi-tanítvány vagyok! A beszélgetéseinkhez készített sok-sok szakanyagát is elolvashattam, a különböző nyelveken megjelent könyvekből Laci által összegyűjtött és lefordított szövegeket. Ő több nyelven könnyedén olvasott. Nekem a nyelv gyenge pontom, számomra ez a nemzetközi kitekintés sokat jelentett.

Kérdező ember vagyok. Beszélgetéseink előtt és utána is. Kérdéseimre pedig rengeteg választ kaptam. Alapos, adatolt válaszokat. Kár, hogy nincs olyan jó és alapos memóriám, mint amilyen neki volt. A tőle szerzett ismereteim nagy része lassan elvész.

– *Te is formáltad őt valamiképp?*

– Laci öntörvényű ember volt. Nem lehetett őt hajlítani. Senki sem tudta. Ha csak egy kicsit jobban alkalmazkodik, elismert kutató, egyetemi tanár, s ki tudja, mi lehetett volna.

– *Matematikában azért biztosan hallgatott rád.*
– Egyes részleteket esetleg jobban tudtam, mint ő. De erre nem nagyon volt szüksége, hiszen széles, áttekintő kérdésekben, a matematika filozófiájáról, történetéről és fejlődési irányairól, nálam tájékozottabb volt. Sokkal többet olvasott erről. Emlékezhetsz rá, utolsó találkozásaink egyikén, a budakalászi szanatóriumban, egész kis előadást tartott nekünk valamiféle L-struktúráról. Bevallom, a betegségére gyanakodtam. Azután, úgy egy év múltán – Laci akkor már nem élt –, olvastam egy fiatal matematikusunkkal készült interjút, aki azért nem jön haza Amerikából, mert a szakterületével itthon senki sem foglalkozik. Az L-struktúrákat kutatja.

– *Kedves János, nagyon jó, hogy megírtad ezt a könyvet, Vekerti Lászlónak is emléket állítottál vele. Sajnos elszállt az idő, sok kérdés bennem maradt, pedig mennyi érdekeset mondhattál volna még a Magyar Rádiónál és az Élet és Tudománynál eltöltött éveidről.*

– Ne bánd, talán jobb is ez így.

Budapest, 2011 őszén

Kelemen Lajos

Minden: lélek és megtestesülés

Villányi László: Ámulat

Ember és ember egymásban is vissza tud térni a természethez. Lelkünk egyes évszakai-ban ugyanúgy feltáruul az üresség cáfolata, vagy mondjuk az ártatlanság, mint egy növény-kertben. S szegény az, akin csak keresztülzúg a szó: természet, s nem érti, hogy embernek emberben való szárnyra kapásakor egy rendkívüli pillanat betetőzéséről van szó, a tökéle-tesnek érzett boldogságról, amely, meglehet, már-már mítoszi vonásokat hordoz magán.

Az ember nehezen hiszi, hogy létezik még ilyen: az eltökélt életkívánás fölötti mély töprengés (a természet szemlélése) és az ösztönszerű, teljes önátadás a szerelemben. – A legszegényebb az, akin keresztülzúg a természet s keresztülzuhan a szerelem. Villányi László nem szegény.

S legalábbis arról ír verset, hogy egy mítoszban él, ami annyi, hogy a természet legma-gasabb rendű szereplőjéhez, egy emberhez forró ragaszkodás köti. S rajta át övé az elszánt életvágy, azaz övé a természet. De övé a természetesség is. Himnusz és önfeledt dal benne az élet. Kell-e ennél lelkesítőbb dolog?

A költő és szerelme, ők azok, akik mindenszerte visszaverődnek a létből, holott nem történik egyéb, csupán összesimul a lelkük, és ölelik egymást. Milyen egyszerű ez, és mégis milyen ámulatra méltó! Csak gazdagít s mind újabb titkok birtokbavétele. Verselni róla különös bátorság.

Kivált, hogy jövőtlen korunk, siralmas fogyatékait takargatandó, minden iránt inkább dolgoztatja magas hófokon iróniáját és cinizmusát, mint a szívet. Az érzelmesség, ma álta-lában úgy tartják, mulya angyal, a kor mentalitásával szemben védtelenül áll. (A kor pedig közömbös, vagy a szentimentalizmus olcsó, moderált vackaiban siratja magát.)

Aminek legcsekélyebb köze van a tiszta szívhez, az a csüggedt és epés filozófiáktól szorítva, s csak daccal képes bármit is leírni az ember előre- és hátralépéseiről. Holott voltaképpen mi maradt, ami Isten mellett a szívre és az örökkévalóságra emlékeztetne, ha nem az, hogy (rejtve vagy nyíltan) dicsőítjük az érzelmet; s szeretnénk szeretni és szeretve lenni.

Az érzelem ötvöződik legsimábban a hittel, hogy vannak még ránk váró tisztítóhelyek. Villányi Lászlónak nem mennyiségi vesződés tudomást szerezni a méltó tisztítóhelyről. Férfi és nő lelkébe lát bele, mert ennek a fajta természetnek a felkaroltja. „*Költészet, / ha úgy tudom kimondani, / ahogyan arcodat éri a napfény: szeretlek.*” (Költészet).

Nem önérdékből szomjas. Úgy fordul ő egy nagy szerelemhez, ami tudvalevőleg mindig az örökkévalóság ígérete, hogy választottját nehogy elszegényítse; egyetlen az érzelem, s már-már egyetlen a kettejük arca, de a költő e szerelem hétköznapi momentumaiban is a szenvedély mélységét és minőségét s a szabadság örömét fedezi fel. Ezt kapja, ezt adja vissza. S ez így már a világ arca, s mint különleges kvalitás, újabbféle természeti erő; egy

bizonyos értelemben elragadtatás a világ iránt. Csodálkozás. Ámulat. „*Időben kelek, / sietek a tengerre, / úszom álmomba.*” (*Időben kelek*). Itt elég sok minden az álommal kezdődik.

Az intellektuális világfájdalom, a csalódottság, a szépséget meg-megrázó blazírtság, vagy a kaján észfölény az ébrenlét visszhangjai. Ez a hideg ébrenlét, bő áradása ellenére, meglehetősen fukar. Aki például valamiféle finom és gúnymentes érzéshullámokra vágyik, szemlélődő izgalomra, vibráló életre, s még metafizikai igényeket is támaszt, annak ilyesmit ezekből a hangokból, a világfájdalom, a nihilizmus és a tört szépség kiáltásaiból aligha sikerül kifognia. De csak maradjon becsvágyó! Túl az álmokon, és a korhang aktuális módijain is túl, két szerelmes harmóniájára ébredve, és abban a hitben, hogy mégsincs elkoptatva a természetes beszéd, egy megegyeszerűsödött stílben és az összhang keretében is végig lehet futtatni az ember örömeit, gyönyöreit éppúgy, mint lelke kétségeit és ijedtségeit. Akár észre sem vesszük, s a kiegyenlítődési törvény helyrerak bennünket.

Az ember ösztönszerűleg vonzódik a világ talányaihoz, de amint gondolataiban és szenvedélyeiben tisztulni kezd, ugyancsak ösztönszerűleg vonzódik, mint a szentek az aszkézishez, az átlátszósághoz.

A Villányi-féle kifejezőmód, a fogalmazási kunsztoktól tartózkodó formai tett, a hatás-eszközeit rejtő, tiszta, hajlékony szólás bizonyonnyal komoly erőfeszítés eredménye. De csodálatos, hogy ez az egyszer megtalált nyelvezet és megnyugodott szólásforma mintegy ősforrásává vált Villányi László költészetének. Könnyű, zavartalan, prózai szavak, semmi körmönfonság, semmi szakadozottság, s mégis: a részletek intenzitása, töltekezés a magánvalók sugallmas erejével, a megannyi mesterkéletlen jelkép, s mint egy gesztusban a teljes jellem, napi epizódok leírásaiban a lélek szövvényes közjátékai – mindez együtt egészen sajátos és jelentős költészetet támaszt alá.

„*Repültem álmomban, láttál repülni...*” Álommal kezdődik, vagy mégsem: ott köszön be a költő s avval, hogy nem maradhat közömbös, s még avval köszön be, hogy felébred. „*De jó is volt felébrednem álmomból*” – írja, hogy a nyugalmas közlést azonnal egy másikféle álmom kontrázza. „*Zuhanás lesz sorsom, mindaddig attól félttem, / s a következő álmomban egymást átölelve / álltunk a fa alatt, körülöttünk jégeső verte / a tájat, de bennünket megóvott a fa lombja.*”

Hogyan vesz erőt Villányi Lászlónál az álom mágiáján a nappal? Egyfajta átlényegítéssel, melynek révén a nappalok fényében és tárgyi világában is felfedezi a lélek kifejeződéshöz elengedhetetlen mágikus erőt. S egy kicsit fordítva is igaz: e költészet eleve meglévő lelkesége lépten-nyomon konkrétumokkal; arcokkal, tárgyakkal, helyekkel körülrakott állapot. Realisztikus ízlésű, és csakugyan a valóságon kapaszkodó költészet ez. A napi élet elemi történéseit ragadja ki, írja tovább. Jószerivel egyetlen kosztümje és törölhetetlen védjegye a tárgyszerűség, amelynek kevesen tudnak oly mély hatást adni, mint Villányi László. Szuggesztivitása tagadhatatlan, s ez elhithető erő egyik titka tán épp az, hogy ő sosem sugall olyasmit, mintha rátámadna a valóság; ő közvetlen tanú, résztvevő, a látás örömeivel.

Hús-vér emberekre, a test történeteire vetni a figyelmet, ehhez nem kell megrendelt ihlet, ez maga minden művészet első lépcsője, a rácsodálkozás. Vagy ahogyan Villányi László kereszteli: *Ámulat*.

S ő az élet megnyilvánulásait, az irgalmatlantól a gyöngédig, a fájdalmastól az örömteliig, valóban férfias ámulattal szemléli. S az érzékiség jegyében rekonstruálja. „*Összeadódott a meglepetés szépsége és arcodé*” – írja egy helyütt, mintha e vallomással költészettenát is számba venné. Hű életfestő. Nála minden: egyszerre lélek és megtestesülés. Tömör kommentárjaiban rejtőzködő krónikák, az epika felé egyensúlyozó poézisében változatos novellamagvak (mennyi személyileg megnevezett alak, földrajzilag hiteles hely!), s az anekdotaszerűen hozzájuk kapcsolt polgári zsánerek keltik életre két szív biográfiáját. A szenvedély varázsának és a szeretet kultuszának kinyilvánítása az *Ámulat*.

Ha igaz az, hogy a prózai külvilágból egy nagy belső életre nyíló darabjaiban ódai, elégiai reminiscenciák bújnak, igaz az is, hogy e művek az ember legkényesebb dolgait illetően teljességgel kendőzetlenek. Továbbá igaz az, hogy a csiszolt formát még fényesebbé teszi a költő személyessége és fesztelen hangja; hogy itt az anyagon, a színeken, a felületeken eszme csillan át, azaz a szeszélyek, véletlenek és tapasztalatok fölötti másik világ, s mindez az *Ámulatot* a szerelem és szeretet egyetemes leckéjének egyik változatává emeli.

Az örök téma, amelyet maradéktalanul átélni csakis félhomályban lehet: hol itt az egyetemesség fénye? Épp a kicsiségekben: hogy minden tárgy, jelenség és történet a legemberibbre, vagyis beszédre szuggerálja a szerelme: mily különös csoda, néz szét ő, megtértem az egyszerűséghez, s telítve vagyok világgal – ez artistikus igények nélküli irodalom, amely beszélgetésre indít, azaz egy másik, a maga módján káprázatos születésre. A valóság-szag, az érdes anyag, a test, a jelentéssel csordultig telő szavak káprázata ez. Aki ráérez, hogy e beszéd, e látszólag könnyed nyelvezet páratlan finomságai mekkora távolságokat fognak át, abban csakugyan titkokkal teli párbeszéd folyik. *„Ki olyan szerencsés, hogy saját, hajdan közömbösen / hordott ingét gombolja szerelméről? S akkor még / szót sem ejtettem bőröd és szám találkozásairól.”* (Ki olyan szerencsés) – Íme, a szavak túlfeszítésétől mentes beszámoló testnek a test profán és mohó habzsolásáról. S a szellem, a szentség nyelvére áttéve ugyanez: már mint a szeretet lelket elragadó törvénye szárnyal fel: *„Mennyire elbűvölt / mindkettőnket, amikor egy református esküvőn hallottuk, / amint a menyasszony és a vőlegény megvallja: veled / megelégszem. A szeretet folyton felül akarja múlni a másikat.”* (Hétfőn is milyen vidáman).

Az efféle messzeségek, s a messzeségeket összekötő egység adja meg Villányi László lírájának léptékét. Azok a szavak, amelyeket a hétköznaphoz oly konokul hű részletrajzok festése közepette is nehéz, sőt: talán nem is mindig kell kimondani, mert a meghitt csönd tartja érvényben őket. Az az érzés és sejtelem, hogy a világ kicsiny és nagy káoszainak hódító erőfeszítése ellenére valamiképp újra és újra csodává fajul az élet.

„Meghaltam álmodban, / egyetlen éjszaka alatt többször is. / Időtlen idő, míg melletted ébredek.” – fogalmazza Villányi László az *Ámulat* tetőpontján. Hiába, no: valójában akármekkora is a remény, képtelen annyira lekicsinyedni, hogy legbelül ne legyen egyúttal hatalmas. (Orpheusz Könyvek, Budapest, 2011)

Kelemen Zoltán

Széljegyzetek az öröm boldogságához (Blénesi Éva Faludy-monográfiájáról)

„A költő legfontosabb tette mégiscsak a költészete maga.”

(Blénesi Éva)

Hat évvel ezelőtt hunyt el Faludy György, az ezredforduló magyar irodalmának egyik legtöbbet vitatott, de mindenképpen meghatározó alakja. Az elmúlt közel húsz év alatt talán megszokottá vált, hogy kortársainkról még életükben monográfia íródik. Faludy György életművéről (illetve ezzel szoros összefüggésben életéről) idén jelent meg az első monográfia Blénesi Éva tollából *Olvass, bolyongj, szeress (A humanista Faludy önteremtése és világteremtése)* címmel (Irodalmi Jelen Könyvek, Arad, 2011. 434 oldal). Blénesi Éva már az *Előhangban* hozzákezd a hazai Faludy-recepció kérdéseinek vizsgálatához, rámutatva a viszonylag gazdag Faludy-szakirodalom mellett a monográfiák hiányára: „azt szeretném elérni, hogy újabb monográfiák szülessenek e könyv nyomán. Nagy vesztesége a magyar irodalomtörténet-írásnak, hogy Ilia Mihály vagy Fried István nem írt egy-egy Faludy-monográfiát.” (17.) Ugyanitt biztatónak találja a fiatal kritikusnemzedék eddigi Faludy-recepcióját, mely véleménye szerint könnyen eredményezhet további monográfiákat.

A monográfia kicsivel több, mint a felét teszi ki Blénesi impozáns méretű munkájának. Majdnem azonos terjedelemre rúg a szerző rendkívül alapos kutatómunkájának gyümölcse, a *Függelék*, amely Faludy-életrajzot, bibliográfiát, recepció bibliográfiát, egyéb adatokat, szép számú (sajnos fekete-fehér) fotót tartalmaz, valamint egy tiszteletet érdemlő jegyzetapparátust, mely elmélyült utalásaival kiválóan egészíti ki a művet, megteremtve egyúttal egy alternatív monográfia lehetőségét is. A szerző igen sok hangfölvételre is hivatkozik művében, valamint többször utal Faludy művésze kapcsán olyan irodalmon kívüli, de kapcsolódó eseményekre, mint kiállítások, tárlatok, egyéb kulturális események, valamint Faludy kapcsolatára a zenével és a filmművészettel, különös tekintettel Böszörményi Géza és Gyarmathy Livia *Faludy György, költő* című filmjére. Hosszú idézeteket tartalmaz a szöveg elsősorban Faludy Györgytől, de a Faludy-kritika és a baráti visszaemlékezések is jelentős teret kapnak. A mű már alcímében jelzi, hogy a Faludy-művek vizsgálatakor egyértelműen a humanizmus eszmeisége kerül előtérbe ihlető erőként, poétikai hitvallásként, személyes eszmeként, kulturális eredőként egyaránt. A szerző latinos műveltsége és a reneszánszhoz kapcsolódó elmélyült ismeretei szintén ebbe az irányba terelik az értelmezéseket. Kérdés: nem teszi-e ez a megközelítés egysíkúvá azt a rendkívül gazdag életművet (és ezúttal egyértelműen Faludy fordítói munkásságára gondolok), amely éppen gyakorlati megvalósulása által mutatott rá egyrészt a magyar irodalom világirodalmi voltára (sokszor az értelmezést leszűkítő nacionalista megközelítésekkel szemben), másrészt mindenkor olvasói számára legfontosabb tanítása talán éppen az volt, hogy a világirodalmat egyetlen – az átlagos szemlélettől eltérő – gazdag teljességben mutassa be. Ebből a teljességből a Távolság és a Közel-Kelet évezredes kultúrája éppúgy nem hiányozhat, mint a középkori európai zsidó diaszpóra művésze. Blénesi humanizmusfölfogása kétségtelenül a reneszánsz (neo)latinitás hatására összpön-

tosít, ugyanakkor képes arra is, hogy általános, évszázadokon átívelő értelmezést adjon a humanizmusnak, ezáltal kerülve el a fordítói életmű gazdagságának visszavonhatóságát. Test és lélek viszonyában szintén egy ideálisként tételezett reneszánsz humanizmust szem előtt tartva írja, hogy Faludy műveiben a test a szellem, a lélek színvonalára emelkedik, azzal együtt létezik, értelmez és alkot. Azáltal, hogy Faludy a lírai énbe személyes énképét ülteti (Blénesi föltételezése), a költői én világteremtő játéka belsővé válik, s esélyt ad egy különös értelmezői folyamatra, melyből megragadható Faludy poétikája és gondolati rendszere is. A szerző az önképzés, önművelés fogalmain keresztül a világ és a lét megértésének folyamatáig jut el gondolatmenetével, illetve a *sensus communis* tanának valóban humanista értelmezéséig. A reneszánszon átívelő humanizmus elképzelésének alátámasztására a szerző elsősorban Csíkszentmihályi Mihály „flow” elméletét használja föl, s nem csupán azért, mert Csíkszentmihályi elméletében is dominál az öröm és a boldogság fogalmisága, vagy mert a tudós egyik sarkalatos példája éppen Faludy György és művésze, hanem mert a klasszikus európai értékrendszerek társadalmi-politikai megnyilvánulásai és a boldogság általános és személyes megfogalmazódása egyaránt összefonódik Csíkszentmihályi gondolatrendszerében, s ez a viszonyrendszer kiválóan megfeleltethető Blénesi humanizmus elképzeléseinek. Faludy véleménye – melyről Csíkszentmihályinak is beszámolt egy interjúban – költészet és nyelv, de főképpen költészet és halhatatlanság viszonyáról valóban a klasszikus humanizmust idézi.

Az *Olvass, bolyongj, szeress* lírai élet- és műrajzként is olvasható. Számtalan személyes emlékezést tartalmaz, köztük sok olyat, mely nem Faludyra vagy műveire vonatkozik, hanem az emlékezők (például Blénesi) olvasmányélményeire, azokkal kapcsolatos ismeretségekre, s ezek az olvasmányélmények nem kizárólag Faludy műveire vonatkoznak. Hosszan elidőz például Faludy névválasztásánál, s természetesen ezúttal is a humanista szellemiség jegyében próbálja meg értelmezni a költő fölvetett nevét: a magyar fölvilágosodás úttörő szereplőjére, a humanista műveltségű Faludi Ferencre utal hosszú értelmezésében. „A következő feltevésem: a Faludi (sic! K. Z.) nevet a költő a Faludi Ferenc fémjelezte *költészeteszmény* iránti fogékonyság és *értékrendbeli* azonosság miatt is választotta.” (40.) A Faludi műveiben a szerző által föllet „boldogság” és „öröm” fogalmisága további megerősítést nyújt számára ahhoz, hogy – immár Toldy Ferencet is beemelve az értelmezésbe – Faluditól Kazinczyig haladva jelölje ki a Faludy által választott irodalmi hagyomány újtjelzőit. Ezt a magyar hagyományt csatolja aztán vissza az itáliai reneszánsz humanista neoplatonistáihoz, Ficínóhoz vagy Mirandolához. Ilyen gazdag apparátus mozgatása során – különösen, ha a szöveg jelentős része idézet – nehezen elkerülhetőek az (olykor zavaró) ismétlések. Ez alól Blénesi monográfiája sem kivétel (pl. 58–61., 247.), és bár a szöveg merész allúziókkal dolgozik, ezek jogossága mellett szinte mindig meggyőzően érvel. Kivételt számomra csupán a Michel Foucault–Faludy-összehasonlítás jelentett. A gazdag Foucault-életmű több jelentős gondolatmenetet fölidézi ugyan az értelmezés, ezek egyike sem kapcsolódik azonban meggyőzően például *A pompeji strázsán* című Faludy-kötethez, melyről az értelmezésben szorosabb értelemben szó esik. Az emlékezések sorában a következő, a Fasori Evangélikus Gimnáziumra vonatkozó, viszont a monográfia egyik figyelemre méltó része. Művelődéstörténeti szempontból is alapos munkát végez a szerző, ennél azonban sokkal jelentősebb, hogy egyszerre mutatja be az ifjú Faludy költői szárnypróbálgatásait, valamint az érett költő művészi reflexióit, melyek diákéveire vonatkoznak. Az emlékezések különös részét képezik a Faludy-életműnek a fiatal költőkre tett hatását bemutató-kutató idézetek, fejtegetések, melyek törzsét a Faludy-díjas ifjú költők művészetének ismertetése adja. Az mindenesetre világossá válik ebből a részletből, hogy a fiatal költőnemzedék nem annyira Faludy művészetének egészét örökíti tovább, hanem nagyrészt a költői mintákra történő rájátszás, reflexió, a paródia képességét. Ráadásul

Faludy utolsó évtizedei éppen arra az időszakra estek, amikor a határainkon túli magyar irodalom olyan új intézményes formákba volt képes önteni művészeti megújulását, mint a fölvidéki Kalligram, vagy az erdélyi Előretolt Helyőrség. Az agg költő és az ifjú költők között így nem csupán barátság alakult ki, hanem művészeti és kulturális kölcsönösség is, mely újabb impulzust adott Faludy költészete befogadásának.

Fontos része Blénesi munkájának az emlékezés költői aktusát vizsgáló. A költői, alkotó emlékezés Faludy számára ezek szerint az identitás integritásának megőrzéséhez elengedhetetlenül fontos, ugyanakkor lelki vigasz, sőt öngyógyítás, terápia. (56.) Villon-átköltései kapcsán jó érzékkel mutat rá, hogy „*A Villon-átköltések megjelentetését Faludy igazi társadalmi eseménnyé változtatta. A mai szóhasználattal élve, könyveivel tematizálta a közbeszédet.*” (59.) Érdekes módon ezúttal sem marad el a reneszánszra való utalás, mivel hasonló tudatformáló tevékenységre a példát újfönt ebből a korszakból veszi. *A pompeji strázsán* kapcsán merül föl először Blénesi az epikus költő meghatározásának lehetősége. Véleményem szerint ez a kérdés lehet a Faludy-kutatás egyik legizgalmasabb területe. Az emlékek többszöri, eltérő műfajokban, sőt műnemekben történő földolgozása Faludy művészetének emblematisz mozzanata. Blénesi is ehhez mérten járja körül a kérdést. *A Michelangelo utolsó imája* című vers alapos elemzése sikeresen mutatja be Faludy műhelymunkáját, s meggyőzően utal műhelytitkaira. Ez az értelmezés világosan rámutat, hogy milyen eredményei lehetnek annak az aprólékos és körültekintő filológiai kutatómunkának, melyet a szerző végzett Faludy kapcsán. Messzemenően üdvözlendő Blénesi munkájának az a része is, melyben rámutat az erdélyi és a Trianon utáni magyarországi Faludy-recepció kultúrpolitikai vonatkozásainak markáns eltéréseire, melyekről eddig talán nem esett elegendő szó a kritikai irodalomban. Ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódik a hazai Faludy-befogadástörténet legproblematiszabb jelensége, melyről a szerző figyelemre méltó körültekintéssel, ugyanakkor alaposággal, világosan ír. Szemmel látható az eltérés Faludy műveinek olvasói elfogadottsága és a kortárs kritika, különösen az irodalomtudomány általi földolgozottság között. Blénesi előítéletektől mentesen járja körül a témát, ugyanakkor megismerteti az olvasót saját, a témát illető véleményével is: a Faludy művészetének eliminálására irányuló kísérletek a tudományos recepciót szegényíthetik. A szerző Faludy kutató műhely fölállítását sürgeti, mely kulturális és esztétikai szempontból egyaránt gyökeres fordulatot hozna költészetének hazai megítélésében, elsősorban az intézményesülés, a kritikai beszéd kiszélesedése és a kiadói politika megváltozása tekintetében. Egy efféle, ideálisként elképzelt kutatóműhely pluralizmusa – melyet a Paul Baran-féle modellel ír le Blénesi – lehetne a záloga az életmű további organikus létezésének, sőt későbbi fejlődésének. *Az Olvass, bolyongj, szeress* nem pusztán Faludy életútjának és művészetének összegzésére vállalkozott, és nem csupán ezt a munkát végezte el. Lehetséges, hogy még jelentősebb az a jól megalapozott követelmény, melyet az eljövendő idők Faludy-recepciójával szemben támaszt.

Murányi Sándor Olivér

Tetten ért alkotó?

Lehet-e monográfiát írni a vágyott teljesség jegyében a Magyar Odüsszeuszról? Faludy György korunk egyik legösszetettebb szelleme – olyannyira, hogy költői, írói, közírói, fordítói, eszmetörténész, szerkesztői, kritikus, irodalomszervezői, pedagógiai munkássága halála után öt évvel még feltérképezhetetlennek tűnik. Erre a szinte sziszifuszi munkára vállalkozott Blénesi Éva kötete megírásakor. Tudatában volt annak, hogy mindenről értekezni aligha lehetséges. A költő közeli barátai, életének tanúi, ismerősei Pomogáts Béla kötetét követőleg egyelőre még csak rövidebb-hosszabb tanulmányokat publikáltak. A könyv szinte provokációnak hat, hogy akik ismerték Faludyt, foglalják össze, tegyék közzé emlékeiket – Blénesi biztatja is olvasóit: ha van saját ismeretanyaguk, történetük, folytassák a Faludy-tanulmányok sorát.

Az *öröm művésze* című fejezetben a költő névválasztását, a magyar nyelv és kultúra iránt való elkötelezettségét, munkásságának humanista megalapozottságát, a humanizmusba való beágyazottságát fejtegeti. Az utóbbi egyben hermeneutikai kérdés, Blénesi szavaival élve, Faludy „az előzetes megértés fogalmát veszi célba, arra kérdez rá”. A természet szépsége és az emberi szépség iránti őszinte csodálat és rajongás velejárója a költő ön- és világteljesítésének. Nemhiába vonzotta és foglalkoztatta ez a kezdetben festői pályára készülő Faludyt is, kitüntetett helyet kapott műveiben, amelyek közül a Villon-átköltések igazi magyarországi társadalmi eseményé válnak. 1937. könyvnapján a Vörösmarty téren és az Operával szemben két színésznő, Muráti Lili és Fedák Sári árulják a „Villont”. Blénesi részletesen magyarázza meg számunkra, miért érezte Faludy oly közel szemléletéhez Villon mellett Erasmust és Dantét, másutt izgalmasan von párhuzamot költőnk és Michel Foucault között, érdekes analógiákat találva a neves francia gondolkodó „dokument”, „monument” fogalmaira. Merész vállalkozás ez, amelyet a szerző a kutató szerénységével tesz, ugyanakkor érezni a sorok mögött a hatalmas tudásszomj által irányított szorgalmat, amellyel Blénesi a magyar Villon fadori gimnáziumi éveinek, szerelmeinek bemutatása által eljut a következtetéshez: *„Faludy a hosszú és embert próbáló pályáive során az alkotásban megélhető boldogsághoz, az örömhöz az önmegértésből kiindulva jutott el a világ megértéséig. Személyes énjét a lírai én tárgyává tette, ahonnan a költői én a világteljesítő játék folytonos oda-vissza villództatásában vissza tudott következtetni az életére, onnan pedig a művekre. Ebben a folyamatban az önművelés, az önképzés, a humanizmus nagy példaképein keresztül jutott el a világ megértéséhez, a világ megértéséből pedig az ember megértésén keresztül az élet megértéséhez.”* Miért éppen költő? – Mert féltém a haláltól – válaszol Faludy a kötetben, amely a Villon-utód recepciójának néhány aspektusát járja körbe, kezdve a kolozsvári *Korunkban* megjelent első könyvnyi terjedelmű műtől (Heine: Németország), amely külön kötetben is megjelent, az alkotótársak, Szócs Géza, Orbán János Dénes, Böszörményi Zoltán, Márkus Barbarossa János véleményén át a magyar irodalomtudomány képviselőinek (Fried István, Szakolczay Lajos, Kulcsár-Szabó Zoltán és mások) tanulmányáig. Úttörő jelentőségű

Az *Ő hangja* címet viselő zárórész, amely azt igyekszik feltérképezni, ki és milyen módon igyekszik őrizni a költőfejedlem emlékét. Tudható, hogy Faludy verseit sokan megzenésítették, elénekelték, és e sokféle énekelt vers e költészet nyitottságát tanúsítja. Blénesi Éva összeállítása, hasonlóan a kötet függelékében található bibliográfiai gyűjtésekhez, hasznos segítség a további kutatáshoz.

Sokan találkoztak vele, nem mindenki meséli el élményét. Blénesi Éva könyve provokáció. Hogy megosszuk a költővel kapcsolatos emlékeinket. Jómagam írói indulásom előtt, olvasó egyetemistaként találkoztam vele, amikor 2000-ben Orbán János Dénes, Márkus Barbarossa János és Farkas Wellmann Endre bekísérték őt a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem Eminescu-termébe, majd 2002-ben, amikor felszentelte a Bulgakov Cafét. Dedikálásakor ennyit mondott nekem: „*Őn a századik, akinek ma aláírok.*” E sorok írása közben önkéntelenül is nyomaiban járok, hiszen alig egy hete álltam egyedül sírjánál, ahol elképzelttem, mint folyik az eszmecsere a mester és Karinthy között, aki mellé temették. Innen a Farkas Wellmann Endre által szervezett Faludyfesztre érkeztem Gyergyóalfaluba. Faludy szelleme tovább él – ékesen bizonyítja ezt a kötet is, amelyben Blénesi Éva tetten érte a néhai alkotót. A könyv hiányosságain túlmutat a merész próbálkozás: elkezdni feltérképezni a nagy életművet. Remélem, Blénesi kérése meghallgatásra talál, és egyre több könyv születik a magyar humanista költőről, meghazudtolva öniróniával teli jóslatát: „...én, a múltó fenomén a fenomének örök tengerén.”

A példás szorgalommal, alapos anyaggyűjtés alapján készült könyv folytatást igényel, amelyet nagyon várok.

(Blénesi Éva: *Olvass, bolyongj, szeress – A humanista Faludy önteremtése és világteremtése*, Irodalmi Jelen Könyvek, Arad, 2011)

Monostori Imre

Új szempontok

Németh László regénypoétikájához

Szitár Katalin: A regény költészete – Németh László

A kötet az Argumentum Kiadó „Diszkurzívák” című sorozatában jelent meg (2010-ben), s hátsó borítóján rögtön tisztázódik a sorozat célja és értelme. „A diszkurzív megközelítés homlokterében – olvashatjuk – az irodalmi jelenség áll, különös tekintettel az emberi szómű – a megnyilatkozás, a dialógus, a név, a jel-, a trópus- és történetképzés poézisének vizsgálatára.” Ebben az összefüggésben a szó megjelenési módja *eseményként* értékelendő, olyan eseményként, amely a szövegben teljesedik ki.

A szerző kiindulópontja szerint a regényíró Németh László életművének alaptípusait sokáig általában valamely tudatforma bemutatásával írta körül a kritika és az irodalomtörténet. Innen fakad, hogy a hagyományos „tudatregény” vagy „esszeregény” típusú bemutatások (nem mintha ezek kárhoztathatóak lennének) a háttérben hagyták vagy kevésbé vizsgálták a regény legszűkebben vett *szövegének* poétikai sajátosságait. Holott ezek a sajátosságok – hangsúlyozza Sitár Katalin – legalább annyira befolyásolják a művek helyét a magyar irodalom egészében, mint szerzőjük „eszmei-kulturális tájékozódása”. Szerzőnk arra vállalkozik könyvében, hogy az „esztézis”, illetőleg a „mimézis” vizsgálódási elve helyett a gondolkodásnak és a nyelvnek az *összekapcsolódását* mutassa be néhány (három) Németh-regényben. *Nyelvi eseményeket* keres és analizál, nyomon követhetően hatalmas nemzetközi és hazai szakirodalomra (filozófiai, nyelvészeti, etnográfiai, személyiség-lélektani, esztétikai, etikai stb. művekre) támaszkodva. Azok közül a regények közül választott ki hármat, melyeket a szakirodalom „monódia”-ként szokott említeni: a *Bűn*, az *Iszony* és az *Irgalom* című regényeket. Föltevéseinek az az alapja, hogy a prózaírás valódi tétje a léteseményeknek *nyelvi eseményekké* történő átalakítása. Elbeszélés helyett „elbeszélő gondolkodásmódról” beszél, hiszen „az irodalmi szövegben nemcsak speciális formájú, hanem speciális minőségű gondolatképzés valósul meg”.

A regényíró Németh László műveit meglehetősen bizonytalansággal kezelte a kritika – állítja Sitár Katalin –, nemigen tudta elhelyezni sem a 19. századiság kategóriáiban, sem – például – a 20. századra érvényes posztmodern kánon kívánalmi szerint. 19. századinak ugyanis túl modern, 20. századinak viszont *nem elég ironikus*. (Nyilván nem véletlenül került a könyv első borítójára egy részlet abból a Németh László-gondolatmenetből, amelyben az író többek között rámutat arra, hogy a magyar irodalom „nem ironikus irodalom; az irónia idegen s leváló oltás rajta, s ez egyik akadályja annak, hogy a Nyugat literátorai közt tekintélyre tehessen szert”.) Németh László történelmi okokkal magyarázta a magyar irodalom eme „19. századiságát”, vagyis nem igazán 20. századi: azaz önmagát nem „felforgató” jelle-

gét. (Olasz Sándor szép könyvében, a 2011-ben megjelent *Nyugati igény* című, a regényíró Németh Lászlóról szóló tanulmánykötetében meggyőzően beszél erről a jelenségről.) A regényíró Németh László helye tehát – Szitár Katalin szerint – „kérdéssé vált a posztmodern kánonban, s jöllehet irodalomtörténeti jelentősége sosem kérdőjeleződött meg, (nem-ideologikus) olvashatósága iránt kételyek merültek fel”. – Ha jól értjük a szerzőt, ezek a „kételyek” nem egyetemlegesek a kritika részéről, tehát az „ideologikus” (vagy más szempontú) olvasás (ha léteznek ilyenek) kánonja szerint a regényíró Németh László valószínűleg mégiscsak kanonizálható (netán ez már meg is történt). De ezúttal nem ennek a nehézkes dilemmának az eldöntése, további – ide tartozó – kételyeink boncolgatása a célunk. Vegyük sorra inkább a szerző új szempontjait és e kanonizációs aktusnál kétségkívül több tudományos haszonnal járó fölfedezéseit.

Még mindig az ironiánál maradva: fontos tételezése a szerzőnek, hogy Németh László tényleges „kortársai” nem is a 19. századi regényírók, hanem a még korábbi nagyok, például Rabelais, Montaigne és mások voltak. (Másképp viszont – tehetjük hozzá – az ő történelmi idő szerint első „mély magyarjai”: a 16., 17., 18. századi sorslátók.) Németh László életérzései közül nem hiányzott teljesen a regény hagyományos formáját kikezdő és valami mást építő ironia, ámde – és ez a lényeg valóban (hiszen ő az életben elsősorban szenvedéstörténeteket látott) – ezt „nem emelte szemléletté, nem totalizálta”. Találó súlypontozás Szitár Katalin könyvében a „puskini példára” történő hivatkozás Németh László esszéírásában, gondolkodásában. Itt arról van szó, hogy Puskin irodalomalapító tevékenységében Németh László részben az európai tradícióktól való függetlenedést, azaz a sajátos orosz forma kialakítását látta. (A Puskinról szóló nagyesszéjének címe is ez: *Az irodalomalapító.*) Ez az alapítás – foglalja össze szerzőnk – abban állott Németh László szerint, hogy Puskin „a lírai vers hagyományából alkotott narratív beszédmódot, másrészt a nemzeti nyelv ősből rétegeinek aktualizálása révén, mintegy egészen a nyelv régmúltjához visszanyúlva, hozott létre valóban korszerű, sőt korát megelőző, ezért alapozó jelentőségű költészetet”. Az itteni kulcsszavak tehát: *vershagyomány* és *nyelvhagyomány*.

A három említett Németh-regény újszerű elemzése során Szitár Katalin szakít a hagyományossá vált referencialitás (azaz miméziselv), valamint az artistikum (azaz formaelv) dichotómiájával; ehelyett „a jelentésalkotás nyelvi feltételeinek megragadására” törekszik. Magyarul ez – lényegében – azt jelenti, hogy elsősorban a regényszövegek mondataiban, szókészletében felhalmozódott, az olvasó számára (legalábbis az első pillantásra) sokszor föl sem fedezett vagy fedezhető nyelvi láncolat *többletjelentését*, mögöttes tartalmát, költészet szublimálódott és gyakran a költészet eszközeivel megjelenő, visszatérő *motívumait* (leginkább metaforákat, metonímiákat és szimbólumokat) rendszerezi és értelmezi. S kimondhatjuk azt is, hogy ezek a fölfedezések legtöbbször meggyőzőek és hitelesek: színezik és gazdagítják eddigi összképünket Németh László regényíró művészetéről. (Ezt az aspektust már könyvének címével felvillantja a szerző: *A regény költészete.*) Azaz „a regény nyelv révén kibontott költői jelentés feltételezése alapján” közelít az említett művek *szövegvilágához*.

A *Bűn* szövegvilágának központi eleme egy – a regényhez időben közeli drámáiban (*Villámfénynél*, *Cseresnyés*) is megjelenő – szimbólum: a ház. Szépen mutatja be szerzőnk, hogy például a *Villámfénynél*ben hogyan megy át a különböző jelentésbeli és érzelmi tartományokba a ház eredeti jelentése: ház – házasság; ház – kisház: a főhős fokozatosan szorul ki egyikből a másikba. Majd egyre kisebb, a házra utaló formák jelennek meg a szövegben: az ágy és a koporsó. A *Bűn* alaphelyzete: az épülő háznak és a háztulajdonos Horváth Endre *lelkének* különválása. A *kályhát* – amely „mint a ház attribútuma és mint lélekszimbólum” – nem a háztól elidegenedett úr működteti, hanem Kovács Lajos, a vidékről fölkerült napszámos

legény. Az egyes személyek külön, egymástól idegen világban élnek, nincs lélekbeli kapcsolat közöttük. Lajos a *szív* megértésmódját ismeri csak, amivel az *ész* – sajátos vaksága miatt – nem találkozik. A *fény* – amitől azonban megfosztatik – Lajos világában ajándék, a ház urának és környezetének viszont negatív élményforrás, illetve üres és zavaró jelenség: a *fény* mint szimbólum ebben a *fenti* közegben negatív konnotációt hordoz. A *térviszonyok* is szimbolikus jelentőségűek: a *fent* (az úr dolgozószobája) és a *lent* (a szenespince és a mosókonyha Lajos által lakott világa) ellentétes pólusok. Lajos csak a vad kályhát táplálni kerülhet a fenti világba, ám hiába csörömpöl a piszkavassal, senki sem hederít rá. Különös metaforikus súlya van egy talizmánszerű tárgynak: Lajos ébresztőórájának. („*A szívből fakadó cselekvés regénybeli metaforája az ébresztőóra.*”) Szerzőnk szerint: „*A szív és az óra közti analógia immár nem egyszeri trópus, hanem történetértelmező metafora.*” A regényben ekként: Teri felé „*abból az órából voltaképp az ő szíve ketyeg*”. Ám a cselédlány összetöri az órát, s a ketyegés – a szívdobogás megszűnik. A *test*, a *melegség* vagy a *kenyér* szavak (fogalmak) úgyszintén többjelentéses aurával szerepelnek a regényben. Miként a *víz*, az *eső* és a *hó* is. A címmel emelt fogalom – *bűn* – értelmezéseként Szitár Katalin azt mondja, hogy a regényben nem Horváth Endre bűntudata jelenik meg vagy vetítődik ki, mivel „*a bűnösség állapota a létezés meg nem szüntethető sajátja*”, azaz tőlünk független és egyetemes. A regény nyelvi rendszerében egyébként „*Horváthék nyelvi világa a szociális-konvencionális szimbolika egyik változata: Endréé a szociológusé, Emmáé a pesti úriasszonyé, Terié a cselédnyelv. Mindegyik közös ismérve a személytelenség, a nyelvi produktivitás teljes hiánya.*” Élesen valóságghú a szerző felismerése (és szépen írja le, hogyan helyeződik át a műben a nyelvi kommunikáció egy másik síkba), amelyben Horváth és Lajos közös kertásási műveleteinek érzelmi rezzenéseit tárja elénk: az őszi alkonyatban, félsötétben közösen végzett munka hátha magával hozza a kölcsönös megértést. De nem, a kommunikációs helyzet itt is reménytelen. Akárcsak Lajos kizáródása a „*fenti*” világból, házon belül és kívül. Súlyos és változtathatatlan determináció. A „*fent*” nyelvi világgal szemben – mondja szerzőnk – Lajos *mesenyelve* áll: „*a mesenyelv épp a szociális diskurzusokkal szemben álló, személyes artikulációként jelenik meg*”. Pontosan leírt alaptétel megfogalmazásával zárja a *Bűn* nyelvi-poétikai elemzését Szitár Katalin „*a regény mint nyelv*” Mihail Bahtyin-féle teóriára építve. „*Vagyis a regény megtöbbszörözi, sokkal gazdagabbá és árnyaltabbá teszi a tett szimbolikus közvetítését. Az elbeszélés feladata eközben nem a fogalmi lezárás (minősítés, prédikálás), hanem az értelmezési horizontok megnyitása, a köznapinhoz, hagyományoshoz logikai szabályok szerint rögzítetthez képest való tágitása.*” (Kiemelés a szerzőtől.)

Az *Iszonyt* alapvetően mint tudatregényt veszi számba a szerző. Németh László – mint tudjuk – sokat foglalkozott az emberi tudat működésével. A *Korrektúra után* című tanulmányában például ezt írta. „*Az élet legnagyobb csodája az én szememben, hogy az idegsejtekbe beivódó nyomokból, az idegingerületek csillagképeiből minden ember újra fölépíti a világot magában, közben hozzáadja azt a valamit, ami belőle, általa szól a koponyák mikrokozmoszainak.*” Ez az *értelemképző tevékenység* az oka annak – fűzhetjük tovább a gondolatmenetet –, hogy az emberi agyban, tudatban a mindenki által észlelt valóság minden egyes embernél szubjektív módon alakul át; másrészt – erre utal Németh László is – *a világ mint nyelv* képződik újjá. A költői nyelv – mondja szerzőnk – „*nem a logikai racionalitás, hanem a személyes tapasztalat artikulációjának elvén épül fel*”. Tehát: az *Iszony* főhősének tudattörténete jelenik meg a regényben, méghozzá többszörös reflexió gyanánt: „*folyamatosan tárgygyá teszi önmaga egykori megnyilatkozásait és megnyilatkozásmódját (intonációját), azaz: nyelvi megnyilatkozásai történetét is tematizálja, s még többet is tesz: folyamatosan közli saját viszonyát ehhez a történethez*”. (Kiemelések a szerzőtől.) Az *Iszony*nak azért is lehet kitüntetett szerepe az életműben – erre Németh László is utal –, mert „*Kárász Nelli az egyetlen én-elbeszélő hőse*”.

Egyetlen hatalmas monológ a regény, kibeszélt és „görcsforma” érzések váltakozásával, önmagába záródottan, semmilyen más beszéddel nem teremtve kapcsolatot. Ugyanakkor végig polemikus ez a beszédmód Nelli és a környező világ kibékíthetetlen, megoldhatatlan konfliktusosságában.

A regényben az *iszony* mint életérzés egyéni és egyedi érzéki tapasztalaton alapszik, számos szimbolikus formában, képben kap könnyen érthető tartalmat. Például a Takaróportán „mindenütt kövület, zsírosat fogott a szem” – idézi föl Nelli az ottani látogatást. A *kövér*, a *zsíros*, a *zsírosság* mint járulékos tulajdonság áttevődik Sanyira is, majd metaforikus értelmet nyer: „A falu, az az ő eleme. Meglátszott a sírnál, ahogy együtt bőgtek és rázkódtak. Az egész egy zsíros, hazug kocsonya. S én lemenjek közéjük?” A motívumkör elemei folyvást bővülnek: beletartozik még az *olvasás*, a *könny*, a *latyak*, a *lucok*, a *nyál*, a *lé*, az *iszap*. A „iszony” jelentéskört ezek a motívumok teljesítik ki. Ebben a metafora- (és szimbólum-) rendszerben a Nellit jellemző alaptulajdonságok – *kristályos*, *erős*, *kemény*, *jég*, *hideg* stb. – ellentettjei a Sanyit jellemzőeknek: az elidegenedés teljes. És – amire már a korábbi szakirodalmi elemzések is utaltak –: Nelli „archetipikus modellje, a Diana/Artemisz istennő figurájához kapcsoló mitológikus jelentéskör is ezt a szerepet erősíti”. Van egy másik (harmadik?) metaforakör is a regényben – szemben a Takaróék világával –: ez a metaforika a *soványság*, a *csontosság*, a *szikárság* alapmotívumaira épül. Ezeket az attribútumokat a Nellihez közel állók képviselik: az édesapa, Szeréna néni és Imre, Sanyi testvére, akit titkos érzelmi szál fűz hozzá. S míg az „iszony” tárgyát megtestesítőkkal szemben éles ítélkezés fogalmazódik meg mindvégig, a másik oldalon lévők iránt Nelli folyamatosan szeretetet érez. S őket – így vagy úgy – mind elvesztve, végül önmagából kell a szeretetet újjáteremtenie.

Rendkívül alapos – bár nem minden apró pontján meggyőző, sőt nem is minden részleteben kristálytisza – Szitár Katalin elemzésében a már említett mitológiai utalásrendszer: a Diana- (Artemisz-) párhuzam. Az itt bemutatott motívikus jelenségek szerteágazóak: egy-egy lelki rezdülést is képesek (metaforikusan) rögzíteni. Emeljünk ki – amolyan szemléltetésként – két önmagát reflektáló Nelli-mondatot a regényből. Az egyik: „*belül trappoló vadként futott, Isten tudja, miért, a szívem...*” A másik: „*Az apám magános sétái, a Szeréna néni aggszűz lelke: két oldalról is gyűlt bennem a csönd, a holdfény, a riadalom.*” A „trappoló vad” s a „riadalom” első pillantásra is összecseng. S különleges szerepe van Nelli reflexióiban a *Hold*nak mint az *értelmet* képviselő jelrendszernek. Ezenkívül van még egy (formailag is kitüntetett) szerepe: szerzőnk megfigyelte, hogy „*végig jelen van a hősnő története folyamán*” mint Nelli *igazságvágya*.

Az *Irgalom* című regényben elsősorban az antik és keresztény utalásokat veszi számba és elemzi Szitár Katalin. Bevezetésképpen az elbeszélői világlátás és a regényforma húszas évekbeli magyar változatait és a téma teoretikus megközelítéseit vizsgálja. Három teoretikus gyakorlatot hoz közelebb: „*Halász Gábor a »személy«, Szerb Antal a »csoda«, Németh László az »esemény« fogalma köré építi elgondolását.*” Németh Lászlónál az *esemény* – amit már egyébként Proustnál megjegyzett – nem az egységes cselekménymenet része, nem történet, hanem egy *történet*, amely azután mély emléknymot hagy a hősnőben. Németh László számára a regényírás *egzisztenciális* kérdés (akárcsak barátjánál, Kerényi Károlynál az ókortudománnyal való bensőséges viszony), vagyis az az állapot az ideális írói lét, amelyben a regény (vagy a tudományos esszé) a személyes tapasztalatokkal találkozik, s ezekre ad valamilyen személyes választ.

Az *Odüsszeiára* történő utalások nem tűntek el az *Irgalomban*, a szüzsé azonban – természetesen – lényegesen átalakult, mutat rá az e tekintetben alaphelyzetre a szerző. Németh László az eposz „*zárt és egynyelvű világát lezáratlan és soknyelvű világgá alakítja át*”. Ágnes eljut az egyetemes sorsközösség vállalásához, mégpedig oly módon, hogy szakmája, az

orvoslás, a gyógyítás egybeesik apja, majd anyja megértésének képességével és folyamatával. Többek között meg kell értenie a leépülés, az érzelmi csonkaság, a „sántaság”, egyszerűen a pusztulás tényét az életben. Szerzőnk finom és érzékeltes szemantikai és személyiség-lélektani eredetű írói eszközöket mutat meg – könyvének az efféle megfigyelések a legfontosabb és leghasznosabb újdonságai – az apa és leánya tragikusan szép kapcsolatában. Például: Kertész tanár úr zsebóráját ellopják gombolatlan kabátjából, s ez az incidens az identitását, élmémjúságát kérdőjelezi meg önmaga és a családja előtt. Ágnes karácsonyi ajándéka: az új ezüstóra azt jelzi és jelenti, hogy – legalább ideiglenesen – helyreállt a kisvilág rendje. Vagy itt van az említett kabátról hiányzó „biztonsági” gomb metaforikája: szerzőnk ezzel kapcsolatos fonetikai és szemantikai analízisei eredetiek és izgalmasak (sőt: vitára ingerlők). Továbbá: Ágnes nevének eredeti jelentése, a *bárány* nagy erővel idézi fel a keresztény mitológiát és a keresztény etika kívánalmait. Melynek Ágnes, a bárány nap mint nap igyekszik megfelelni. Nap mint nap, akár mint gyógyító, akár mint apja gyermeke: *fájdalmat csillapít*. Ekképpen – visszatérve az antik indíttatáshoz – Ágnes voltaképpen nem is az apját váró Télemakhosz regénybeli utóda – jegyzi meg a szerző –, hanem az eposzbeli dajka, aki „*megmossa gazdája lábát, s a lábán lévő sebéről azonnal ráismer a rejtőzködő Odüsszeuszra*”. Ágnes világa a regényben következetesen utal az antik, valamint a keresztény hagyományra. Az *irgalom* mint a „szeretet autonómiája” jelenik meg a regényben, azaz olyan cselekvési formaként, amely nem áll függő viszonyban a másik tetteivel, sem saját ítéletével. Az *irgalom* „a megértés [...] cselekvésszerű módzata” a „*sánta emberiség*” javára.

Szitár Katalin könyvének zárófejezete a *Regényelv és etika* címet viseli, s benne bevezetésként különböző jelképes testszituációkat és -állapotokat emel ki az *Izonyból* és az *Irgalomból*, illetve bemutatja a különböző emberi testszituációk leírásával keltett képzettársításokat. Az *erotikus test* az *Izonyban* egyértelműen az elutasított érzelmi szférába tartozik. „*E tekintetben a regény egyik fontos szereplője Terus, aki – Sanyi híveként, illetve hírnökeként – azt az animális, primitív erotikát testesíti meg, melyet Nelli szemlélete kritikával illet.*” S ez a kritika „*rende az erotikum és a halál világának »összecsúsztatása« kapcsán fogalmazódik meg*”. A *szép test* – a Sanyi kompániájának véleménye szerint – éppen a Kárász Nellié (amelynek triviális részétől éppen szabadulni igyekszik). A *halott test* (az embernek szimpla dologi létezővé válása) Nelli apja holttestének leírásával, szemléjével, valamint az *Irgalom* orvoslási jeleneteiben kap értelmezési kereteket. Körtörténetek, boncjegyzőkönyv, majd Ágnes apjának naplója (szintén egy sajátos körtörténet) mind-mind az élet esendőségét és a biológiai romlást dokumentálják. Ezekkel a személyiséget dologgá degradáló jelenségekkel szemben Németh László regényeiben az *igazságra irányuló szeretet* áll. A személyiség igazságigénye etikai meghatározottságú, melynek mélyén a *cselekvésvágy* él.

Általános, az egész életművet érintő meglátások rögzítésére is vállalkozik Sitár Katalin. Az egyik fontos összegzésében azt mondja, hogy Németh László „*a szociológus vagy kulturológus nem választható le az íróról*”, másképp fogalmazva, Németh nem elégedett meg a szaktudományos törvényszerűségekkel, legalább ilyen fontosnak tartotta „*a művészet jellem-megragadó*” erejét. Szorosan kapcsolódik e gondolathoz a következő megállapítás. „*Az áldatlan népies–urbánus vitában sem állítható Németh László egyik oldalra sem, s minden bizonnyal épp azért, mert gondolkodói alkatának alapmintája nem eszmei-ideológiai, hanem irodalmi volt, azaz az ideológiai sémák leváltására törekedett, differenciáltabb modelleket alkalmazva, s ez nem engedte őt táborokhoz sorolódni.*” – (Két megjegyzést fűznénk ide. Az egyik: a népi–urbánus szembenállás történetpszociológiailag érvényes, okszerű, szellemi-ideológiai és jövőképbeli stratégiai ellentét volt, következésképpen nem valami rossz szándékú, gyenge jellemű íróemberek csetepatéja [nem állítjuk, hogy Sitár ez utóbbi ítéletre gondolt]. A másik megjegyzés: Németh László többször is elhárította magától a „népi írók ideológu-

sa” azonosítást.) – Történelemszemléletében a „szorongató helyzet” (tehát a külső körülmények) és a „szorongó szellem” (vagyis a szorongató helyzetekre reflektáló gondolkodás) összekapcsolódása adja a személyiség „üdvösségügyének” képletét, amely művészi (irodalmi) eszközökkel teljesebben és plasztikusabban ragadható meg, mint a tudomány (természettudomány, szociológia stb.) eszközeivel. „Németh László értelmiségfogalma az életnek [...] a feladatjellegéhez illeszkedik: értelmiség az, akit cselekvésének minősége határoz meg.”

Szitár Katalin könyve egy kiválóan és sokoldalúan felkészült irodalomtudós érvényes kísérlete arra, hogy – a hagyományos regényelemzési megközelítéseket sem elvetve – a regények nyelvi megformáltságára összpontosítva még gazdagabb, még színesebb s még *művészetközelibb* legyen tudásunk és *élményünk* Németh László regényírói világáról. Nyilvánvalóan lehetnek fenntartásaink egy-egy rész kérdés (vagy éppen szakirodalmi hivatkozás) talán túlhajszolt boncolgatásának eredményeit illetően (s nyelvezetének komplexitásával is meg kell birkóznunk olykor), mindazonáltal ennek a könyvnek ott a helye a Németh Lászlóról szóló legérdekesebb művek között. Mégpedig azért, mert ebben a hatalmas szakirodalomban eredeti szempontok szerint tud újat mondani. És ez nem csekély teljesítmény. (*Argumentum Kiadó, 2010*)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000

NYOMDA KETKECSKEMÉT

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap

nka

Nemzeti Kulturális Alap

támogatja.